

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen afhankelijkheid en ambities: Dakloosheid onder jongeren en hun reflecties op de hulpverlening in Leiden

Feron, Anaïs

Citation

Feron, A. (2021). *Tussen afhankelijkheid en ambities: Dakloosheid onder jongeren en hun reflecties op de hulpverlening in Leiden*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master thesis in the Leiden University Student Repository](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3214349>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Tussen afhankelijkheid en ambities:

Dakloosheid onder jongeren en hun reflecties op de hulpverlening in
Leiden

Anaïs Feron

Masterscriptie Policy in Practice 2021

Scriptiebegeleider: Dhr. Erik de Maaker

Universiteit
Leiden

Dankwoord

Hoewel ik me kan voorstellen dat voor de meesten van hen mijn thesis net iets te lang is om te lezen, gaat mijn dank eerst en vooral uit naar de jongeren die ik in mijn onderzoek heb gesproken: ik heb veel van jullie geleerd, en het is mijn intentie om jullie stemmen te laten horen. Jullie ervaringen doen ertoe, en doen mij beseffen dat niets in het leven vanzelfsprekend is. Zoals Yasmin prachtig wist te verwoorden: ‘Als het dak eraf valt, gaat het binnen regenen’. Waarmee ze wilde zeggen: een warme en veilige thuissituatie beschermt je tegen een stortvloed aan problemen. Maar wanneer deze thuissituatie barsten laat zien, wordt het roeien met de riemen die je hebt. Hoewel ik maar een glinstering van jullie levens heb mogen aanschouwen in jullie dakloos bestaan en zélf daarna, heb ik jullie dapper met de kraan open zien dweilen. Ik bewonder jullie levenskracht, jullie doorzettingsvermogen en jullie vindingrijkheid. En ik hoop dat jullie stuk voor stuk jullie toekomstvooruitzichten kunnen verwezenlijken.

Dank ook aan de jongerenhulpverleners die mij hebben betrokken bij hun werk: jullie hart zit op de juiste plaats. Ik ben blij dat ik voor een klein stukje zelf deel heb mogen uitmaken van het slagveld dat jullie soms aanschouwen, als het aankomt op de urgentie en de intensiteit van de problematiek van jongeren. Als het aankomt op de complexe en tegenstrijdige regelgeving waaraan jullie gebonden zijn. En als het aankomt op de veranderingen die plaatsvinden binnen het hulpverleningsdomein. Ondanks dit alles, heb ik jullie ook vele – grote en kleinere – successen zien behalen en daarin onvervangbare vertrouwensrelaties zien opbouwen met de jongeren. Ik wil jullie graag bedanken voor de tijd die jullie voor mij namen, en de inzichten die jullie aan mij hebben toevertrouwd.

Op het vlak van beleid, wil ik in het bijzonder graag Marga van Moorsel (beleidsadviseur Jeugd gemeente Leiden) en Edwin Peters (beleidsmedewerker Stichting de Binnenvest) bedanken voor hun steun bij het uitvoeren van mijn onderzoek. Al drie jaar kijk ik uit naar deze kans. Het heeft me uitgedaagd om een vertaalslag te maken van een maatschappelijk vraagstuk als “Hoe wordt dakloosheid onder jongeren ervaren?” naar “Hoe maak ik dit vanuit mijn antropologische discipline inzichtelijk en relevant?” Hoewel er altijd ruimte is voor verbetering, durf ik met zekerheid te zeggen dat ik met dit onderzoek een stap in de goede richting heb gemaakt. Immers, uit mijn onderzoek blijkt dat mijn discipline Culturele Antropologie kwalitatieve inzichten kan genereren die van belang zijn voor het maken van beleidsmatige keuzes.

Als laatste – maar zéker niet de minste – wil ik mijn thesisbegeleider en mentor Erik de Maaker bedanken. Ik had me geen meer betrokken begeleider kunnen voorstellen. Maanden voordat het academisch jaar überhaupt begon, stond hij al klaar met raad en daad. En ook gedurende de rest van het academische jaar, zelfs met zijn drukke agenda, bleef zijn inzet geweldig. Het is mede door de betrokkenheid, het geduld en de interesse van Erik dat mijn onderzoek is geslaagd. Hij heeft mij gepusht om mij op alle vlakken te ontwikkelen, zowel op het vlak van methodiek, theorie, ethiek en praktijk als op de wellicht minder gebruikelijke vlakken zoals communicatie, stijl, planning en netwerkuitbreiding. Hierdoor ben ik meer in mijzelf gaan geloven, niet alleen als antropoloog, maar ook als iemand die inhoudelijk iets kan toevoegen aan een gesprek en zichzelf daarin ook best mag laten horen. Hartelijk dank hiervoor.

Figuur 1 (Titelblad): Instagram Gabriël – 2021. Op de afbeelding van het titelblad zien we een momentopname van een Rapmuziek videoclip die de jongere Gabriël heeft gemaakt. De foto geeft mooi weer hoe Gabriël (links onder) zijn leven (TV) in beschouwing neemt. Met zijn muzikaal talent en met zijn interesse in de Rapmuziek laat Gabriël zien dat hij reflecteert op zijn eigen situatie. In de afbeelding staat: 'Spenden voelt beter dan Sparen'. Deze tekst vind ik erg passend voor mijn scriptie omdat het naar mijn mening goed reflecteert wat er speelt binnen de dakloze groep. Hoewel de problematiek varieert, ervaren velen hierdoor dat ze niet naar de toekomst kunnen kijken. Waarom zou je sparen, als je je gedwongen voelt om in het hier en nu te leven? Op bladzijde 51 verwijs ik nog verder naar de videoclip.

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
1.1 Sociale relevantie	6
I. Persoonlijke motivatie.....	6
II. Maatschappelijke motivatie	8
1.2. Wetenschappelijke relevantie.....	13
1.2.1. Burgerschap.....	15
1.2.2. Risico.....	17
1.2.3. Jeugd.....	19
1.3. Probleemstelling.....	21
1.4. Methodologie en ethische reflectie	22
1.4.1. Observatie	23
1.4.2. Participerende observatie	24
2. Context	27
2.1. Zeg het met cijfers?	27
2.2. Palet jongerenhulpverlening	29
3. Sociale omgeving.....	32
3.1. Affectief burgerschap	32
3.2. De rol van het milieu	41
3.3. De antropologie van de jeugd	47
4. Psychosociale labels	52
4.1. Individualisering en medicalisering van burgerschap	52
4.2. Labels: stigmatiserend of geruststellend?.....	57
4.3. Adolescentie: noties van ontwikkeling.....	60
5. Overleven	63
5.1. Abject burgerschap	63
5.2. Strategieën van overleven.....	70
5.3. 'Ik ben snel volwassen moeten worden'	74
6. Conclusie	77
6.1. Subvraag één	77
6.2. Subvraag twee	79
6.3. Subvraag drie.....	81
6.4. Hoofdvraag.....	83
6.4.1. Suggestie toekomstig onderzoek	84

7. Beleidsaanbevelingen.....	85
7.1. Gemeente Leiden: vraag en antwoord.....	85
8. Bijlagen	93
9. Bronvermeldingen.....	97

1. Inleiding

1.1 Sociale relevantie

I. Persoonlijke motivatie

Privilege fascineert mij. In 2014, zeven jaar geleden, maakte ik de keuze om naar Nederland te verhuizen. Mijn vader is een lieve man, en dankzij zijn steun heb ik mijn leven in Leiden kunnen starten. Iets wat voor veel Belgen niet is weggelegd omdat het leven in Nederland simpelweg duurder is dan in België. Niet-Nederlandse studenten hebben overigens niet dezelfde rechten als Nederlanders op het verkrijgen van Nederlandse studiefinanciering of een aanvullende beurs. En ook vanuit de Belgische overheid kwam mijn studieperiode in Leiden niet in aanmerking voor een tegemoetkoming. En toch heb ik me vanwege mijn thuissituatie nooit zorgen hoeven te maken over studieschulden.

Dus daar stond ik dan in Leiden, met mijn tas vol privileges. Een woning vinden was echter niet gemakkelijk. Na een half jaar heen en weer reizen, en intussen alle woningopties in Leiden te hebben geraadpleegd, vond ik uiteindelijk een kamer in een appartement in Oegstgeest. Vanwege de hoge huurprijs van € 850 deelde ik de kamer met een Italiaanse masterstudent, en deelde ik het appartement in totaal met vier internationale studenten. Wat mij toen duidelijk werd, is dat de woningmarkt een stuk lastiger te penetreren is voor internationale studenten. In de binnenstad van Leiden is er immers het beleid dat Nederlandse studenten bepalen wie hun huisgenoot wordt. De keuzes die de huisbewoners maken, worden hierbij dominant beïnvloed door afkomst, geslacht en deelname aan een studentenvereniging. Omdat mijn vader zich de hoge huur voor mijn halve kamer in Oegstgeest kon veroorloven, en zich kon opgeven als borgsteller, heb ik uiteindelijk een netwerk kunnen opbouwen onder de Leidse inwonende studenten. Het is mede door dit netwerk dat ik aan mijn volgende kamers ben gekomen. In mijn onderzoek naar dakloze jongeren heb ik gemerkt dat het beschikken over zo'n sociaal steunend netwerk niet voor iedereen zo vanzelfsprekend is.

Na mijn bachelor besloot ik om praktijkervaring op te doen en schreef ik me in als *buddy* voor ex-daklozen bij de maatschappelijke opvang van Stichting de Binnenvest in Leiden. Zo werd ik gelinkt aan Zahra, een Somalische moeder en vluchteling. Zahra is één jaar jonger dan ik, en heeft een jong zoontje. Samen met haar moeder, twee zussen en broertje is ze vanuit Somalië naar Nederland gevlucht. Zahra vindt het moeilijk om te vertellen wat er in haar verleden heeft plaatsgevonden omdat het voor haar pijnlijke herinneringen naar boven brengt en ze zich liever op de toekomst richt. Wat duidelijk is dat toen Zahra's vader overleed, is dat het gezin in armoede leefde. Een nicht van

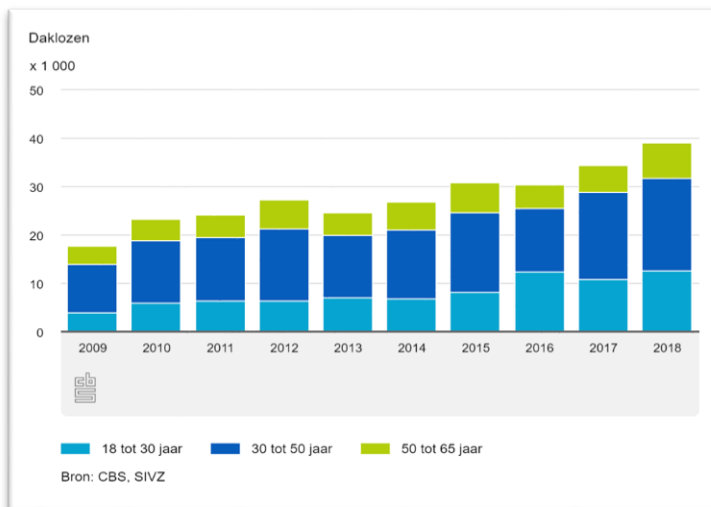
Zahra woont in Engeland, en via Facebook overtuigde ze Zahra's moeder ervan om naar West-Europa te komen.

Hoogzwanger arriveerde Zahra in het midden van de winter in Nederland, en werd ze op straat aangetroffen door de politie. Haar moeder kon het niet accepteren dat Zahra zwanger was van een man met wie ze niet getrouwd was, en die zelfs niet langer in beeld was. En dus werd Zahra door haar familie alleen achtergelaten. Zahra's situatie is hier dus het product van verbroken relaties: tussen zowel Zahra en haar moeder als tussen Zahra en de vader van haar kind. De politie bracht haar diezelfde dag nog naar de daklozenopvang van de maatschappelijke organisatie Binnenvest. Als hoogzwangere kreeg Zahra al snel prioriteit op een meer afgesloten omgeving en kwam ze, nadat ze eerst vier maanden verbleef in een crisiswoning van de Binnenvest, al relatief snel in aanmerking voor een sociale huurwoning. Hierin is Zahra een uitzondering geweest, omdat jongeren die in de crisisopvang verblijven gemiddeld een half jaar wachten voordat ze een (tijdelijke) woning van de Gemeente Leiden verkrijgen (Van Bergen et al. 2020: 17).

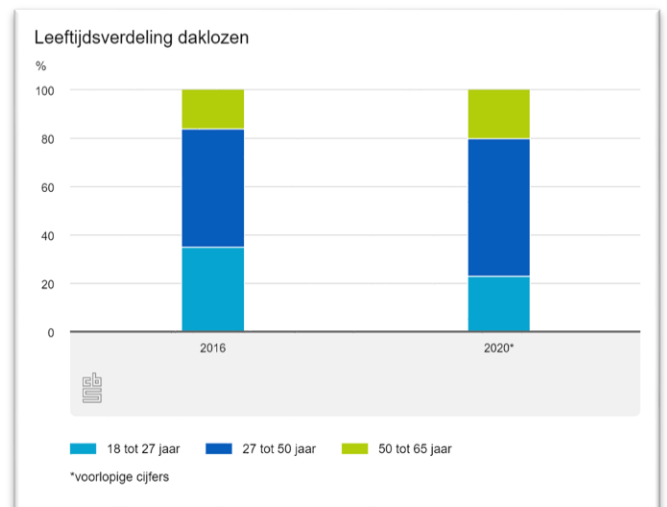
Zahra en ik spraken altijd bij haar thuis af, en bij iedere ontmoeting leerden we elkaar beter kennen. Onze relatie was er één van wederkerigheid. We leerden over elkaars leefwerelden. Elkaars interesses. En elkaars dromen. Het klikte meteen tussen ons. Ik hielp haar met financiële en praktische taken, en zij hielp mij aarden in deze wereld. Het is door Zahra dat ik – ondanks haar inzet om te leren, haar zorgzaamheid voor haar vrienden en familie, en haar onuitputtelijke nieuwsgierigheid naar onze medemens – beter begrijp hoe privilege gepaard gaat met het milieu waarin je opgroeit. Zahra groeide op in een armoedig gezin, in een omgeving met weinig werkgelegenheid. Ik groeide op in een welvarend en fysiek gezond gezin, in een land waar Zahra's moeder haar eigen land voor zou hebben willen verlaten.

II. Maatschappelijke motivatie

(Figuur 2: CBS 2019)

(Figuur 3: CBS 2021)

Helaas is Zahra's situatie niet uniek. De dakloosheid onder jongeren is in Nederland de laatste jaren namelijk disproportioneel gestegen. De stijging in het aantal geregistreerde daklozen onder jongvolwassenen in de leeftijd van 18 en 27 jaar heeft in 2019 landelijke aandacht gekregen. De grafieken van het CBS¹ hierboven geven het volgende weer:

- ✚ Figuur 2: Cijfers over het jaar 2008 [bevindingen in 2009] bieden een schatting van 4000 geregistreerde dakloze jongeren tussen 18 en 30 jaar. De figuur laat zien hoe in het jaar 2017 [2018], negen jaar later, dit getal verdrievoudigd is naar 12.600 jongeren.
- ✚ Figuur 3: Voor 2019 [2020] zijn de cijfers gedaald en daarmee staat de teller inmiddels op 8500 geregistreerde dakloze jongeren.

Het gaat vermoedelijk echter om grotere aantallen: een rapport van Valente² laat zien dat de landelijke opvangcapaciteit gedurende de coronapandemie (van maart 2020 tot heden) met een paar duizend extra plekken moest worden uitgebreid (Valente 2021).

De stijging in het aantal daklozen is bijgevolg opgemerkt door de staatsecretaris van Volksgezondheid Paul Blokhuis, en hij startte hiervoor een landelijk actieplan genaamd 'Dak-en Thuisloze jongeren 2019-2021' om deze dakloosheid terug te dringen. In dit plan worden gemeenten verzocht om een

---

¹ Zie bron op: <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2019/34/aantal-daklozen-sinds-2009-meer-dan-verdubbeld> & <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/13/stijging-van-het-aantal-daklozen-tot-stilstand-gekomen>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

² <https://www.valente.nl/nieuws/impact-corona-op-opvang-en-beschermd-wonen/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

‘passend aanbod’ te bieden aan dakloze jongeren en dat dit niet mag worden losgelaten, ‘totdat op alle levensgebieden sprake is van een duurzame situatie’ (Ministerie van VWS 2019: 4). Deze levensgebieden worden in het Actieplan geïdentificeerd:

- ✚ ‘Financiële bestaanszekerheid’, waarbij elke jongere in staat wordt geacht om – met behulp van een reguliere baan – in eigen levensonderhoud te kunnen voorzien.
- ✚ Twee levensgebieden die samen worden genomen: ‘Persoonlijke ontwikkeling en Scholing’. Hierbij geldt de verwachting dat elke jongere zichzelf op een ‘passende manier’ kan ontwikkelen, via een opleiding of op een andere weg.
- ✚ De derde en vierde levensgebieden zijn ‘Opvang en Wonen’, waarbij de ambitie is dat alle jongeren binnen drie maanden tijd gebruik kunnen maken van een woonplek.
- ✚ En ten slotte het laatste levensgebied: ‘Helpende regelgeving’. Op dit moment raken jongeren nog dakloos als gevolg van regelgeving, bijvoorbeeld door de Kostendelersnorm (waar de uitkering ontvangende gekort wordt op diens inkomsten van zodra er meerdere ‘volwassenen’ (21+) in huis wonen). De ambitie is om dakloosheid ten gevolge van tekortschietende regelgeving te voorkomen (Ministerie van VWS 2019: 7).

De Gemeente Leiden heeft zich bij het Actieplan ‘Dak- en Thuisloze jongeren 2019-2021’ aangesloten, en is de afgelopen twee jaar druk in de weer geweest met een uitbreiding en omvorming van het aanbod:

- ✚ Momenteel worden er verschillende woonprogramma’s opgezet die specifiek bedoeld zijn voor Leidse inwoners die op het gebied van wonen niet zelfstandig geacht worden. De projecten die momenteel in een pilotfase zitten, zijn: Beschermd Wonen Light, Beschermd thuis, Respijthuis Leidse regio, Buurtcirkels, FACT/SWT en Kamers met Aandacht.³ Hier speelt de gemeente in op een huidig woningtekort waarbij kwetsbare groepen vaak niet voldoen aan de huureisen in de private markt.
- ✚ In de praktijk blijken er een aantal knelpunten in de regels, procedures en samenwerking tussen de betrokken partijen (Van Bergen et al. 2020: 32). Dit maakt dat de gemeente aan het bedenken is hoe zij zich kan herorganiseren om een intensievere samenwerking te stimuleren tussen de instanties die betrokken zijn bij de dakloze jongerengroep. Hieruit zijn verschillende initiatieven voortgekomen, zoals het overleg ‘Doorbraakmethode Actieprogramma Dak- en Thuislozen Jongeren’. Hieraan nemen structureel deel

---

³ <https://gemeente.leiden.nl/inwoners-en-ondernemers/subsidies-en-belastingen/subsidies/subsidie-pilots-uitvoeringsagenda-maatschappelijke-zorg/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

medewerkers van de Gemeente Leiden – waaronder een medewerker van de Schuldhulpverlening, afdeling Werk- en Inkomen en de beleidsadviseur Jeugd – samen met woonmaatschappelijk werkers uit de maatschappelijke opvang Stichting de Binnenvest, en Jeugd- en Opvoedorganisatie Cardea.

Op verzoek van de Gemeente Leiden en de maatschappelijke organisaties deden Van Bergen, 'T Hart, Van Dijk & Terpstra (2020) onderzoek, om gedetailleerd in kaart te brengen hoe de gemeente hulpverlening verricht en in hoeverre deze hulpverlening aansluit op de 'behoefte' – aan begeleiding, opvang en huisvesting – van de jongeren in Holland Rijnland (regio Leiden, Duin- en Bollenstreek en Rijnstreek) . Deze behoeften gaan in feite over de match tussen hoe een hulpverlener de problematiek van de jongere benoemt, en welk soort begeleiding- en huisvestingstraject de hulpverlener het meest passend vindt bij deze problematiek. De auteurs hebben dit onderzocht door middel van enquêtes, die zijn ingevuld door de jongerenhulpverleners (soms in overleg met cliënt) van de maatschappelijke opvang Stichting de Binnenvest. Dit onderzoek leidde voor mij tot de volgende inzichten:

- ✚ Ondanks dat er een tekort aan betaalbare en toegankelijke woningen is, beschikt de gemeente over een breed woonaanbod. Wie in aanmerking komt voor welk onderdeel van het aanbod, hangt af van hoe het gedrag van jongeren wordt ingeschat.

- ✚ Van Bergen et al. onderscheiden de volgende woon- en begeleidingsvormen naar gelang de problematiek van de jongeren:
  1. 'Regulier Zelfstandig Wonen' waar 35% van de jongeren gebruikmaken van een woning met 1 à 2h begeleiding per week. Naast een huisvestingsprobleem wordt de problematiek geduid op vlak van financiën.
  2. 'Beschermd Wonen bij GGZ- of VG-instelling': voor 24% van de jongeren met verstandelijke problemen (laag IQ) en/of psychische problematiek.
  3. 'Tijdelijke huisvesting met begeleiding' voor 19%: 'Problemen met financiën en het ontbreken van motivatie, woonvaardigheden en steunend sociaal netwerk staan hier op de voorgrond' (Van Bergen et al. 2020: 6).
  4. 'Verblijf bij de ouders' voor 14%: Hier wordt terugkeer naar de ouders als de beste oplossing gezien. De problematiek die hier wordt geduid is op financieel vlak en op vlak van dagbesteding. Dagbesteding kan gaan over een stage, vrijwilligerswerk of een betaalde baan. Daarnaast benoemen de hulpverleners ook problemen zoals 'depressiviteit, passiviteit en zorgmijndend gedrag bij deze jongeren, waardoor weinig voortuitgang wordt geboekt' (Van Bergen et al. 2020: 6).

5. En als laatste de 'Contingent woning': dit zijn woningen waar 5% van de jongeren gebruik van maakt. Dit zijn overigens jongeren die uit de zorginstellingen komen, en niet in groepsverband kunnen samenleven. Aan de contingent woningen (woningen voor mensen die in een opvang verblijven en met woonbegeleiding kunnen doorgroeien naar zelfstandig wonen) is een flink tekort (Van Bergen et al. 2020: 6).

- ✚ Ter aanvulling op de alreeds benoemde problematiek hierboven: Hulpverleners – iets wat ik ook te horen kreeg van de hulpverleners in mijn onderzoek – benoemen dat veel van de jongeren een motivatieprobleem hebben wat betreft het aanvaarden van de hulp: ze volgen de regels niet, of komen niet opdagen tijdens hun afspraken. Hulpverleners stellen dan dat deze jongeren zich 'niet begeleidbaar opstellen', of zeggen dat ze zorgmijddend of zorgmoe zijn (Van Bergen et al 2020: 6).
- ✚ Een andere bevinding van Van Bergen et al. is dat de kans voor een dakloze jongere om van de straat af te komen, aanzienlijk kleiner is als er geen sociaal steunend netwerk is. De steun van dit netwerk vertaalt zich dan naar een slaap- en verblijfplaats, financiële hulp, en/of ondersteuning in hoe je jezelf wegwijst in het bureaucratische systeem (Van Bergen et al 2020: 10).
- ✚ Als voorgaande punt het geval is, is dit problematisch omdat Van Bergen et al. suggereren dat cliënten grotere kans hebben om uit de maatschappelijke opvang te komen, wanneer:
  - Ze weinig of geen drugs gebruiken, en niet met mensen omgaan die er veel gebruiken.
  - Ze de begeleiding accepteren.
  - Er een bepaalde mate is van zelfstandigheid, ze over een minimum aan woonvaardigheden beschikken en er een vorm van dagbesteding is zoals een stage, vrijwilligerswerk of een baan.
  - Er sprake is van motivatie.

Omdat Van Bergen et al's data voortkomt uit enquêtes die de hulpverleners hebben ingevuld, blijft het onduidelijk hoe de jongeren zelf de hulpverlening ervaren. Daarnaast is er ook slechts beperkt gevraagd hoe en waarom de jongeren dakloos zijn geworden. Voor mij is het onderzoek van Van Bergen et al. bijzonder illustrerend voor de verschillende achtergronden die jongeren met zich meebrengen, en voor hoe het aanbod in elkaar steekt. Maar waar dit onderzoek eindigt bij de inzichten van de jongerenhulpverleners, begint hun suggestie om meer te kijken naar het perspectief van de jongeren, en hoe deze ervaringen wel of niet aansluiten op het aanbod. Op verzoek van de

Gemeente Leiden ben ik deze vraag ook verder gaan vertalen naar een onderzoeksvraag: 'Hoe reflecteren en functioneren dakloze jongeren op en binnen de Leidse jongerenhulpverlening?' Deze vraag operationaliseer ik verder in de paragraaf 1.3. (Probleemstelling).

Ik heb mijn onderzoek uitgevoerd bij de maatschappelijke opvang de Binnenvest. De plaats die ook Van Bergen et al. gebruikten om een breder inzicht te krijgen over de zaken die spelen op gemeentelijk niveau. Ik draai het om, en focus mij op de jongeren. Wil ik begrijpen hoe zij de jongerenhulpverlening ervaren, dan acht ik het nodig om hun leven gedetailleerd in kaart te brengen. Wie zijn deze jongeren, in wat voor milieu groeien zij op? Wat zijn hun interesses, hun ambities? Wat voor dagelijkse problematiek ervaren de jongeren in hun eigen woorden? En heeft deze problematiek een effect op hoe zij de jongerenhulpverlening ervaren, en er bijgevolg mee omgaan?

1.2. Wetenschappelijke relevantie

Voor ik in ga op de theoretische concepten die ik voor mijn thesis gebruik, wil ik allereerst stilstaan bij de volgende vraag: Wat gebeurt er in de sociale omgeving waar jongeren opgroeien dat ze overgeleverd zijn aan de jongerenhulpverlening, en in sommige gevallen dakloos worden? Talrijk antropologisch onderzoek heeft zich gericht op een systematische ongelijkheid als verklaring voor dakloosheid (Lyon-Callo 2000; 2004, Bridgeman 2006, Kingfisher 2007). In mijn thesis zal ik deze systematische ongelijkheid ook als vertrekpunt gebruiken, om aan te geven dat dakloosheid niet verholpen kan worden als we alleen naar het individu kijken.

Het is een helder gegeven dat de meerderheid onder de geregistreerde daklozen uit een lagere sociaal-economische klasse komt. Dit is vastgesteld in het CBS Vervolgonderzoek daklozenstatistiek 2009-2018 door Coumans et al. (2019), aan de hand van inkomen, aantal personen in het huishouden, schulden en vermogen:

- ✚ Het gemiddelde persoonlijk inkomen wordt geschat op 13 duizend euro per jaar, wat de volgende zaken omvat: 'inkomen uit arbeid, inkomen uit eigen onderneming, uitkering inkomensverzekeringen en uitkering sociale voorzieningen zoals kinderbijslag en kindgebonden budget' (Coumans et al. 2019: 13).
- ✚ Daarnaast wordt aangegeven dat, wat betreft de kosten, 9 op de 10 daklozen deel maken van een eenpersoonshuishouden en dat daklozen over het algemeen voor zichzelf moeten zorgen (Coumans et al. 2019: 13).
- ✚ De schulden zijn slechts in beperkte mate in bekend, aangezien betaalachterstanden, huurschulden of creditcardschulden niet worden meegerekend. Daarnaast wordt aangenomen dat veel daklozen onderling schulden hebben openstaan ([Van Doorn 2002] in Coumans et al. 2019: 15). Wat bekend is, is dat dertig procent beperkte schulden hebben tot een bedrag van 1 000 euro. En dat 5 a 6 procent een schuld heeft van hoger dan 10 000 euro.
- ✚ Tenslotte, tonen de cijfers aan dat het merendeel een vermogen heeft van minder dan 500 euro. Hypotheekschulden komen bijna niet voor (Coumans et al. 2019: 15).

Maar hoe raakt dakloosheid aan sociaal-economische ongelijkheid? Een vaak benoemde structurele oorzaak voor dakloosheid in de 21ste eeuw is de opkomst van het neoliberalisme en een versnelde globalisering, die schadelijke sociaal-economische gevolgen hadden. Kingfisher (2007) en Lyon-Callo (2004) benoemen een aantal zaken die van toepassing zijn op de levensomstandigheden waarin Leidse daklozen – waarvan het merendeel tot de lagere klasse behoort – verkeren, zoals: een toename aan werkloosheid, de afname aan toegankelijke en betaalbare woonvoorzieningen, laag betaalde en vervangbare arbeidskrachten, een afname in de subsidiëring van sociaal-

maatschappelijke projecten, de privatisering van publieke ruimtes, de deïstitutionalisering voor psychische aandoeningen, en gentrificatie (CBS 2019: 13-15; Kingfisher 2007: 92, Lyon-Callo 2004: 184).

Naast dat sociaal-economische veranderingen dakloosheid beïnvloeden, spelen ook gender en etniciteit een rol in hoe dakloosheid wordt ervaren. Ikzelf zie 'dakloosheid' als een kwestie van verboden toegang: een door gender en etniciteit bepaalde ongelijke mate aan toegang tot woonvoorzieningen, werk en sociale dienstverlening (Kingfisher 2007: 92). Hoe manifesteert deze ongelijkheid zich? *The visible stranger* is een term die Vitting-Seerup (2017) hanteert, om aan te geven hoe discriminatie wordt veroorzaakt: 'niet zoals een persoon is, maar eerder als hoe deze persoon wordt ontvangen' als binnen of buitenstaander (Vitting-Seerup 2017: 48). Vitting-Seerup stelt hier dat uiterlijke kenmerken bepalen of een individu als 'anders' wordt beschouwd of niet. Dit kan bijvoorbeeld gaan over een kledingstuk zoals een hijab, over een accent of huidskleur.

Een andere factor is de problematiek die zich afspeelt op het persoonlijk niveau, zoals verslavingsproblematiek, schulden, mentale aandoeningen. Ook op het relationeel niveau is er sprake van problematiek zoals huiselijk geweld, en andere conflicten binnen het huishouden (Visser et al. 2019: 4). Hier sluit ik mij aan bij Bridgman's (2006) en Kingfisher's (2007) argument dat de persoonlijke problematiek van daklozen eerder als gevolg begrepen moet worden van sociaal-economische ongelijkheid, dan andersom (Bridgman 2006: 96 & Kingfisher 2007: 11).

Mijn uitgangspunt is dat er een balans ontbreekt in hoe de problematiek van daklozen in de praktijk van de jongerenhulpverlening benoemd wordt. Zoals Lyon-Callo (2000; 2004) stelt, worden de gevolgen van structurele ongelijkheid in toenemende mate begrepen in termen van geïndividualiseerde problemen. Dit betekent dat persoonlijke problematiek wordt overbelicht, en structurele ongelijkheid wordt onderbelicht. Waar ik naar benieuwd ben is hoe de jongeren hun eigen problemen verwoorden, en wat hun verwachtingen zijn over hoe ze deze problemen kunnen overstijgen.

Er valt natuurlijk veel te vertellen over dakloosheid. Noodgedwongen baken ik mijn onderzoek af in het veld tussen dakloze jongeren en de Leidse jongerenhulpverlening. Hiervoor neem ik het perspectief van jongeren als lijdend, en plaats ik hun ervaringen in een context van de Leidse jongerenhulpverlening waaronder Stichting de Binnenvest. In mijn onderzoek zijn drie thema's herhaaldelijk aan bod gekomen: 'sociale omgeving', 'psychosociale Labels' en 'overleven'. Als eerste thema komt 'sociale omgeving' aan bod, waar ik de rol van de sociaal (verstoorde) relaties van jongeren bespreek. Als tweede thema behandel ik 'psychosociale Labels', waar ik de labels beschrijf die zowel jongeren als jongerenhulpverleners benoemen. Ten slotte wil ik in het derde hoofdstuk

'overleven' meer inzicht bieden in de alledaagse schaarse, ongezonde en soms gevaarlijke realiteit van de jongeren. De informatie die uit deze drie thema's voortkomt, interpreteer ik op een abstracter niveau.

Dit abstracter niveau betekent dat ik ieder thema koppel aan de volgende drie concepten: 'burgerschap', 'risico' en 'jeugd'. Een concept is feitelijk een verzameling aan ideeën. Antropologen spreken ook wel van een 'academisch debat' wanneer sommige van deze ideeën ten opzichte van elkaar worden geplaatst. Zo laat ik de auteurs als het ware met elkaar in gesprek gaan: het debat. Ik zal nu per concept samenvatten wat de debatten zijn die van toepassing zijn op mijn onderzoek.

1.2.1. Burgerschap

Antropologen buigen zich al enige tijd over het concept burgerschap. In de kern van dit debat vinden we theorieën die de dynamiek achter inclusie en uitsluiting van mensen inzichtelijk willen maken. Twee issues die vaak worden gelinkt aan dit debat van burgerschap, zijn de begrippen '*sense of belonging*' en '*othering*'. *Sense of belonging* heeft volgens Walton (2020) betrekking op de alledaagse manieren waarop mensen verbinding zoeken, en zich onderdeel voelen van een bepaald groepsverband (Walton 2020: 196). Echter, dit gevoel is niet altijd voldoende om als onderdeel van de groep gezien te worden. *Othering* werkt volgens Bloemraad et al. (2008) door verschillen tussen mensen te essentialiseren, waarbij het 'wij-verband' alleen kan bestaan als er ook een 'zij-verband' is (Bloemraad 2008: 156). Hoewel uitsluiting, oftewel het proces van '*othering*', vaak op een meer structureel en als door beleid geïmplementeerd proces wordt beschreven, stel ik dat er meer aandacht mag zijn in hoe dakloze jongeren zichzelf als 'de ander' beschouwen. Dit is een oproep om burgerschap niet altijd te laten gaan over iets dat louter 'van bovenaf' komt, maar dat er meer ruimte mag zijn voor hoe de jongere deze positie van buitenstaander gebruikt (De Koning et al 2015: 126).

Waar burgerschap voordien veelal vanuit een juridische en politieke dimensie werd besproken, is er de laatste jaren veel meer ruimte voor de morele dimensies van burgerschap. Een burger kan immers volgens de wet rechten hebben, en in de praktijk toch ongelijkheid of uitsluiting ervaren (Caglar 2015: 637). Deze sociale ongelijkheid heeft volgens De Koning et al. (2015) te maken met hoe gedrag wordt geëvalueerd door diegenen die zich als onderdeel van een politieke gemeenschap beschouwen. Gedrag dat voldoet aan deze normatieve richtlijnen, wordt bijgevolg beschouwd als 'goed burgerschap'. Echter, lang niet iedereen kan of wil voldoen aan deze richtlijnen, wat betekent

dat dit als afwijkend gedrag wordt afgedaan en dus als 'slecht burgerschap' (De Koning, Jaffe & Koster 2015: 1).

In mijn thesis zal ik zelf drie morele dimensies bespreken, waarmee ik uiteindelijk een beeld wil schetsen over hoe jongeren zichzelf als een burger beschouwen. Voor het hoofdstuk 'sociale omgeving' bespreek ik *affectief burgerschap*, omdat deze dimensie vanuit de gevoelens van jongeren vertrekt. Hier ben ik benieuwd naar hoe jongeren vormgeven aan hun zelfbeeld, en hoe ze zich bijgevolg onderdeel voelen van de samenleving (Fortier 2016: 1040-1043). De manier waarop een jongere zich verhoudt tot de samenleving, leid ik af door middel van hoe de jongere zich betrokken voelt tot de jongerenhulpverlening. Immers, een jongerenhulpverlener kanaliseert als het ware de eisen van de betrokken partijen zoals: de gemeentelijke uitkeringsinstantie, de gemeentelijke schuldhulpverlening, gesubsidieerde woonprojecten, maar ook de reclassering, of psychische instituties en verslavingszorg. Deze eisen beargumenteer ik als bepalend voor hoe jongeren hun eigen verwachtingen vormen als een lid van de samenleving.

Voor het hoofdstuk 'psychosociale labels' beschrijf ik de *individualisering en medicalisering van burgerschap*. Achter de individualisering en medicalisering van burgerschap schuilt de aanname dat dakloosheid veroorzaakt wordt door het individu vanwege diens 'afwijkend gedrag' (Lyon-Callo 2000: 330-333). Hiermee stel ik ter discussie of en hoe zowel de jongerenhulpverleners als de jongeren de daklozenproblematiek eerder op persoonlijk dan op sociaal-economisch niveau verklaren.

Ten slotte, voor het hoofdstuk 'overleven' gebruik ik *abject burgerschap* als iets dat plaatsvindt op de grens tussen inclusie en uitsluiting (De Koning 2015: 122). Voor dit hoofdstuk ben ik benieuwd naar de levensomstandigheden waarin de jongeren verkeren, en hoe deze levensomstandigheden bepalend zijn voor hun functioneren. Dit hoofdstuk bouwt voort op mijn twee morele dimensies van burgerschap – namelijk affectief burgerschap en zowel de individualisering en medicalisering van burgerschap –, omdat het gaat over hoe jongeren – als buitenstaanders – hun 'afwijkend gedrag' moeten verantwoorden wanneer ze geconfronteerd worden met verwachtingen die ze binnen de jongerenhulpverlening maken ten aanzien van zelfstandigheid, zelfregulering en verantwoordelijkheid (Dolson 2015: 119-121).

Deze drie morele dimensies van burgerschap – affectief, de individualisering & medicalisering en abject burgerschap – laten zien dat we de samenleving niet louter verticaal moeten bestuderen in een relatie tussen de overheid en het subject. Integendeel, Caglar (2015) beargumenteert dat we burgerschap ook horizontaal kunnen bekijken, als de relaties tussen mensen onderling (Caglar 2015: 639). Groepsverbanden die jongeren benoemen, gaan bijvoorbeeld over familie, leeftijdsgenoten,

maar ook over etnische groepen. Hiermee ontkoppelen deze discussies zich ook van ‘het nationale’, en krijgt burgerschapsvorming zowel lokaal als op globale schaal vorm (De Koning et al 2015: 121).

1.2.2. Risico

Mijn tweede concept, ‘risico’, wordt in academische literatuur eerder top-down besproken, waardoor de auteurs die ik citeer voornamelijk kritiek leveren op hoe het gedrag van jongeren als risicovol wordt beoordeeld. In plaats van dat het in een publiek debat kan gaan over *wat* voor soort gedrag als ‘afwijkend’ en dus risicovol wordt gezien, gaat het academische antropologische debat voornamelijk over *waarom* sommige jongeren als een dreiging worden gezien voor de samenleving. Wat riskeert een samenleving te verliezen met deze ‘risico-jongeren’? Hiervoor citeer ik Kelly (2006), Hope (2020), Cole (2012) of Lems et al. (2019), omdat zij het discours achter deze risico-jongeren analyseren.

Hope (2020) heeft zich in haar PhD stevig verdiept in het risico-discours met betrekking tot Noorse jongeren en plaatst het concept in het licht van een politiek tijdperk: het neoliberalisme. Niet als een louter door de overheid gereguleerd proces maar als een samenspel van betrokken actoren zoals ‘de ouders, leerkrachten, sociale en gezondheidswerkers en politici’ (Hope 2020: 1). Net zoals in Nederland, eist de zorg in Noorwegen voor jongeren veel aandacht en investeringen op. Dit komt omdat jongeren, meer dan andere leeftijdsgroepen, worden geassocieerd met de toekomst: ‘de toekomst van onze samenleving als geheel’ (Hope 2020: 1 [Madsen 2018]). Cole en Durham (2007) sluiten zich hierbij aan en stellen dat dat deze zorg voor de jongere generatie voortkomt uit een maatschappelijke aanname dat sociale verandering het beste teweeg wordt gebracht door een jonge en goed functionerende groep (Hope 2020: 1 [Cole & Durham 2007]). De zorg voor deze jongeren gaat dus eigenlijk gepaard met de zorg voor een gezonde en goede samenleving (Hope 2020: 1).

Toch voldoen lang niet alle jongeren aan maatschappelijke standaarden van ‘goed’ en ‘gezond’ burgerschap, waaronder de Leidse dakloze jongeren uit mijn onderzoek. Vanuit dit gedachtegoed worden de Leidse dakloze jongeren ook gezien als ‘risico-jongeren’. Maar hoezo vormt dakloosheid onder jongeren een dreiging voor de samenleving als geheel? Kelly (2006) stelt dat de risico’s over twee zaken gaan. Ten eerste over hoe jongeren afwijken van verwachtingen, waardoor ze niet langer actief, zelfstandig en verantwoordelijk kunnen bijdragen aan de samenleving. Deze gebreken maken dus dat de jongeren afhankelijk zijn van de verzorgingsstaat om te kunnen overleven. Ten tweede gaat het discours over hoe jongeren zich horen te ontwikkelen als ze eenmaal volwassen zijn (Kelly 2006: 18). Stel nou dat de jongere niet voldoet aan de verwachtingen van ‘goed’ en ‘gezond’

burgerschap, dan dreigt dit ten koste te gaan van hoe deze jongeren in de toekomst weer op hun beurt zorg kunnen bieden aan de generaties die na hen komen.

Het risico-discours heeft ook een preventief karakter, wat Hope (2020) beschrijft als een 'effect van disciplineren'. Disciplineren slaat terug op de standaarden – dat ik beschouw als een gewenst sociaal traject – die aan jongeren worden opgelegd, willen ze meegaan in principes van ontwikkeling (Hope 2020: 62).

Ontwikkeling is een bespreekpunt dat vaak wordt gelinkt aan het risico-debat. Hierover zegt Tsing (2015) iets interessants, namelijk dat ontwikkeling eigen is aan mens-zijn. Het zit immers zo diep geworteld in ons systeem, dat we ons ons leven niet kunnen indenken zonder het principe van ontwikkeling. Dit principe van ontwikkeling is bijvoorbeeld onderdeel van hoe we over onze toekomst nadenken, maar ook over democratie, economie of de wetenschap als iets dat alleen maar beter moet (Tsing 2015: 21). Dit is op zich een positief gegeven, tenzij er iets in je leven gebeurt waardoor je niet kan meegaan in een gewenst sociaal traject. Als ik kijk naar het proces waarmee jongeren te maken krijgen, met standaarden zoals financiële bestaanszekerheid of emotionele en fysieke stabiliteit, kan zo'n verwacht sociaal traject alleen maar een gevoel van falen in de hand werken als de jongeren niet tot deze standaarden komen (Hope 2020: 266).

Wat ik mis in dit debat, is het perspectief van de jongeren zélf. Immers, ze zijn capabel genoeg om hun eigen perspectief op de zaak te uiten. Hierom kijk ik naar wat de dakloze jongeren nou als risicovol beschouwen? Welke inschattingen maken zij ten opzichte van de risico's die zij ervaren binnen de jongerenhulpverlening?

Allereerst, in het hoofdstuk 'sociale omgeving' beschrijf ik *de rol van het milieu* waarin de jongeren opgroeien. Auteurs zoals Cole (2012), Vitting-Seerup (2017) en Lems et al. (2019) leggen namelijk uit hoe het falen van een sociaal traject mede afhankelijk is van klasse, gender en leeftijd (Cole 2012: 17). Ook de rol van het sociale netwerk valt niet te onderschatten, in hoe deze steun aanbiedt. Petryna & Follis (2015) spreken hier over de 'zones van sociale achterlating', en duiden hierbij de verschillende sociale lagen – op samenlevingsniveau en binnen het eigen sociale netwerk – waarin een persoon vergeten wordt (Petryna & Follis 2015: 407). Maar ook fysiek opvallende factoren zoals kleding, accent of huidskleur hebben een invloed op de mate waarin jongeren toegang krijgen tot de arbeids- en woningmarkt (Vitting-Seerup 2017: 48). En ook etniciteit en legale status spelen een rol in hoe jongeren hun leven naar verwachting kunnen vormgeven (Lems et al. 2019: 17). Ik ben benieuwd naar hoe het milieu waarin jongeren opgroeien van invloed is op de mate aan vertrouwen of wantrouwen die ze ontwikkelen in hun omgeving. In het bijzonder, in hoe ze de

jongerenhulpverlening inschatten als behulpzaam en dus vertrouwenswaardig, of juist als risicovol en onbetrouwbaar.

In het volgende hoofdstuk 'psychosociale labels' ga ik dieper in op hoe sociale ongelijkheid wordt geïndividualiseerd aan de hand van de psychosociale labels die aan de jongeren worden gegeven. Deze labels beschouw ik als geïndividualiseerde beoordelingen van de – deels sociaal-economisch verklaarbare – problematiek van de jongeren, waardoor ik benieuwd ben naar hoe de jongeren deze labels ervaren. *Stigmatiserend, of behulpvol?*

Ten slotte, in het hoofdstuk 'overleven' bouw ik voort op het vorige hoofdstuk, omdat vele jongeren het jongerenhulpverleningssysteem als te beperkend ervaren door de veeleisende levensomstandigheden waarin zij verkeren. Ik heb gemerkt dat jongeren zich enorm bewust zijn van de beoordelingen die heersen in het jongerenhulpverleningssysteem, en de samenleving *an sich*, waardoor ik benieuwd ben naar wat voor *strategieën* zij vervolgens hebben om het systeem – en daarbij de beoordelingen – te omzeilen of te voldoen aan de verwachtingen van het sociaal traject. Dit stuk noem ik *overlevingsstrategieën*.

1.2.3. Jeugd

Voortbouwend op het begrip 'risico-jongeren' – dat ik beschrijf als bedreigend voor maatschappelijke standaarden van 'goed' en 'gezond' burgerschap –, wil ik nog dieper ingaan op de maatschappelijke noties rondom het gedrag van jongeren. Wat definieert een jongere? Net zoals Kelly (2006), Kehily (2007) en Bucholtz (200) stellen, beargumenteer ik dat 'jeugd' een sociale categorie is waarvan de invulling in twijfel getrokken mag worden. Als ik kijk naar de bijdrage die de auteurs leveren aan het antropologische academische debat, zie ik dat er voornamelijk veel kritiek wordt geuit op psychologische en hormonaal-biologisch onderbouwde benaderingen van het gedrag van jongeren (Kehily 2007: 13).

Waarom zijn zulke lichaamsgerichte en leeftijd bepalende benaderingen problematisch? Als het 'afwijkend' gedrag van een jongere eerder wordt afgedaan als het resultaat van leeftijdsgebonden psychologische en biologische eigenschappen, werk je hiermee een deterministisch blik in de hand waar deze eigenschappen bepalend zijn voor de mogelijkheden van een jongere. Dit zou betekenen dat de jongere zelf weinig invloed kan uitoefenen op zijn omgeving, maar slechts beperkt kan functioneren als het gevolg van de psychologische en biologische ontwikkeling die hij of zij ondergaat.

De stellingname van jeugd als een ontwikkelingsfase wordt bekritiseerd vanuit 'de antropologie van de jeugd'. Bucholtz (2002) deelt mijn opvatting dat we moeten stoppen met jongeren louter in termen van deviatie, rebellie en dus verzet te bespreken: 'The danger of framing oppositionality in terms of resistance is that identities are theorized as more dichotomous than is in fact the case' (Bucholtz 2002: 540-541). De suggestie hierbij is om, in plaats van vanuit een voorbedacht kader het gedrag van jongeren te toetsen, eerst stil te staan bij wat we bedoelen met 'jeugd'. Los van leeftijd, hoe wordt jeugd besproken als onderdeel van de samenleving (Durham 2004: 601)? Bucholtz (2002) biedt hierbij een methodische oplossing, namelijk om simpelweg jongeren in hun alledaagse sociale praktijken te bestuderen.

In mijn eerste hoofdstuk 'Sociale omgeving' pas ik deze *antropologie van de jeugd* toe en beschrijf ik een aantal verschillende alledaagse sociale praktijken. Hierdoor kwam ik vanzelf uit bij de hobby's, interesses en passies van de jongeren. In het beschrijven van hoe jongeren deze verschillende praktijken beoefenen, vraag ik mij af of deze praktijken verbindend werken ten opzichte van personen uit hun sociale omgeving. Ook ben ik benieuwd naar hoe deze bezigheden laten zien dat jongeren te maken hebben met sociaal beschadigde relaties, en hoe deze hobby's de jongeren helpen om met deze breuken om te gaan.

In mijn tweede hoofdstuk 'Psychosociale labels', contrasteer ik de '*noties over adolescentie als een ontwikkelingsfase*' met het voorgaande stuk over de antropologie van jeugd als de studie van alledaagse sociale praktijken. In dit stuk zal ik een vergelijking maken tussen wat er is gezegd over zowel jongeren als volwassenen, en vraag ik mij af hoe dit onderscheid vervolgens een invloed kan hebben op het behandelplan van de jongeren.

Aan de hand van een antropologische benadering die Bucholtz (2002) 'de jeugd van antropologie' noemt, observeer ik de jongere in diens alledaagse praktijken waardoor ik een stap dichterbij de belevingswereld van de jongeren. Echter zegt deze benadering nog niet zoveel over hoe jongeren zichzelf als een 'jongere' of 'volwassene' zien. In het laatste hoofdstuk 'Overleven' toon ik daarom hoe jongeren zélf nadenken over hun leeftijdsfase. Hoe zien zij zichzelf als (meer dan alleen) een jongere? Wat bepaalt deze blik en hoe is dit van invloed op de inschatting van hun situatie? Dit behandel ik in het laatste hoofdstuk 'Overleven' onder '*ik ben snel volwassen moeten worden*'.

1.3. Probleemstelling

In deze scriptie, beoog ik antwoord te geven op de volgende hoofdvraag:

‘Hoe reflecteren dakloze jongeren op de Leidse jongerenhulpverlening als het aankomt op burgerschap, risico en jeugd?’

Hierbij hanteer ik de volgende subvragen:

1. Wat zegt dakloosheid over hoe jongeren in hun eigen ogen functioneren als burger?
2. Welke inschattingen maken dakloze jongeren ten aanzien van de risico's die ze ervaren binnen de jongerenhulpverlening?
3. Hoe ervaren jongeren zichzelf als jeugdigen, en hoe is dat van invloed op de inschattingen die de jongeren maken binnen de jongerenhulpverlening?

Hoe heb ik deze drie subvragen geoperationaliseerd? Iedere subvraag behandelt één concept, namelijk: ‘Burgerschap’, ‘Risico’ of ‘Jeugd’. Zoals ik in mijn wetenschappelijke relevantie aangaf, link ik ieder concept – en dus subvraag – aan de drie thematische hoofdstukken: ‘sociale omgeving’, ‘psychosociale labels’ en ‘overleven’. Deze drie thema's bleken het meest relevant, omdat ze het dichtst aansluiten bij de belevingswereld van de jongeren die ik heb gesproken.

De opbouw van mijn thematische hoofdstukken is als volgt. In mijn eerste hoofdstuk ‘sociale omgeving’ maak ik ten eerste een verband met mijn concept van burgerschap. Dit resulteert in affectief burgerschap, omdat ik laat zien hoe jongeren zichzelf in hun sociale omgeving situeren. Ten tweede leg ik een verband tussen het thema sociale omgeving en het concept risico. Hier ben ik benieuwd naar wat voor soort zekerheden en onzekerheden jongeren ervaren in het milieu waarin ze zijn opgegroeid. Ten slotte link ik het thema sociale omgeving met mijn concept jeugd. Hier kijk ik naar de alledaagse sociale praktijken van jongeren, waarin hun interesses en hobby's naar boven komen. Bij het bespreken van de betekenissen die jongeren verlenen aan hun interesses, kijk ik naar hoe deze jongeren te maken hebben met sociaal (verstoorde) relaties.

In mijn tweede thematische hoofdstuk ‘psychosociale Labels’, begin ik met de link naar het concept burgerschap. Hiervoor behandel ik de individualisering en medicalisering van burgerschap, omdat ik het heb over de normaliteit binnen de jongerenhulpverlening, waar jongeren reflecteren op psychologische en pedagogische beeldvormingen van afwijkend gedrag. Vervolgens bespreek ik de link met het concept risico, omdat ik kijk naar hoe jongeren omgaan met de labels die ze krijgen vanuit de jongerenhulpverlening. Wat riskeren de jongeren te verliezen met deze labels, of kunnen ze er ook wat mee winnen? Ten slotte leg ik de link naar mijn derde concept: jeugd. Hier kijk ik naar

hoe jongerenhulpverleners invulling geven aan de sociale categorie jeugd, en hoe dit anders is dan volwassenheid.

Het derde en laatste thematische hoofdstuk is 'overleven'. Het verband tussen dit thema en mijn concept van burgerschap vertaal ik aan de hand van abject burgerschap. Oftewel het burgerschap van de verstotenen. Hier stel ik aan de orde wat nou werkelijk 'normaal' gedrag is, als we de context van de levensomstandigheden van jongeren in kaart brengen. Met wat voor soort dreigingen hebben jongeren te maken, dat ze het gevoel hebben dat ze aan het overleven zijn? Zien jongeren hun gedrag daadwerkelijk als 'afwijkend', en welke argumenten gebruiken de jongeren om hun handelen te legitimeren? Het volgende verband dat ik leg, is dat tussen mijn thema overleven en het concept risico. Hier kijk ik naar waar de prioriteiten van jongeren liggen en wat voor soort overwegingen ze maken om hun kansen binnen de jongerenhulpverlening te vergroten. Ten slotte behandel ik de link met het concept jeugd. Hier ga ik verder in op hoe de realiteit van overleving bij jongeren bijdraagt aan hoe zij zichzelf als meer dan alleen jongeren zien.

In de conclusie geef ik vervolgens antwoord op mijn drie subvragen en de hoofdvraag.

1.4. Methodologie en ethische reflectie

Zoals beschreven onder de maatschappelijke relevantie, staat de Gemeente Leiden voor de uitdaging om dakloosheid onder Leidse jongeren terug te dringen. Hoewel de gemeente en daarbij horende instanties allerlei pilots ondernemen om deze dakloosheid te bestrijden, blijft de vraag uit of het huidige aanbod het gewenste effect heeft op de jongeren. Door een langlopende samenwerking tussen de afdeling Culturele Antropologie van de Universiteit Leiden en de Gemeente Leiden heb ik kunnen inspelen op de vraag die bij de Gemeente Leiden speelt.

In de periode september 2020 tot april 2021 heb ik mij verdiept in dakloosheid onder jongeren binnen de jongerenhulpverlening. Door het volgen van een stage in de periode januari tot april 2021 bij de maatschappelijke daklozenorganisatie Stichting de Binnenvest, ben ik tot mijn resultaten gekomen. Om een zo breed mogelijk beeld van het jongerenhulpverleningsveld te krijgen, wilde ik vanuit zowel een beleidsperspectief als een meer praktijkgericht perspectief taken verrichten. Dit maakt dat mijn aanpak niet alleen kwalitatief is maar ook inductief (Bryman 2015: 12). Dat wil zeggen dat ik met een zo open en breed mogelijk perspectief informatie ben gaan verzamelen. Zo vereiste iedere taak een ander soort methodiek, en bracht het mij een ander soort kijk op het veld. Ik zal deze functies beschrijven aan de hand van mijn verschillende methoden.

1.4.1. Observatie

In de drie maanden dat ik praktijkervaring heb opgedaan in de maatschappelijke daklozenorganisatie Stichting de Binnenvest, heb ik mij aangesloten bij de afspraken tussen jongerenhulpverleners en de jongeren die ze begeleiden. Deze afspraken vonden soms plaats op het jongerenkantoor Het Spil en op de daklozenopvang De Nieuwe Energie, maar konden ook net zo goed plaatsvinden bij de jongeren thuis indien ze over huisvesting beschikten. Als de afspraak bij de jongere plaatsvond, probeerde ik zo goed mogelijk de fysieke leefomgeving van de jongere in kaart te brengen. Verder heb ik mijn tijd voornamelijk gespendeerd aan het observeren van de conversaties die plaatsvonden tussen de jongerenhulpverleners en de jongeren. Ook bood het mij een eerste blik op de problematiek die onder de jongeren speelt, zoals door de jongerenhulpverleners verwoord. Mijn aanpak tijdens deze conversaties was eerder een vorm van passieve verantwoordelijkheid. Dit betekent dat ik – ondanks dat ik er wel bij was – zelf geen actieve rol aannam, en dus de dynamiek tussen de jongerenhulpverlener en jongere zoveel als mogelijk haar beloop liet. Hierdoor had ik meer ruimte om te observeren en te reflecteren. Deze observerende insteek maakte bovendien dat ik de conversaties tussen de hulpverlener en de jongeren op een zo natuurlijk mogelijk beloop liet. Door regelmatig deze gesprekken bij te wonen, kreeg ik ook de mogelijkheid om een betere toegang te verkrijgen tot de jongeren.

Echter, juist omdat de jongerenhulpverleners als *gatekeepers* – omdat ze de toegang tot het betreden van mijn onderzoeksveld voor een deel in handen hebben – tot de jongeren fungeerden, hoorde ik mij ook te houden aan de voorwaarden van de hulpverleners (Lewis-Beck 2020: 3). Eén zo'n voorwaarde is dat ik mij niet zou introduceren als onderzoeker. Ik heb dit vaak als ongemakkelijk ervaren, maar als ik mijn toegang tot de jongeren wilde behouden betekende dit dat ik mij aan de voorwaarden van de hulpverleners moest houden. Dit is vast en zeker een punt dat ethische reflectie vereist, omdat de jongeren die ik in deze verhoudingen sprak, nooit volledig op de hoogte zijn gebracht van het kader waarin ik hun inzichten verwerk. Wel ben ik altijd consistent geweest in het aangeven van mijn stagefunctie als jongerenhulpverlener, waarbij ik standaard aan de jongeren aangaf dat ik benieuwd was naar hun ervaringen met betrekking tot de jongerenhulpverlening. In de richtlijnen van de *American Anthropological Association* (AAA) is te zien dat het een verantwoordelijkheid is van de antropoloog om diens respondenten zo goed mogelijk te beschermen. Om de privacy van mijn respondenten te beschermen heb ik hun namen en daarbij alle persoonlijke gegevens die hun identiteit kunnen onthullen fictief gemaakt. Met deze keuze geloof ik aan te tonen dat het vertrouwen dat de respondenten mij gaven als belangrijker acht dan de transparantie ten aanzien van wie mijn geïnterviewde bronnen zijn. (Code Of Ethics 2009: 3).

1.4.2. Participerende observatie

Na de eerste maand van mijn praktijkervaring begon ik vertrouwensrelaties op te bouwen. Zowel met de jongerenhulpverleners als met de jongeren. Beide partijen kregen intussen de tijd om te wennen aan mijn aanwezigheid en mijn intenties. Tijdens een wekelijkse vergadering met de jongerenhulpverleners stelde ik de vraag of er nog werkzaamheden waren waar de jongerenhulpverleners ondersteuning in konden gebruiken. Elke jongere wordt begeleid door een begeleider, en een woon maatschappelijke werker. Omdat de begeleider Samuël zich – na een gewelddadig incident met een jongere – voor onbepaalde periode arbeidsonbekwaam had gemeld, kwam zijn collega, een woonbegeleider, met twee keer zoveel werk te zitten. Deze woonbegeleider, Lorenzo, ging in op mijn verzoek en vroeg mij of ik Loes vanuit een functie als begeleider kon ondersteunen. Toen het werk met Loes goed liep, was de bal aan het rollen en kwamen er nog vier jongeren bij: Naoufel, Gabriël, Piet en Ali.

Vanaf dat moment bekleedde ik daadwerkelijk een bepaalde functie binnen de werkorganisatie, en veranderde mijn positie van een buitenstaander naar die van een *insider*. Zo moest ik mijzelf in korte tijd aanleren hoe je een bijstandsuitkering aanvraagt, hoe je een briefadres aanvraagt of hoe je schulden in kaart brengt. Ook werd het een noodzaak om het heersende vakjargon onderdeel te maken van mijn taalgebruik (Bryman 2015: 494). Zo leerde ik uitdrukkingen als ‘naar de zorg toe verleiden’ of ‘de route die jongeren langslopen’, maar ook veelvuldig gebruik van termen als ‘LVB’er’ (licht verstandelijk beperkte), ‘groepsongeschikt’ of ‘zorgmijndend’. De manier waarop op mij werd gereageerd door mijn collega-jongerenhulpverleners, gaf mij een indicatie dat ik de zorgtaal moest leren beheersen.

Mijn methodiek veranderde dus in participerende observatie. De toegevoegde waarde van deze methode zit hem in de betrokkenheid tussen mij als onderzoeker en de jongeren als mijn respondenten. Nu ik regelmatig de tijd kreeg om met vijf jongeren ongedwongen één op één te spreken, kon ik me veel meer toespitsen op hun reflecties op de jongerenhulpverlening. En naargelang de tijd verstreek, merkte ik dat jongeren zich steeds meer naar mij toe openstelden. In deze openstelling ontwikkelden we ook een bepaalde mate aan vertrouwen (Bryman 2015: 494). Dit vertrouwen is essentieel geweest, zodat ze niet alleen in alle veiligheid hun perspectief op de jongerenhulpverlening konden uiten, maar zich ook veilig voelden om mij hun verhaal te vertellen. Over het verleden, over de huidige problematiek die ze ervoeren, als over hoe ze hun toekomst voor zich zagen.

Met dit vertrouwen kwam ook een tweede ethische reflectie. Nu ik werkzaam was vanuit een bepaalde functie, werd ook voor andere jongerenhulpverleners duidelijk bij welke jongeren ik betrokken was. Hierdoor bestaat de mogelijkheid dat een medewerker in de verhalen die ik weergeef in deze scriptie kan achterhalen over welke van de vijf jongeren die ik begeleidde het gaat. Er zijn immers genoeg contextuele details die van belang zijn voor de boodschap die ik overbreng, en toch herkend kunnen worden door een medewerker. Dit kan de jongere nadelig beïnvloeden. Er zijn genoeg voorbeelden te bedenken waarin de jongeren die ik beschrijf zich niet helemaal conform de regels gedragen zoals de regelmakers van de Binnenvest, de gemeente of zelfs de Nederlandse rechtstaat dat voor ogen heeft. Het zou kwalijk zijn als mijn onderzoek negatieve gevolgen voor hen heeft. Om die reden zal ik ook alle namen van mijn respondenten fingeren. Echter ik kan nooit volledig voorkomen dat de lezers, die tevens aanwezig waren in het veld, zich realiseren over welke jongeren of zelfs hulpverleners ik het heb. Immers begaven groot deel van mijn interacties zich in een openbare hulpverleningsetting, en is het ook geen geheim dat ik zelf een aantal jongeren heb begeleid. Om mijn lezers hun identiteit te beschermen, zal ik ook persoonlijke details – zoals afkomst, leeftijd, of duidelijk te linken eigenschappen – en locaties van gesprek vervangen of weglaten wanneer ik denk dat het herkennen van deze contextuele informatie mijn respondent kan beschadigen. Dit blijft wel iets dat ik per situatie moet aankijken, en daarbij moet overwegen wanneer contextuele informatie van belang is voor mijn argument en geloofwaardigheid als onderzoeker, en wanneer deze informatie verhuld moet worden omdat het mogelijk schade kan verrichten voor mijn respondenten.

Wat hielden mijn hulpverleningstaken in? Naast dat ik jongeren begeleidde, draaide ik ook regelmatig het postspreekuur – het inloopspreekuur – van de Binnenvest. Het postspreekuur, waar jongeren een postadres kunnen verkrijgen, wordt ook wel gezien als ‘het visitekaartje’ van de Binnenvest. Jongeren krijgen hier vaak voor de eerste keer te maken met de Binnenvest, en moeten nog ervan overtuigd worden dat de Binnenvest ze hulp kan bieden. Het postspreekuur is voor mij ook een goed moment geweest om een bredere indruk te krijgen van wat voor problematiek er allemaal speelt onder de jongeren. Echter, het postspreekuur is eigenlijk ook een soort filterstation. Nadat de problematiek van een jongere is geïnventariseerd, komt de postcommissie iedere donderdag samen om te kijken of die jongere in de doelgroep van de Binnenvest past. De voorwaarden die normaal gesproken worden gesteld, zijn dat de jongere ‘binding’ moet hebben met Leiden, en dat de jongere feitelijk dakloos is. Ook als de jongere dreigt dakloos te raken, wordt deze weleens toegelaten. Maar dan, zo heb ik ervaren, moet er sprake zijn van een wisseling van verblijfplaatsen.

Ten slotte: op het gebied van beleid nam ik allereerst deel aan de vergaderingen tussen de betrokken partijen en medewerkers in het jongerenhulpverleningsveld. Gewoonlijk namen drie werknemers

van de Gemeente Leiden deel aan de gesprekken, vanuit de afdeling Beleidsadvies, Werk en Inkomen en Schuldhulpverlening. Daarnaast namen ook twee jongerenhulpverleners van de Binnenvest aan deze gesprekken deel, en twee jongerenhulpverleners van jeugd en opvoedorganisatie Cardea. Een andere en tweede taak waarmee ik mij de eerste maanden bezighield, was het ondersteunen van de beleidsmedewerker Edwin Peters van de Binnenvest. Deze ondersteuning bestond voornamelijk uit het toetsen van en beschrijven van de route die jongeren in de Binnenvest volgen.

Vanuit de informatie die ik heb verzameld in het veld, bespreek ik hierna de theorie waarmee ik mijn data interpreteer. Mijn data verdeel ik over mijn drie hoofdstukken 'sociale omgeving', 'psychosociale labels' en 'overleven', waar ik het perspectief van de jongere in het kader van de jongerenhulpverlening plaats. In het eerste hoofdstuk 'sociale omgeving' richt ik mij voornamelijk op hoe jongeren aangeven dat ze zich onderdeel voelen van, gevormd worden en weer vorm geven aan hun sociale omgeving. In het tweede hoofdstuk 'psychosociale labels' contrasteer ik het perspectief en de ervaringen van de jongeren ten aanzien van de jongerenhulpverlening met het perspectief van en de procedures binnen de jongerenhulpverlening – ten aanzien van de jongeren hun problematiek –. Tenslotte, in mijn laatste hoofdstuk 'overleven' plaats ik deze twee perspectieven – van de jongere en de jongerenhulpverlener – ten opzichte van elkaar.

Deze perspectieven – van de jongere, de hulpverlener als de dialogen tussen de twee – beschrijf ik aan de hand van vignettes. In deze vignettes positioneer ik ook mezelf vanuit twee posities. De eerste positie is vanuit een antropologisch standpunt, van waaruit ik het gedrag van jongeren observeer en interpreteer aan de hand van sociaalwetenschappelijke inzichten. De tweede positie is vanuit de blik van jongerenhulpverlener, waarin ik de opdracht krijg om binnen de gebruikelijke procedures jongeren naar een woonvoorziening te begeleiden.

2. Context

2.1. Zeg het met cijfers?

Hoewel de cijfers een stijging tonen in het aantal daklozen over de afgelopen twaalf jaar, zijn ze lang niet representatief voor de werkelijke omvang van deze doelgroep. Bij de cijfers die ik eerder al toelichtte onder 1.1. ‘Sociale relevantie: maatschappelijke motivatie’, wil ik nog een paar kanttekeningen maken.

Ten eerste volgen het CBS en daarbij andere instanties die begaan zijn met het meten van dakloosheid een enge definitie ervan. Het CBS kijkt naar ‘feitelijke dakloosheid’ en hanteert hierbij de definitie als: ‘Mensen die slapen in de open lucht, in overdekte openbare ruimten, zoals portieken, fietsenstallingen, stations, winkelcentra of een auto, of binnen slapen in passantenverblijven van de maatschappelijke opvang en eendaagse noodopvang, of op niet-structurele basis bij vrienden, kennissen of familie, zonder vaste verblijfplaats’ (CBS 1-4-2021)⁴.

De cijfers slaan uitsluitend op de jongeren die daadwerkelijk in beeld zijn gekomen door een inschrijving via het Basis Registratie Personen (BRP), via het bijstandsregister en de volgende drie reclasseringsorganisaties: Stichting Verslavingsreclassering Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ), Reclassering Nederland en Stichting Leger Des Heils Jeugdbescherming & Reclassering. De cijfers uit het Landelijk Alcohol en Drugs Informatie Systeem (LADIS) voor het jaar 2019 ontbreken nog.⁵ Dit betekent dat in werkelijkheid deze cijfers waarschijnlijk vele malen hoger liggen.

Belangrijk om zich te realiseren is dat met name de groep die op niet-structurele basis bij vrienden, kennissen of familie verblijft moeilijk in beeld te krijgen is. Voor de ‘feitelijke’ telling moeten de jongeren ergens officieel ingeschreven staan, wat de vraag oproept hoeveel jongeren we hierdoor missen in de cijfers. In de periode van mijn veldonderzoek is naar boven gekomen dat sommige van deze jongeren bij familie of vrienden verblijven, maar zich er niet kunnen of durven inschrijven vanwege de kostendelersnorm. Dit komt omdat de hoofdhuurder bij wie de jongere inwoont gekort kan worden op diens bijstandsuitkering, zodra de hoofdhuurder het huishouden deelt met meerdere volwassenen.⁶ De kostendelersnorm is tevens ook een bekende reden waarom veel van deze

---

⁴ <https://www.cbs.nl/nl-nl/cijfers/detail/80799ned?q=jeugdzorg%20met%20overnachting>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

⁵ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/13/stijging-van-het-aantal-daklozen-tot-stilstand-gekomen/daklozen>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

⁶ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bijstand/vraag-en-antwoord/wat-is-de-kostendelersnorm-in-de-bijstand>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

jongeren vanaf 21 jaar een postadres aanvragen bij maatschappelijke instanties. Een andere groep niet-ingeschrevenen, die niet behoort tot de in de gehanteerde definitie feitelijk dakloze groep, zijn 'spookburgers': burgers zonder postadres. Dit kunnen jongeren zijn die ergens illegaal verblijven zoals op campings, in bootjes of een kraakpand. Ten slotte missen we in deze feitelijke telling ook de groep zonder geldige verblijfsvergunningen en/of zonder BSN-nummer.

Ten tweede zijn er nog andere definities, zoals 'dreigende dakloosheid': als jongeren dreigen feitelijk dakloos te worden (en vaak nog thuis wonen). En 'residentiële dakloosheid': als jongeren op structurele basis gebruikmaken van een verblijfplaats in één van de maatschappelijke opvangvoorzieningen (op de passantenverblijven en de noodopvang na). De jongere staat dan voor minstens zes maanden ingeschreven bij een instelling van maatschappelijke zorg, en woont er onder de 24h-uurs begeleiding en zorg van de hulpverleners. Deze residentiële groep wordt onder een andere doelgroep dan de feitelijke doelgroep geschaard omdat deze niet in het landelijke perspectief van huisvestigingsproblematiek past zoals deze wordt aangenomen voor de feitelijke daklozen.⁷ Immers wordt aangenomen dat een residentiële dakloze een vaste woonplaats heeft, dat gepaard gaat met een begeleidingstraject. En dat een feitelijke dakloze in het beste geval gebruik maakt van een slaapplek in het eigen netwerk, of van een slaapplek in één van de passantenverblijven of noodopvang van de maatschappelijke zorginstellingen. Over de feitelijke doelgroep wordt gesproken van een onvoldoende stabiele huisvestigingsituatie omdat er geen garantie is op een slaapplek. Maar omdat de residentiële groep net zo goed als de feitelijke groep te maken heeft met welzijnsproblematiek, is de term 'residentiële dakloosheid' in het leven geroepen (Coumans et al. 2019: 4-5)

Waarin deze definities wat mij betreft tekortschieten, is het gegeven dat deze doelgroepen niet statisch zijn. De grens tussen feitelijke en residentiële dakloosheid is een grijs gebied, omdat er genoeg situaties zijn waar residentieel dakloze jongeren door een tegenslag, zoals een conflict met medewerkers of bewoners, de maatschappelijke opvangvoorziening verlaat en weer feitelijk dakloos kunnen worden. Dit maakt dat de definitie achterloopt op de mobiliteit die met de levens van deze jongeren gepaard gaat. Daarnaast doet de definitie weinig recht aan de fragiliteit van hun situatie. Het hulpverleningstraject waarvan een feitelijk dakloze jongere jarenlang gebruikmaakt, kan door een jongerenhulpverlener in één klap afgesloten worden als deze jongere een plek buiten de maatschappelijke opvangvoorzieningen vindt. Toch belanden deze jongeren meteen terug voor de

---

⁷ file:///C:/Users/Admin/Downloads/vervolgonderzoek-daklozenstatistiek-2009-2018.pdf. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

deuren van de jongerenhulpverlening als ze de huur niet meer kunnen betalen, niemand hen kan bijstaan, of als ze om wat voor reden dan ook de huurwoning uit worden geschopt. Tegelijkertijd zijn er ook jongeren die geregistreerd staan in residentiële verblijven, maar zich er niet thuis voelen. Ook de jongeren die ik sprak die in maatschappelijke residentie verblijven, of zelfs particulier of commercieel huren, moeten dagelijks een realiteit doorkomen waarin ze geconfronteerd worden met gebroken relaties, schulden, armoede, eenzaamheid, wantrouwen, oververmoeidheid, onveiligheid ... en deze lijst gaat maar door.

Ten derde is de laatste meting over het jaar 2019 vrijgegeven in januari 2020. Dit betekent dat deze cijfers betrekking hebben op een pre-corona tijd. Het wordt nog afwachten tot volgend jaar 2022 voor we weer nieuwe cijfers krijgen. Uit een rapport van Valente is al wel gebleken dat de landelijke opvangcapaciteit tijdens corona met een paar duizend extra plekken is uitgebreid.⁸ Maar daarnaast hebben opvangvoorzieningen zich ook moeten herorganiseren om de "anderhalve meter afstand" in hun slaapruintes te waarborgen. Dit maakt dat vele opvangvoorzieningen al snel aan hun maximum zaten, in vergelijking met wat ze voor de coronatijd konden binnenhalen.

Met deze drie kanttekeningen in het achterhoofd, vraag ik mij af in hoeverre deze definitieën recht doen aan de fragiliteit van de levens van jongeren, en aan de mobiliteit die zij ervaren tussen de drie categorieën in, namelijk feitelijke dakloosheid, residentiële dakloosheid en dreigende dakloosheid. Als we weten dat dakloosheid meer is dan alleen een huisvestingsprobleem, vraag ik mij af of het je blindstaren op cijfers een reëel beeld geeft van het gladde ijs waar mogelijk veel meer jongeren zich op begeven. Mijn intentie in dit onderzoek is om een blik te werpen op het sociale aspect van dakloosheid, en te kijken naar hoe de aard van hun dakloosheid nooit los te koppelen valt van hun positie binnen een sociaal (verstoord) netwerk en het milieu waarin dit netwerk zich begeeft.

2.2. Palet jongerenhulpverlening

Hoewel de kanttekeningen hierboven gaan over de landelijke cijfers, zijn ze ook van toepassing op de stad Leiden. In mijn onderzoek heb ik specifiek gekeken naar de jongerenhulpverleningsroute die jongeren volgen in de stad Leiden en omstreken. Deze route gaat over het begeleidingstraject dat jongeren stapsgewijs volgen in de jongerenhulpverlening.

---

⁸ <https://www.valente.nl/nieuws/impact-corona-op-opvang-en-beschermd-wonen/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

De route die dakloze jongeren volgen, betreft meer dan alleen het aanbod van de Binnenvest. Echter, een route impliceert eenrichtingsverkeer, en één weg om te bewandelen. In dit geval kunnen we beter spreken van een circuit waarop meerdere wegen elkaar kruisen. En jongeren onderweg ook vastlopen, een stap terugdoen en na vertrek soms zelfs opnieuw in dit circuit binnenstromen.

De instanties en betrokken partijen die ik in dit circuit regelmatig ben tegengekomen zijn het Sociaal Wijkteam (SWT), jeugd en opvoedorganisatie Cardea, Rosa Manus, het Jeugd Ondersteuningsteam (JOT) en de Gemeente Leiden. Sinds 2011 maakt Leiden gebruik van sociale wijkteams. Het idee hierachter is om de zorg dichterbij de burger te brengen, en hiermee het stellen van hun zorgvragen zo toegankelijk mogelijk te maken. Het SWT heeft niet alleen een signalerende functie, maar dient in feite ook als een filterstation tussen vraag en aanbod⁹. Cardea is een jeugd- en opvoedhulporganisatie in de regio Zuid-Holland Noord, en richt zich op thuisloze of dreigend dakloze en vaak minderjarige jongeren. Dit doet Cardea door middel van persoonlijke begeleiding aan kinderen, jongeren en gezinnen¹⁰. Rosa Manus – ook wel de vrouwenopvang – biedt zorg en opvang voor slachtoffers van huiselijk geweld¹¹. Het JOT – begeleidt voornamelijk jongeren met psychische, psychiatrische en verslavingsproblematiek – is een overkoepelende organisatie boven de volgende organisaties: Brijder Jeugd, Cardea, Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC) Curium en Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) Rivierduinen¹². De Brijder Jeugd is een verslavingszorg instantie, en biedt ook verslavingspreventie¹³. Het LUMC Curium is het centrum Kinder- en Jeugdpsychiatrie waar onderzoek wordt verricht en behandeling wordt aangeboden voor minderjarige kinderen met psychiatrische problematiek¹⁴. En GGZ Rivierduinen biedt opvang en behandeling aan personen met geestelijke en verstandelijke problematiek¹⁵. De gemeente Leiden faciliteert en overziet de projecten die nu in het teken staan van ‘doorbraak’. Hiervoor zijn al meerdere woonpilots opgestart, hebben een looptijd tot en met uiterlijk 31 december 2022¹⁶. Daarnaast heeft de Gemeente Leiden ook een controlefunctie. Vanuit de afdeling Werk- en Inkomen is Project Ja opgericht om specifiek jongeren in de leeftijd tussen 18 en 27 jaar te begeleiden naar de arbeidsmarkt.

---

⁹ <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Aan-de-slag-met-sociale-wijkteams%20%5BMOV-2002415-1.0%5D.pdf>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹⁰ <https://www.cardea.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹¹ <https://www.rosa-manus.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹² <https://jotleiden.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹³ <https://www.brijderjeugd.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹⁴ <https://www.curium-lumc.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹⁵ <https://www.rivierduinen.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

¹⁶ <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR653271/1>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

En afhankelijk van hun situatie, krijgen de jongeren ook te maken therapie van de organisaties Aemosa, GGZ of De Waag, de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND), politie en/of reclassering. Ook de huisarts speelt een belangrijke rol in dit circuit. Hoewel al deze instanties op zichzelf staan, heb ik meer samenwerking ervaren tussen de Binnenvest, Cardea, het Sociaal Wijkteam en de Gemeente Leiden dan tussen de Binnenvest en andere organisaties.

Hoe de jongeren dit aanbod ervaren, zal ik tonen aan de hand van de vignettes die ik in de volgende drie hoofdstukken beschrijf.

3. Sociale omgeving

3.1. Affectief burgerschap

Het proces dat dakloze jongeren meemaken, wordt deels aangestuurd door de emoties die ze ervaren. Vanuit wat ze meemaken, kijk ik naar hun gevoelens en hoe ze over zichzelf nadenken. Vervolgens stel ik aan de orde hoe dit zelfbeeld iets meer zegt over hoe jongeren zich betrokken voelen tot de jongerenhulpverlening en van de samenleving als geheel.

Loes en Lorenzo

Loes is 22 jaar, en heeft een zoontje van 3 jaar: Milan. De eerste twee jaar woonde Loes samen met Milan in de jeugdhulporganisatie Gemiva; in een begeleid wonen-voorziening. Gemiva is een zorginstantie die woonlocaties aanbiedt waarbij er voortdurend medewerkers in de buurt zijn. In die periode is er een besluit genomen dat Loes niet over voldoende opvoedingsvaardigheden beschikt om met Milan om te gaan. In verschillende zorgrapporten zie ik terug dat Milan last had van driftbuien omdat Loes haar eigen emoties niet opzij kon zetten maar deze op Milan projecteerde. Naar Loes' zeggen werd de behandeldruk zo hoog gesteld dat ze daardoor minder tijd over had voor Milan, zich daar bijgevolg erg gestresst door voelde en haar gevoel niet kwijt kon. Vanuit Gemiva werd Loes naar een moeder-kind-huis gestuurd in Leeuwarden. Ook hier was 24-uurs begeleiding voorzien. Helaas liep de opvoeding van Milan ook hier niet naar verwachting. Twee maanden later kwam er een uitspraak van de rechter dat Milan voor zes maanden naar een pleeggezin zou gaan. Zes maanden later werd het pleegouderschap verlengd. Milan was op dat moment al drie keer verhuisd naar een ander pleeggezin, omdat de relatie tussen pleegouders en Loes niet goed liep of omdat de periode van het pleegouderschap afliep. Tegen de uitspraak van de rechter om het pleegouderschap te verlengen, is Loes in beroep gegaan. Een dag voor de uitspraak van haar beroep ontving Loes een telefoontje van de pleegouder die was toegewezen indien Loes het beroep zou verliezen. In het gesprek hoor ik hoe Loes haar rol als moeder probeert te beschermen:

'Hallo met Loes.'

'Hoi Loes, mijn naam is Laura. Ik ben de toegewezen pleegmoeder van Milan mocht de uitspraak van morgen hierbij uitkomen. Ik wilde je alvast even spreken over hoe de zaken staan, en laten weten dat het morgen heel erg kan lijken alsof wij tegen elkaar worden opgezet, maar dat natuurlijk niet het geval hoeft te zijn' [...]'Ik denk dat het juist belangrijk is dat wij elkaar leren kennen buiten de rechtszaak om, omdat ik denk dat dit in het belang van Milan zal werken' [...]

'Oké. Maar ik denk dat ik Milan wel gewoon terug thuis kan krijgen' [...]

‘Nou als ik het dossier zo lees, zoals ik dat van Karin [pleegcoördinator] heb gekregen, denk ik het eerlijk gezegd niet. Dat kan nu misschien als een schok aankomen maar ik heb liever dat ik gewoon eerlijk ben, dan dat je morgen schrikt van de uitspraak. Ik heb zelf ook in jouw schoenen gestaan, ik heb nu ook een zoontje van 5 jaar waarvoor ik keihard heb moeten knokken om hem terug thuis te krijgen. En ik denk als ik zie dat jij ook bepaalde stappen maakt, dat jij Milan ook ooit terug in huis zal hebben. Maar dan moet ik dat eerst wel zien’[...]

‘Nee maar me advocaat zei dat Milan grote kans heeft om terug te komen. Een kind hoort gewoon bij zijn moeder te zijn’.

De volgende dag appt Loes dat de rechter heeft gezegd dat ze de voogdij over Milan kan terugkrijgen mits ze in gezinstherapie gaat. Ik vraag Loes wat ze ervan vindt en ze zegt dat ze zich erg gestresst voelt. ‘Volgende week ga ik al, en er moet nog zoveel gebeuren. Ik moet mijn hele kamer leeghalen, al Milan zijn spullen moeten worden opgehaald. En Lorenzo [jongerenhulpverlener] wil me niet laten gaan tot al de rest is geregeld[...] Maar het moet maar, ik wil heel graag gaan. Voor Milan doe ik alles.’ Hoe is het om moeder te zijn, vraag ik haar? ‘Nou ken je dat gevoel van verliefd zijn? Nou dat maar dan 1000 keer zo erg. Milan is mijn hele wereld, ik zou alles voor hem doen.’

(Figuur 4: Whatsapp gesprek met Loes - 2021)

We zijn nu twee weken verder. Ik zie twee gemiste oproepen van Loes. Een appje komt binnen: ‘alles gaat weer is niet door’. Loes is verdrietig en ervaart weinig motivatie om nog door te zetten met haar hulpverleningstraject bij de Binnenvest. Omdat de therapie niet doorging, heeft Loes twee weken in bed gelegen, en is ze tijdens meerdere afspraken niet komen opdagen. Wat eerst leek als een mooie kans om weer met Milan te zijn, voelt nu voor haar aan als de zoveelste teleurstelling. Voor het aankomende jaar gaat Milan weer naar een nieuw pleeggezin, een gezin dat anderhalf uur reizen is van Loes' woonplaats Leiden.

In de vignette hierboven komen gevoelens van teleurstelling, verdriet en demotivatie naar voren. Lorenzo, haar begeleider, heeft besloten dat de plaatsing in de Nijmeegse gezinstherapie niet mogelijk is. Loes was echter wel onder de indruk dat ze gezinstherapie zou volgen en daardoor, na een jaar gescheiden te zijn van haar zoontje, weer samen kon wonen met haar kind. Haar zoontje Milan is voor haar de voornaamste reden waarom ze de afspraken en de regels van haar hulpverleners probeert op te volgen. Dergelijke afspraken zijn: het volgen van wekelijkse therapie, budgetbeheer, schuldsanering, dagbesteding en solliciteren. Voor de wekelijkse therapie moet ze

werken aan haar emotieregulering. Budgetbeheer houdt in dat haar geld wordt beheerd door haar begeleider Lorenzo, en ze maar in beperkte mate inspraak heeft op wat er met haar geld gebeurt. Schuldsanering betekent dat ze haar schulden moet gaan beginnen af te lossen in betalingsregelingen. Dagbesteding is een eis van de Gemeente Leiden waar Loes een stage of vrijwilligerswerk hoort te doen tot dat ze een baan heeft gevonden, wil ze haar uitkering behouden. De sollicitatieplicht is een andere voorwaarde van de Gemeente Leiden, die gepaard gaat met de bijstandsuitkering. Dit zijn allen maatschappelijke eisen waarvan ik denk dat ze betrekking hebben op hoe Loes hoort te functioneren, wil ze uiteindelijk terug functioneren als een actieve, zelfstandige en verantwoordelijke burger (Dolson 2015: 119-121; Kelly 2006: 18). Dit zie ik ook wel als een vorm van 'goed burgerschap', omdat Loes haar gedrag – en dus haar betrokkenheid tot de samenleving – wordt geëvalueerd naargelang ze de eisen opvolgt of niet (De Koning, Jaffe & Koster 2015: 1). Echter Loes ervaart dat deze eisen veel te hoog gegrepen zijn, maar probeert ze toch op te volgen omdat ze weer met haar kind herenigd wil worden.

Omdat er volgens Lorenzo niet duidelijk werd gecommuniceerd wat betreft de voorwaarden van de therapie, heeft hij last-minute moeten besluiten dat Loes toch niet kon gaan: 'We kregen twee weken de tijd om Loes over te dragen naar Nijmegen en er zijn nog zoveel dingen die moeten gebeuren die je niet in die tijd kan regelen. Als Loes daarheen gaat, vervalt haar uitkering. En wat als het daar toch weer niet lukt? Dan komt ze weer op straat terecht. En wie gaat haar begeleiding oppakken dan? Ze zou net bij ons in budgetbeheer gaan, om haar schulden af te betalen maar als ze daarheen gaat valt ook onze verantwoordelijkheid voor haar weg, en zullen haar schulden weer opstapelen. Allemaal leuk bedacht dat Loes daar kan zitten met haar kind, en ik zie ook dat ze het graag wil voor Milan. Ik zou ook alles over hebben voor mijn kind. Maar ondertussen maakt men haar hoofd gek met deze belofte en denkt men niet verder na voor als het straks fout gaat' (Lorenzo 2021).

In de praktijk is Loes' jongerenhulpverlener Lorenzo gebonden aan de eisen die worden gesteld vanuit de Binnenvest, de Gemeente en andere betrokken partijen zoals de rechtbank en gezinstherapie. Dit zijn partijen die autoriteit hebben op het gebied van normatief burgerschap, en dus hoe je je hoort te gedragen als lid van de samenleving. Lorenzo kanaliseert als het ware al deze eisen, en belichaamt in die zin een brug, om een verbinding te maken tussen Loes haar functioneren en de eisen die vanuit deze partijen worden gesteld. Dit maakt dat Loes' betrokkenheid tot de jongerenhulpverlening gezien kan worden als een groter sociaal engagement tot de samenleving.

Ik sluit me aan bij het standpunt van Chalhi, Koster & Vermeulen (2018) dat jongerenhulpverleners vaak voor een moeilijke uitdaging komen te staan om twee werelden elkaar te laten ontmoeten. Aan de ene kant heb je de jongeren met complexe problematiek, (soms irreële) behoeften en ambities voor hun toekomst. Aan de andere kant krijgt de Gemeente Leiden de verantwoordelijkheid om initiatieven te nemen om dakloosheid terug te dringen, waarbij vanuit een gesubsidieerde geldstroom taken worden doorgevoerd door de beleidsmakers van de maatschappelijke daklozenorganisatie de Binnenvest. De onderhandeling die tussen de jongeren en het beleid plaatsvindt, maakt volgens Chalhi, Koster & Vermeulen (2018) dat de positie van een jongerenhulpverlener te vergelijken is met de positie van een *'broker'* of een *'makelaar'*. Dit maakt dat de jongerenhulpverleners nooit volledig hun eigen autonomie hebben om beslissingen te nemen (Chalhi, Koster & Vermeulen 2018: 850).

Los van wat de hulpverlener mag eisen, hoe vindt Loes zelf dat ze zich als burger verhoudt tot de samenleving? Ik merk op dat Loes vast zit in een soort spagaat wat betreft hoe ze burgerschap ervaart. Aan de ene kant zie ik dat hoewel Loes het hulpverleningstraject volgt, *'goed burgerschap'* *an sich* – en dus het opvolgen van alle hulpverleningseisen – niet de eindbestemming is die ze voor ogen heeft (De Koning 2015: 124). Eerder is het volgen van een jongerenhulpverleningsroute de weg naar een hereniging met haar zoontje. Zo ervaart ze een mate aan afhankelijkheid van de jongerenhulpverlening, wil ze herenigd worden met haar zoontje en zal ze dus niet snel uit de jongerenhulpverleningsroute stappen. Aan de andere kant: hoewel ik heb beargumenteerd dat met het volgen van een jongerenhulpverleningsroute – zoals Lorenzo dat voorziet – Loes indirect een groter sociaal engagement aangaat, ervaart ze deze route ook als ontmoedigend. Immers staat ze er zelf niet achter om in deze mate te voldoen aan hoe ze verwacht dat ze moet deelnemen aan de verschillende levensdomeinen, zoals werk, inkomen, scholing, sociaal netwerk en woning. Deze inzet om te functioneren als een *'goede burger'*, en in haar geval als *'goede moeder'*, ervaart Loes als veeleisend en langdurend. Dat gezegd, is opgeven geen optie omwille van haar zoontje. Dit maakt dat Loes voortdurend in een onderhandeling zit tussen wat ze zelf verwacht in hoe ze zich hoort te gedragen (naargelang wat er van haar wordt gevraagd), en wat ze uiteindelijk kan leveren op gebied van burgerschap.

Naoufel

Ik ontvang een berichtje van Naoufel: *'Goedemorgen Anaïs. Piet [een andere jongere resident op de daklozenopvang] zegt dat ik rustmomenten kan krijgen. Samuël [begeleider daklozenopvang] zegt dat*

ik daarvoor een doktersverklaring moet regelen.’ Op de dag- en nachtopvang de Nieuwe Energie is er een regel dat de residenten door de week niet in hun kamers mogen tussen 9.00 ’s ochtends en 21.00 ’s avonds, waardoor de residenten zich naar de gezamenlijke ruimtes of naar buiten verplaatsen. Tot nu toe is het mij duidelijk dat deze residenten onder twee voorwaarden gebruik kunnen maken van ‘rustmomenten’, waarbij ze zich tijdelijk kunnen terugtrekken op hun kamer. De eerste voorwaarde stelt dat er een ‘medische noodzaak’ moet zijn, en een persoon daarbij in het bezit moet zijn van een medische verklaring. Een andere voorwaarde is als je een werkcontract kan laten zien.

Piet kreeg een week eerder rustmomenten aangezien hij vijf dagen in de week werkt. Toen Piet om rustmomenten vroeg, hoorde ik de begeleider Samuël nog zeggen: ‘deze jongen werkt gewoon. Dat moeten we ook gewoon kunnen belonen. Ik zet hem op de lijst, als hij deze week nog zijn contract laat zien.’ Maar Naoufel werkt momenteel voor een vriend van zijn neef. En dit werk is zwart. Naoufel kan dus geen contract laten zien.

Wat hier gebeurt tussen Samuël en Naoufel benoemt Fortier (2016) als *‘governing through affect’*: Samuël voert regels uit om Naoufel weer ‘participatief’ te maken als een burger in de publieke sfeer. Maar wat betekent het om te participeren? Rana (2014) bestudeert het beleid achter de ‘culturele participatie’ in een context van kickboksen in de ‘achterstandswijken’ van Den Haag. Hoewel de Haagse gemeente de participatie of deelname aan kickboksen presenteert als een doel op zichzelf, geeft Rana kritisch weer dat de participatie als een beleid *an sich* doelt op de culturele (her)integratie van specifieke doelgroepen met een migratie-achtergrond zoals Marokkaanse jongeren. Hoewel Rana’s kritiek op het participatiebeleid met name betrekking heeft op een culturele dimensie, heeft het ook betrekking op een sociaal-economische dimensie. Hiermee pas ik Rana’s idee toe op dakloze jongeren zoals Naoufel in dat het systematiseren van voorwaarden zoals een werkcontract of een medische verklaring doelt op Naoufels betrokkenheid bij de samenleving opdat hij er weer aan kan deelnemen als een zelfstandig en verantwoordelijk persoon (Rana 2014: 37). Naoufels behoefte aan rust wordt niet gezien als een medische noodzaak. Zo wordt Naoufel, en zo ook andere jongeren, eerder gepusht om een legale baan te zoeken, willen ze privacy en rust ontvangen. Of dit er ook echt voor zorgt dat jongeren hierdoor betrokkenheid voelen bij de samenleving, is nog maar de vraag. Mijn argument is dat je deze betrokkenheid niet kan forceren maar juist vanuit Naoufel zelf moet komen. Betrokkenheid is dus iets dat deels wordt aangestuurd door Naoufel zijn gevoelens. Sterker nog, zijn gevoelens informeren over hoe hij zichzelf beschouwt en hoe hij zich verhoudt tot zijn omgeving (Fortier 2016: 1043). Dit toont zich in onderstaande vignette:

Wat nu? Zelfs als zijn onrust al wordt gezien als een 'medische noodzaak', heeft Naoufel niet eens de mogelijkheid om naar de dokter te gaan. Naoufel had destijds nog geen (geld voor een) zorgverzekering, en stond nog niet ingeschreven bij een huisarts. Een volgend appje 'Kan jij niet gewoon tegen Samuël zeggen dat je gebeld hebt met de dokter?' Naoufel begint te onderhandelen over de eisen van een rustmoment. Ik voel een dilemma opkomen. Aan de ene kant gun ik Naoufel zijn rust en denk ik ook dat deze rust hem goed zou doen. Het was me al eerder opgevallen dat Naoufel open ruimtes vermijdt. De laatste keer dat we buiten een sigaret rookten, zocht hij meteen het steegje om de hoek op en ging hij achter een paal staan. 'Ga je je verstoppen?', vroeg ik nog grappend. Zijn antwoord: 'Je weet toch, ik wil buiten vizier blijven. Ook al doen ze het misschien niet, ik voel de mensen gewoon naar mij kijken.' Ik vraag hem wat mensen zouden kunnen denken als ze hem zien, en hij betreft de vraag vervolgens op zichzelf. 'Ik voel dat ik nog een label crimineel op mijn hoofd heb zitten.' Ook de gemeenschappelijke ruimte [zie bijlage 1] op de Nieuwe Energie ervaart Naoufel als onrustig. 'Te veel ogen', zegt hij een keer in een appgesprek. Hier bedoelt Naoufel dat hij zich hyperbewust is van zijn aanwezigheid in een ruimte, en hij wantrouwt mensen omdat ze hem zullen veroordelen. Maar als ik inga op Naoufels verzoek betekent dit dat ik moet liegen tegen Samuël en dat voelt ook verkeerd. Daarnaast kan ik er ook niet van uitgaan dat een huisarts überhaupt een medische verklaring zal geven aan Naoufel. Ik app Naoufel terug: 'Goedemorgen Naoufel, ik kan me voorstellen dat je behoefte heb aan rust. Ik ga het even bespreken met een collega wat de mogelijkheden zijn want dit kan ik helaas niet zelf voor je beslissen.'

(Figuur 5: Whatsapp gesprek met Naoufel - 2021)

Naoufel toont hier gevoelens van alertheid, wantrouwen en vermoeidheid en een wens om onzichtbaar te zijn. Met 'te veel ogen' geeft hij aan dat hij mensen wantrouwt omdat ze hem niet naar waarde zullen inschatten, en vervolgens zullen afkeuren. Daarom blijft Naoufel het liefste onzichtbaar voor 'de vele ogen', en wil hij aan oordelen ontvluchten die gepaard gaan met stigmatiserende labels zoals een 'buitenlander', een 'dakloze' en een 'crimineel'. Wanneer hij weinig energie heeft na een dag werken met zijn neef, ervaart Naoufel te veel prikkels en wordt hij alleen maar vermoeider.

Wat zeggen deze gevoelens over hoe Naoufel over zichzelf nadenkt? Opmerkelijk is dat Naoufel zichzelf als ‘de ander’ ziet door zijn crimineel verleden:

‘Ik voel dat ik nog een label crimineel op mijn hoofd heb zitten’ (Naoufel 2020).

In zijn eigen beleving voelt Naoufel zich nog steeds een crimineel, aangezien hij recent uit een detentieperiode kwam van vier jaar lang. Deze straf heeft hij in België uitgezeten, tevens het land waar hij toen nog met zijn ouders woonde. Toen de gevangenisstraf van Naoufel afliep, moest hij zijn Belgische identiteitskaart inleveren en werd het hem voor de komende tien jaar verboden om het Belgische grondgebied te betreden.¹⁷ Zou hij wel naar België gaan, dan zou hij een lange straf moeten uitzitten. België, de plek waar hij opgroeide, de spullen die hij daar nog heeft liggen en de mensen met wie hij opgroeide, moest hij dus van de ene op de andere dag achter zich laten. Dat Naoufel vier jaar lang in een gesloten omgeving zat in de gevangenis, en daarna werd gedwongen naar een andere omgeving te gaan, waar hij geen vaste verblijfplaats, geen geld en geen routine heeft, maakt dat hij zich onrustig voelt. Deze onrust komt niet alleen voort uit het gevoel dat hij niet in België hoort, en dat hij geen bestaanszekerheid heeft in Nederland, maar wordt ook nog eens versterkt door het wantrouwen die hij ervaart in wat anderen van hem denken.

Daarnaast ziet Naoufel zich ook als ‘de ander’ door zijn Marokkaanse achtergrond. Dit uitte zich op het moment dat ik samen met hem aan zijn CV ging werken:

‘Schrijf maar Ali op, mijn tweede naam, in plaats van Naoufel’, zei hij toen ik zijn naam wilde opschrijven. ‘Naoufel klinkt té buitenlands, maar Ali komt nog vaker voor in Nederland’ (Naoufel 2020).

Je anders voelen door je uiterlijk noemt Vitting-Seerup (2017) *‘the visible stranger’*. Hiermee bedoelt ze dat Naoufel zich niet beoordeeld voelt op basis van zijn persoonlijkheid of zijn inzet, maar eerder door hoe hij wordt gezien. Uiterlijke en/of opvallende kenmerken, zoals huidskleur, een accent of kleding, bepalen vervolgens of Naoufel als ‘de ander’ wordt beschouwd of niet (Vitting-Seerup 2017: 48).

Het gevoel van ‘de ander’ zijn wordt ook wel benoemd als *‘othering’*. Bouabid (2016) verklaart dit als een proces dat van buitenaf wordt aangestuurd in een groter publiek en politiek aangedreven debat (Bouabid 2016: 723). In mijn analyse hierboven heb ik aangetoond dat Naoufel zich bewust is van zijn ‘zichtbare vreemdheid’ en hier tactisch op inspeelt met de naam ‘Ali’ (Vitting-Seerup 2017: 48).

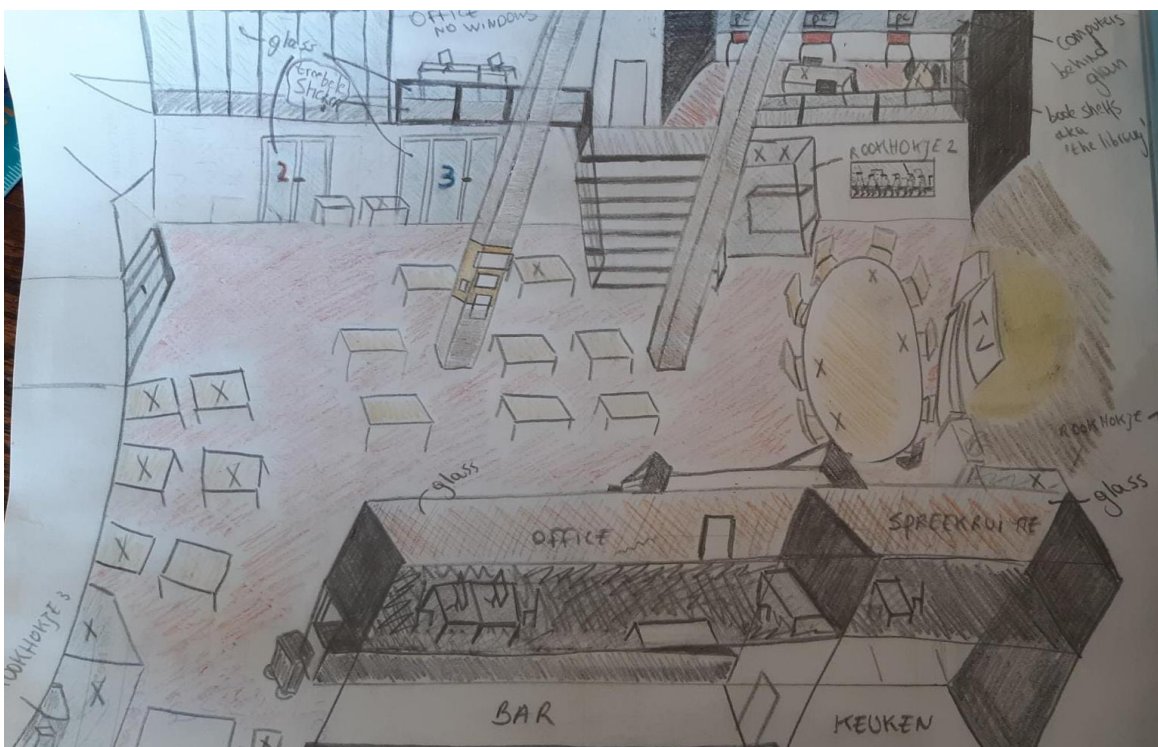
---

¹⁷ gearresteerd-in-belgi-hr (1).pdf. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

Tegelijkertijd zie ik ook dat hij zich onttrekt aan zijn omgeving en zich niet volledig kan of wil inlaten met de jongerenhulpverlening wanneer hij niet al zijn afspraken nakomt, en niet altijd de regels volgt. Dit geeft ruimte voor de discussie of *othering* ook gezien kan worden in tweerichtingsverkeer, en dus of Naoufel zelf ook een aandeel heeft in het in stand houden van zijn gevoel van 'anders zijn'.

Hoe gaat Naoufel met dit gevoel om? 'Anders zijn' gaat gepaard met gevoelens van uitsluiting, en kan je volgens Fortier (2016) niet los zien van hoe Naoufel zich fysiek situeert in een omgeving van jongerenhulpverlening, en de publieke ruimtes daaromheen (Fortier 2016: 1040). Om te begrijpen hoe Naoufel uiting geeft aan hoe hij zich als burger tot zijn omgeving verhoudt, denk ik dat het goed is om in te zoomen op de infrastructuur waarin Naoufel zich begeeft. Hoe beweegt Naoufel zich in een ruimte van de jongerenhulpverlening? Volgens Asokan (2008), die haar onderzoek in India deed, is een persoonlijke ruimte niet iets vanzelfsprekends. Een persoonlijke ruimte en publieke ruimte zijn niet altijd onafhankelijk van elkaar te beschouwen. Ik zie hier een vergelijking, als ik kijk naar de gemeenschappelijke ruimte op de Nieuwe Energie. Een privéruimte is iets wat je moet afbakenen, een gemeenschappelijke ruimte niet. Voor Naoufel is het verkrijgen van privacy iets wat een voortdurende onderhandeling vergt (Asokan 2008: 180).

Hieronder staat een plattegrond van de gemeenschappelijke ruimte, die ik heb getekend:

(Figuur 6: Eigen tekening gemeenschappelijke ruimte van de daklozenopvang De Nieuwe Energie – 2021)

Toen ik de plattegrond liet zien aan Naoufel en vroeg waar hij zich gewoonlijk bevond, gaf hij aan dat hij het liefst het hele gebouw ontwijkt. Net als op straat ervaart hij deze ogen. Een andere jongere, Gabriël, gaf aan dat hij zich het liefst in de computerruimte rechtsboven begeeft. Omdat hij daar met

zijn rug tegen een muur aan zit, en kan zien wie er naar binnen loopt. Ook geeft het een bepaalde afstand tot de rest, en kan hij het overzicht behouden. Maar er zijn ook andere manieren voor jongeren om hun persoonlijke ruimte af te dwingen. Sommigen zetten hun hoofd op de tafel en sluiten hun ogen, anderen dragen muziekoortjes, of kijken naar filmpjes op hun telefoon. Daarnaast gaven er ook veel jongeren aan dat ze zich terugtrekken in een rokersruimte als ze zich willen onttrekken aan een overprikkelende publieke ruimte. Eén jongere gaf zelfs aan dat deze zich van tijd tot tijd opsluit in de douche als deze zich overprikkeld voelt. In alle situaties is duidelijk dat jongeren zoals Naoufel zich liever willen onttrekken aan deze drukkere ruimtes dan dat ze zich betrokken voelen.

In de relatie tussen Naoufel en zijn omgeving ga ik nog een stapje verder dan de daklozenopvang, en kijk ik naar hoe Naoufel zich verhoudt tot de arbeidsmarkt. Dat Naoufel de keuze maakt om zich via een 'minder buitenlandse naam' op de arbeidsmarkt te presenteren, bevestigt Fortiers idee dat burgerschap performatief is (Fortier 2016: 1040). Dat hij zijn eigen naam als 'te buitenlands' ziet, geeft aan dat hij zijn verwachtingen over burgerschap vereenzelvigd met een naam die bekend in de oren zal klinken. Concluderend maakt het dat Naoufel zichzelf als een buitenstaander ziet, die zich naar een gevestigde groep toe werkt (de Koning 2015: 156).

Wat ik weet over zowel Loes' als Naoufels gevoel van burgerschap, is dat ze zich geen volwaardig onderdeel voelen van hun omgeving juist omdat ze niet voldoen aan maatschappelijke verwachtingen van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Dit maakt dat beiden bewust zijn van wat er van hen wordt verwacht, en ze bijgevolg ook verwachten dat je pas een volwaardig lid bent van de samenleving als je 'actief, zelfstandig en verantwoordelijk genoeg' bent. Voor Naoufel geldt ten eerste dat burgerschap iets is dat wettelijk correct moet worden uitgevoerd. In plaats van dat Naoufel zwart kan werken bij zijn neef, die hij vertrouwt, wordt Naoufel gestimuleerd door de jongerenhulpverlener om legaal te participeren op de arbeidsmarkt. Dit doet Naoufel dan ook uiteindelijk, omdat hij weet dat legaal werk hem de rustmomenten zal opleveren. Interessant genoeg is hier een transitie te merken, in hoe Naoufel zich van een buitenstaander naar een insider positie toe probeert te bewegen.

Ik zie Naoufel zijn burgerschap niet als iets passief, aangezien hij juist veel inzet toont: in dit stuk heb ik laten zien hoe hij vanuit zijn positie als buitenstaander voortdurend vastgestelde voorwaarden tracht te onderhandelen, bijvoorbeeld het regelen van een werkcontract om rustmomenten te krijgen. Daarnaast is zijn burgerschap ook performatief: door zich als 'Ali' te presenteren als 'Ali' verwacht Naoufel sneller toegang te krijgen tot de arbeidsmarkt. Dit brengt mij op de andere verwachting die Naoufel heeft over hoe je hoort te functioneren als lid van de samenleving, namelijk

dat burgerschap niet 'te buitenlands' mag zijn. Naoufel laat hierbij zien dat er voor hem een grens is aan culturele diversiteit, in de mate dat het herkenbaar is voor een potentiële werkgever. Ondanks dat Naoufel zich een buitenstaander voelt, is zijn burgerschap geen passief gegeven.

3.2. De rol van het milieu

In deze paragraaf beschrijf ik het milieu waarin de jongeren Naoufel en Gabriël opgroeien. Met de context van hun milieu in het achterhoofd, stel ik mezelf de volgende vraag: Hoe bepaalt het milieu waarin jongeren opgroeien hoe zij de jongerenhulpverlening inschatten?

Naoufel en Gabriël

De Binnenvest heeft sinds kort een nieuwe beleidshervorming doorgevoerd waarbij voortaan alleen nog maar zorg wordt aangeboden op de verblijfslocatie van de jongeren. Dit betekent dat het jongerenteam uit de Binnenvest niet langer feitelijk daklozen jongeren mag begeleiden, maar alleen jongeren die al een (tijdelijke) woning hebben. En alleen de hulpverleners die op de Nieuwe Energie werken, zullen de jongeren nog mogen begeleiden. Ik voel me verdrietig omdat ik vandaag te horen heb gekregen dat er niet genoeg begeleiders beschikbaar zijn op de Nieuwe Energie voor de vier jongeren die ik heb begeleid, die allemaal op de Nieuwe Energie verblijven. Ik heb het gevoel dat ik ze aan hun lot over laat. Hoewel je zou kunnen stellen dat twee maanden slechts een korte periode is, heb ik het gevoel dat ik de jongeren zo intens heb meegemaakt dat ik het moeilijk vind om het los te laten. Ik sprak ze meerdere keren per week, op hun slechte en hun betere dagen. Ik leerde ze kennen in wat ze leuk vinden, hun talenten, hun dromen, hun verhalen over het verleden, hun valkuilen, hun kwetsbaarheden en hun betekenisvolle relaties. Ik zat op de eerste rij toen het mis ging, en roeide met de riemen die ik had om ze te ondersteunen in hun behoeften.

Het is intussen eind maart, en mijn stage loopt bijna af. Tijdens een van mijn laatste gesprekken met Naoufel maken we een wandeling door de straten van Leiden. Met een krop in mijn keel leg ik hem uit dat de kans groot is dat hij even zonder begeleiding komt te zitten, en hij terug op de wachtlijst wordt geplaatst tot een begeleider op de Nieuwe Energie ruimte voor hem heeft. Ik probeer hem nog even uit te leggen waar hij vooral op moet letten, en wie hij moet aanspreken als hij hulp nodig heeft. Zijn reactie: 'Anaïs eerlijk, in de afgelopen tien jaar ben ik bijna altijd op mezelf geweest. In de gevangenis, maar ook toen ik nog thuis woonde. Komt goed. Ik ben al in veel ergere situaties geweest, ik overleef dit wel' (Naoufel 2020).

Nu ik wegga, kruipt Naoufel al gauw in de rol van zelfredzaamheid door te stellen dat hij al tien jaar op zichzelf is aangewezen. Maar dit is niet diezelfde vorm van zelfredzaamheid waarover jongerenhulpverleners het hebben wanneer er van Naoufel wordt verwacht om zelfstandig deel te nemen aan de samenleving. Immers, we zagen in het vorige hoofdstuk dat Naoufel zichzelf als een buitenstaander ziet, en dus niet kan voldoen aan maatschappelijke eisen van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid (Dolson 2015: 117). In Naoufel's geval zie ik een vorm van zelfredzaamheid die neigt richting 'het op zichzelf aangewezen zijn', wanneer niemand anders het voor je zal doen. In een eerder gesprek gaf Naoufel al aan dat etniciteit, en de culturele verwachtingen die hiermee gepaard gaan, een rol spelen in hoe hij functioneert:

'Waar ik vandaan kom [Marokkaanse etniciteit] is het normaal dat je het op een gegeven moment zelf moet doen' (Naoufel 2020).

Hiervoor gebruikt hij zijn getrouwde neef, met wie hij opgroeide, als voorbeeld:

'Ik zou nooit om hulp vragen bij hem. Hij heeft een gezin en moet daarvoor gaan zorgen' (Naoufel 2020).

Tegelijkertijd stelt Naoufel wel dat hij het van zijn ouders heeft meegekregen dat een goede moslim altijd hulp biedt aan diegenen die het minder goed hebben. Zelfs nu hij dakloos is, vindt Naoufel dat hij nog steeds anderen moet kunnen helpen als ze daarom vragen:

'Ik leende vorige week tien euro aan een jongen op de opvang [Nieuwe Energie] die zei dat hij mij dit zou terugbetalen. Ik besef sowiso dat ik die tien euro nooit meer terug ga zien. Maar ik geloof dat als iemand jou om hulp vraagt, dan help jij die persoon. Ik hoop dat mensen hetzelfde voor mij zouden doen' (Naoufel 2020).

In eerdere gesprekken kwam vaker naar voren dat Naoufel zijn familie regelmatig spreekt en dat ze hem ook vaak advies meegeven. Zijn zus vertelde hem dat hij zich kon inschrijven bij anti-kraak organisaties. Zijn neef wilde hem helpen om zijn CV op te stellen, leende hem geld voor zijn paspoort en bood hem tijdelijk werk aan. Zijn ouders komen af en toe op bezoek om kleren te brengen. Bij zijn oma kan hij af en toe komen eten. Dit zijn allemaal steunende elementen die structureel ingebed zijn in zijn familiestructuur, waardoor Naoufel nooit volledig aan zijn lot wordt overgelaten.

Tegelijkertijd zie ik ook dat deze steun beperkt is, aangezien Naoufel bij geen enkel persoon van deze familieleden mag overnachten. Zijn oma heeft één logeerkamer, waar zijn neef momenteel verblijft.

Als zijn neef getrouwd is, mogen de tante en oom van Naoufel gebruikmaken van deze kamer. Bij zijn zus in Voorburg kan hij ook niet verblijven, zegt Naoufel:

‘Als de huurbaas hier achter komt, kan zij haar appartement verliezen’ (Naoufel 2020).

En zijn ouders wonen in België, een land waar Naoufel om justitiële redenen niet meer in mag. Hoewel het gissen blijft naar welke factoren nog een rol spelen, is het duidelijk dat zijn sociaal-economische status en etniciteit een rol spelen in hoe Naoufel zijn dakloosheid verklaart. Wat Naoufel volgens Kelly (2006) onderdeel maakt van een lagere sociale klasse, is dat hij minder toegang heeft tot sociaal-economische middelen – zoals een paspoort, een CV, kleding, geld of een woning – die gekoppeld zijn aan zijn levensloop en daarbij horende behoeften (Kelly 2006: 27).

Het milieu waarin Gabriël en Naoufel opgroeiden, noemen Petryna en Follis ook wel ‘*the social and economic fabric*’, oftewel ‘het sociale en economische weefsel’ (Petryna & Follis 2015: 409). Wat in deze vignette voor mij naar voren komt, is dat Naoufel bij zijn familie terecht kan voor advies, praktische en emotionele steun. Net als deze auteurs zie ik dakloosheid in het licht van een ongelijke verhouding in sociaal-economische omstandigheden. Hier spelen volgens de auteurs verschillende factoren een rol, zoals klasse, etniciteit, gender en zelfs geweld (Petryna & Follis 2015: 409). Wat duidelijk is, is dat beide jongens geen inkomen hebben, geen vermogen maar wel met schulden zitten. Daarnaast is geweld een factor die bij beide jongens structureel aanwezig is. Thuis, toen ze in de gevangenis zaten, en zelfs nu in de daklozenopvang. Het maakt dat de jongens het gevoel hebben dat ze meer op zichzelf zijn aangewezen, en alert moeten blijven voor dreigingen zoals diefstal of geweld. Hoewel Naoufel zich uitlaat over hoe etniciteit, sociaal-economische status en een sociaal steunend netwerk bijdragen aan Naoufels en Gabriëls vertrouwen in de jongerenhulpverlening, zou het ook zinvol zijn om tevens onderzoek te doen in hun sociaal (verstoorde) netwerken. Immers, ik bekijk het door hun ogen, en heb verder nooit contact gehad met hun familie zelf.

Ik verval al snel in een rol van hulpverlener: ‘Ik geloof je Naoufel. Ik heb ook aan je gemerkt dat je zo goed bezig bent. Je knokt hard. Je heb in een maand tijd een baan gekregen, en je neemt initiatief om achter dingen aan te gaan en dat is echt heel bijzonder.’ Bewust van hoe ik een agenda van individualiteit en productiviteit reproduceer, corrigeer ik mezelf: ‘Maar weet dat het ook oké is als je het even allemaal niet meer weet. En dat er hiervoor ook mensen zijn die je kan aanspreken.’ ‘Zeker, zeker’, zegt Naoufel op een toon alsof dit geen nieuwe informatie is. ‘Maar ze zouden jou eigenlijk de directeur moeten maken van de Binnenvest met alle uitzonderingen die je voor mij heb gemaakt. Dus daar moet ik je eigenlijk wel voor bedanken.’ Ik lach: ‘Wil jij even een aanbevelingsbrief voor mij schrijven dan?’, zeg ik met een knipoog. Naoufel lacht ook, de eerste keer dat ik zijn volle glimlach zie.

‘Wat doet dat met jou als ik uitzonderingen voor je maak’, vraag ik hem? ‘Dan krijg ik het gevoel dat je luistert naar waar ik mee zit, en niet zomaar een nummertje ben.’ Wat hier naar voren komt, is dat in het begeleidingsproces van Naoufel zijn vertrouwen een stukje hersteld lijkt, nu Naoufel mij bedankt voor de uitzonderingen die ik als hulpverlener voor hem heb gemaakt. Naoufel, een jongeman die zich in het begin aan mij presenteerde als een jongen die niemand vertrouwde en liever op zichzelf is, zag ik opbloeien tot een persoonlijkheid met humor, met onzekerheden, angsten, normen en waarden.

Ik ga verder: ‘Ik maak me zorgen om Gabriël [andere resident op de Nieuwe Energie], want jij stapt nog op iemand af als je een probleem hebt. Maar ik had vandaag nog een afspraak met hem en zijn consulent om zijn uitkering aan te vragen en hij kwam alweer niet opdagen.’

Een gesprek dat eerder deze dag zou plaatsvinden tussen mij, Gabriël en Gabriëls begeleider. Gabriël is vandaag niet komen opdagen op zijn gesprek met zijn consulente. Lorenzo en ik lopen naar de Nieuwe Energie toe, op zoek naar Gabriël. We treffen hem buiten aan tegen een muurtje, naast twee andere mannen. Zijn ogen zijn vuurrood, ik vermoed dat hij stoned is. Zijn begeleider begroet de andere twee mannen en zegt op een lachende toon: Ha Gabriël, fijn dat je nog leeft. Ik begon me al zorgen te maken aangezien je net niet op je afspraak was om je uitkering te regelen. Gabriël zijn ogen worden groot en hij maakt een handgebaar waarmee hij zich op het voorhoofd slaat: ‘Dat was toch pas volgende week?’ ‘Nee dat was vandaag, Gabriël, dat hebben we je meerdere keren op meerdere manieren laten weten ook.’ Gabriël is zichtbaar gefrustreerd en begint binnensmonds te praten. ‘Kom gozer, we gaan even een rondje maken. Gaan we even kijken hoe we dit gaan oplossen.’ Gabriël, Lorenzo en ik maken een rondje en zijn begeleider begint te vertellen: ‘Kijk Gabriël, wij willen je heel graag helpen, maar we krijgen allebei sterk het idee dat je deze hulp niet helemaal toelaat. Dus mijn vraag aan jou is, wil je wel hulp?’ ‘Ja, natuurlijk heb ik hulp nodig kijk naar me situatie’, zegt Gabriël. ‘Oké, nou dan is mijn volgende vraag wat ga jij eraan doen om onze hulp toe te laten? Want je begrijpt vast wel dat wij niet de hele tijd achter je reet kunnen aanlopen, zeg maar dat dit niet houdbaar is voor ons.’ ‘Begrijp ik’, zegt Gabriël. ‘Maar ik ben gewoon niet zo’n persoon die de hele dag op zijn telefoon zit. Kijk nou naar dit ding [laat zijn telefoon zien waar barsten in zitten], die batterij is echt niks waard en ik kan me telefoon niet eens opladen hier [op de Nieuwe Energie] ... S’niks persoonlijks hoor jongens, ik wil echt wel meewerken, maar ook privé is er weer vanalles gebeurd.’ ‘Wat is er gebeurd dan als ik mag vragen’, vraagt Lorenzo. ‘Ja nou me moeder is sinds kort weer in het land, en ze wil me niet eens spreken. Me eigen moeder laat haar kind gewoon in de steek. Zoiets doe je toch gewoon niet?’

Gabriëls verhaal over het verlaten zijn door zijn moeder heeft ook invloed op zijn vertrouwen in de jongerenhulpverlening. In de twee maanden dat ik hem sprak, toonde hij zich als een jongeman die

zijn telefoon zelden opnam, zijn afspraken zelden nakwam, en weinig initiatief toonde om om hulp te vragen. Dit zijn zaken die lijken te stellen dat hij er minder vertrouwen in heeft dat de jongerenhulpverlening hem vooruit zal brengen. Hierin speelt de afwezigheid van zijn moeder in Gabriëls woorden een grote rol. Petryna en Follis (2015) spreken hier over 'zones van sociale achterlating' (Petryna & Follis 2015: 407). Omdat Gabriël zich niet erkend voelt door zijn moeder, voelt hij zich bijgevolg minder onderdeel van zijn sociale omgeving.

In het gesprek met Naoufel reflecteer ik op Gabriëls afwezigheid eerder die dag. Ik ben benieuwd hoe Naoufel hierover denkt. Dus ik vraag hem: 'Ik ben eigenlijk wel benieuwd, wat jij denkt dat de reden is dat Gabriël zich soms zo afstandelijk houdt van de jongerenhulpverlening?' Naoufel is even stil. 'Die jongen moet nog volwassen worden. Ik ken dat soort types, heb ze genoeg gezien in de gevangenis. Dit is een gast die gewoon liever een crimilife [crimineel leven] leidt. Lekker makkelijk.'

Ik verbaas me om Naoufels antwoord. Gabriël is namelijk voorwaardelijk vrij. En Naoufel weet net zo goed als ik dat deze informatie schadelijk kan zijn voor Gabriël als dit in handen van zijn reclasseringsambtenaar terechtkomt. Het verstrekken van informatie aan autoriteiten wordt onder de jongeren ook wel verwoord als '*snitchen*': dit is een slangwoord dat wel vaker onder jongeren wordt gebruikt. Het impliceert het verbreken van een sociaal contract, waarbij de verwachting geldt dat bepaalde informatie alleen aan de jongeren toebehoort. Een soort basisprincipe: 'wij versus zij'. Ook hier komt Naoufels vertrouwen in mij naar boven. Hij vertelt namelijk vertrouwelijke informatie over Gabriël, waar Naoufel zelf niks mee geholpen is. Integendeel, Naoufel loopt hiermee een risico op een conflict met Gabriël, mochten diens criminele activiteiten bij zijn reclasseringsambtenaar in beeld komen.

'Weet je wat ik ook denk Naoufel?' 'Nou?' 'Ik denk dat het goed is om te beseffen dat jij nog je twee zussen, je oma en je neef in je omgeving hebt. En dat Gabriël al vanaf jonge leeftijd helemaal niemand heeft waar hij op kan steunen.' 'Dat is wel waar, mijn familie betekent veel voor mij. Zonder hun zat ik nu misschien wel samen met Gabriël te husselen [dealen].'

Concluderend, er is een duidelijk verschil tussen het vertrouwen dat Naoufel heeft, en het vertrouwen dat Gabriël heeft. Ik zie namelijk dat vertrouwen iets is dat je moet ontwikkelen, maar dat het bij Naoufel groeit en bij Gabriël stagneert. Het is mijn stellingname dat de mate aan vertrouwen een grote invloed heeft op de stappen die jongeren binnen een jongerenhulpverleningstraject zullen ondernemen. Door nadruk te leggen op de mate waarin

Naoufel en Gabriël gebruik hebben kunnen maken van hun sociaal steunend netwerk – financieel, emotioneel en praktisch –, toon ik aan hoe het milieu waarin zij opgroeiden invloed heeft op het vertrouwen of wantrouwen dat je ervaart in relatie tot je omgeving (Petryna & Follis 2015: 407). Gabriël heeft, naast de jongerenhulpverlening, niemand uit zijn familie die hem sociale steun kan bieden. Hij is volgens Naoufel in die zin meer aangewezen op zichzelf, en op de mensen die hij kent in zijn criminele netwerk. Naoufel kan wel nog in beperkte mate gebruik maken van zijn omgeving, zowel op emotioneel als praktisch vlak. Echter mist hij de financiële steun omdat hij zonder geld zit, en geld moet lenen van andere daklozen. Ook krijgt hij maar beperkte praktische steun omdat zijn familie hem geen logeerplaats, kledij of geld kan bieden.

Rik

Aansluitend op Naoufels situatie: zelfs als men beschikt over een sociaal steunend netwerk, blijft het de vraag in hoeverre dit kan voorkomen dat Rik dakloos wordt.

Op het moment dat Rik zijn verhaal doet tijdens mijn postspreekuur – ook wel het jongerenspreekuur genoemd – hoor ik zijn situatie te inventariseren aan de hand van verschillende formulieren (zie bijlage 2). In de aanvullende vragenlijst klik ik de situatie van Rik aan als ‘dreigend dakloos’. Deze dreiging uitte zich vanaf het moment dat Rik uit zijn ouderlijk huis werd gezet, en afhankelijk werd van zijn vrienden voor een slaapplek. Rik geeft aan dat hij maar tijdelijk gebruik wil maken van deze verblijfplaats, omdat hij uiteindelijk een plekje voor zichzelf wil vinden. Hoewel ik niets kan zeggen over de aard van zijn relatie met zijn vrienden, is het opvallend dat Rik zelf niet de indruk geeft dat zijn zoektocht naar een nieuwe woning urgent is:

‘En je slaapt dus nu bij je vrienden’, herhaal ik. ‘Wat betekenen die vrienden voor jou?’, vraag ik hem. ‘Heel veel, ik heb mijn eigen plekje gekregen in de woonkamer van een maat. Hij deelt dit appartement samen met nog twee andere vrienden van mij. We zijn samen een loodgietersbedrijf gestart dus ik vertrouw hen volledig.’ Riks mondhoeken krullen op, ‘Een van die maten krijgt nog wel eens een brief in de bus. Dan heeft-ie een parkeerboete ofzo, weet ik het allemaal. En dat maakt hem gewoon helemaal niks uit’, lacht Rik. ‘Dan wacht-ie gewoon een paar weken en betaalt-ie het allemaal in één klap omdat-ie in het geld zwemt. Hij is niet het soort type dat dan in paniek raakt of met zich laat sollen.’

Is het vertrouwen dat Rik in zijn vrienden heeft voldoende om dakloosheid te voorkomen? In het dossier 'Wat werkt bij de aanpak van dak- en thuisloosheid onder jongeren' van het landelijk maatschappelijke kennisplatform Movisie (2019), worden redenen genoemd waarom Riks huidige situatie niet stabiel is. Hoewel Rik wel over een bovengemiddeld inkomen beschikt, mist hij structurele zekerheid. Ten eerste woont Rik illegaal in het pand van zijn vrienden omdat hij zich niet kan inschrijven op het adres. Dit kan leiden tot problemen met de huisbaas, en kan daarnaast ook gevolgen hebben voor de hoofdhuurder. Een andere vaak benoemde reden is dat er een onevenredige verhouding bestaat tussen Rik en de hoofdhuurder. Hoewel Rik het volle vertrouwen lijkt te hebben in zijn vrienden, stelt de term 'dreigend dakloos' dat je niet kan uitsluiten dat Rik door een bepaalde reden – bijvoorbeeld huurachterstand – niet meer welkom zou zijn bij de hoofdhuurder (Movisie 2019: 12).¹⁸ Het komt vaak voor dat een jongere in eerste instantie aangewezen is op de mogelijkheden in zijn sociaal netwerk, totdat de hoofdhuurder een grens stelt en de jongere vervolgens herhaaldelijk dakloos wordt. Iets wat wordt beaamd door meerdere jongerenhulpverleners.

3.3. De antropologie van de jeugd

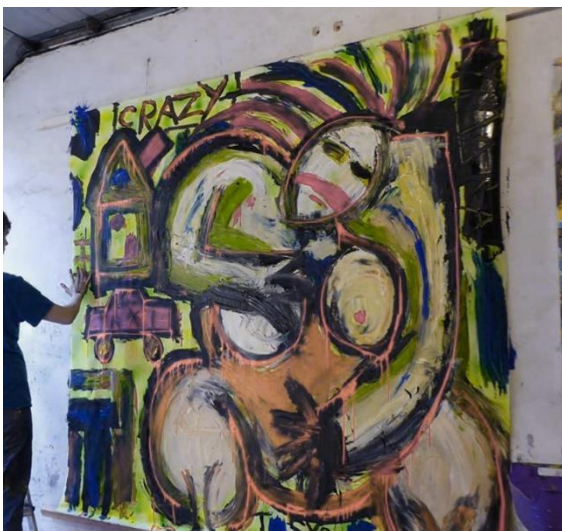
In deze laatste paragraaf van het hoofdstuk 'sociale omgeving' ga ik in op een aantal alledaagse praktijken van de jongeren. Hier trof ik een grote variatie aan interesses en activiteiten. Door in te zoomen op hun interesses en hobby's, kwam vanzelf naar boven dat jongeren zich onderdeel voelen van een bepaald groepsverband.

Thomas

Ik tref woonmaatschappelijk werkster Anita rond elf uur beneden aan de voordeur van Thomas' verblijfplaats. Ik druk op de bel, en Anita begint mij een aantal dingen over Thomas te vertellen. 'Thomas heeft een paar maanden geleden zijn moeder verloren, en zijn vader is ook al een tijdje overleden' [...] 'We hebben hem hier aan de X geplaatst met de hoop dat hij wat rust zou krijgen en uiteindelijk zijn leven weer zou oppakken. Maar ik zie hem alleen maar verder wegzakken. Hij neemt

ook veel drugs en hij vervuult zichzelf.' Ongeveer vijf minuten later opent Thomas de deur. Zijn bleke gezicht trof me meteen. Zijn ogen zijn opgezwollen en zijn oogleden hangen naar beneden. Zijn gezicht toont de afdrukken en rimpels van een man die minstens tien jaar ouder is. Nadat ik zijn uiterlijk heb verwerkt, dringt een zure geur mijn neus binnen. 'Hebben we je net wakker gemaakt?', vraagt Anita. 'Ja ik lag er pas laat in', mompelt Thomas. We volgen hem naar zijn studio. Bij binnenkomst lopen we langs een kookfornuis, gevuld met voedselresten en afwas van de afgelopen dagen. De zure geur is nu zo aanwezig, dat ik nu alleen maar door mijn mond adem. Anita staat naast het raam dat ze net heeft geopend en ik probeer tussen de spullen op de grond onhandig ergens een plekje te vinden om te staan. Mijn ogen tasten de kamer af en vinden rust op een schilderij met blauwe en witte strepen. In het midden zie ik een wat abstracte versie van een duif. Ik vraag aan Thomas of hij deze heeft geschilderd, en hij zegt: 'Nee, die heeft mijn moeder gemaakt.' 'Heel erg mooi zeg!' 'Dank je wel.' 'Mooie kleuren ook.' Ik zie Thomas zijn ogen een beetje opflikkeren: 'Me moeder maakte altijd haar eigen kleuren, ze had maar vijf basiskleuren en daar deed ze het mee.' 'Ah, wat creatief zeg. En zie ik daar een vogel in terug, klopt dat?' 'Ja, het is een duif, en staat voor vrijheid en vrede.' Thomas' vader en moeder waren beiden schilders, en zijn vader had een atelier in Leiden. Thomas zelf schildert ook. In zijn kamer laat hij trots een schilderij zien van een groot en kleurrijk cannabisblad. Hij vertelt dat hij dit weekend graag paddo's wil nemen, een psychedelische drug: 'Het is dubbel. Ik heb het al 's genomen en toen kreeg ik meteen spijt omdat ik een *bad trip* kreeg door dingen uit me verleden. Maar meestal ga ik wel lekker doordat het me afleiding geeft.' Thomas zou graag een kunstopleiding willen volgen, en daarmee in de voetsporen van zijn ouders treden. Anita denk dat dit geen goed idee is zolang hij nog drugs gebruikt: 'Hij is vergeetachtig, mist zijn afspraken. Hij kan niet eens onthouden welke dag het is!'

(Figuur 7: willekeurige foto Facebook Thomas – 2021)

Interessant aan dit stuk is hoe mijn indruk over Thomas al snel verandert van een vervuilde en gedrogeerde jongen, naar een jongen met talenten en een passie voor schilderen. Als ik de passie van Thomas zijn voor schilderen in het kader van 'jeugdcultuur' – zoals Bucholtz (2002) dat bekritiseert – bezie, dan plaats ik hem als een vervuilde en gedrogeerde jongere die zich verzet tegen de verwachtingen die zijn begeleider Anita van hem heeft als een fysiek verzorgde en nuchtere jongen. Echter, dan gaat het niet meer om de betekenis die

Thomas verleent aan zijn schilderen, maar om hoe hij wordt gezien in een perspectief van hoe

‘volwassenen’ zich horen te gedragen. Ik denk dat het de interesse van Thomas in schilderen tekortdoet, als ik hem in een positie van verzet plaats ten opzichte van zijn omgeving. Verzet gaat namelijk voorbij aan hoe Thomas verbinding ervaart. In Thomas’ geval ervaart hij verbinding met zijn overleden ouders, die beiden schilderden.¹⁹

Bucholtz (2002) positioneert zichzelf als een ‘antropoloog van de jeugd’, en stelt dat identiteitsvorming centraal staat in hoe iemand als Thomas betekenis verleent aan het schilderen. Hoe ziet Thomas zichzelf als hij schildert, wat ervaart hij? Niet alleen werkt het schilderen therapeutisch omdat zijn schilderijen hem helpen om zijn gevoelens een uitlaatklep te geven. Ook werkt het schilderen reflectief, omdat het Thomas doet nadenken welke waarden hij vooropstelt, zoals in het voorbeeld van het schilderij van de duif, die staat voor vrijheid en vrede. En ook: Wat maakt dat hij schildert wat hij schildert? Thomas’ belevingswereld zal zich immers vormen naargelang de gebeurtenissen die hij meemaakt. In het geval van het geschilderde wietblad dat hij met trots liet zien, laat hij zien dat het roken van cannabis een rol speelt in hoe hij omgaat met onrust, in het heden en uit zijn verleden.

Juan

Ik ontmoet Juan tijdens zijn afspraak met zijn begeleider Sophie. Juan is een opvallende verschijning. Zijn haar is ingevlochten, en onthult een aantal zilveren parels. Hij draagt een hemelsblauw Adidas joggingpak, zo eentje die nog uit de jaren 90 komt. En in contrast met het hemelsblauw draagt hij oranje sneakers. Nadat ik hem een compliment heb gegeven over zijn outfit, vertelt Juan dat hij een opleiding in de mode volgt. Voor zijn toekomst droomt Juan ervan om een eigen stylist-label op te richten voor mannen. Hier wil hij een combinatie maken van *streetwear*, zoals joggingpakken of sneakers, met luxueuzere kledingattributen zoals van Louis Vuitton, Gucci, Prada.

Ook hier is te zien dat burgerschap performatief is (Fortier 2016: 1040). Juan is zoals vele andere jongeren die ik heb gesproken erg verzorgd en begaan met de stijl van zijn uiterlijk. Wat Juan hier doet, is loskomen van een cliché in hoe een dakloze jongere er uit zou moeten zien, en tegelijkertijd

---

¹⁹ Foto van Thomas is louter illustrerend en dus niet het besproken portret in de vignette.

een stijl ontwikkelen die zijn belevingswereld uitdraagt. Dit is iets dat ik bij veel jongeren heb gezien: dat ze op geen manier gezien willen worden als onverzorgd of arm. Juan draagt dit uit met zijn voorkeur voor duurdere en vaak herkenbare westerse kledingmerken. Tegelijkertijd wil Juan ook zijn straatimago behouden.

Maar wat representeert het 'street' in *street style*? In Luvaas' (2020) onderzoek naar een 'street style' in Philadelphia, sprak hij voorbijgangers op straat aan over hun kledij. Veel van zijn respondenten achtten de stijl als comfortabel, simpel. En als iets om erbij te horen, in plaats van om op te vallen. Luvaas verklaart hoe *street style* zich ontwikkelde in een postindustriële tijdperk, waar een groot gedeelte van de rijkere witte populatie verhuisde naar de buitenwijken en de armere mensen van kleur achterbleven in een verloederde en met criminaliteit groeiende binnenstad. Dit is waarom een straatstijl in Luvaas' onderzoek veelal wordt geassocieerd met een soort 'basisrealiteit' (Luvaas 2020: 351).

Ali

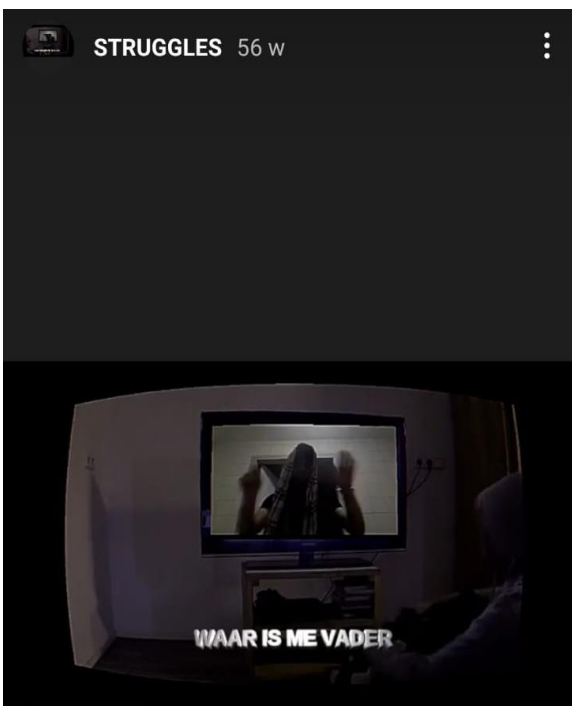
Ali is een van de jongeren die op de daklozenopvang De Nieuwe Energie verblijft. Terwijl ik Ali vergezel naar een potentiële huurwoning in Katwijk van de organisatie 'Divorced Housing', raken we aan de praat over zijn verleden. Ali is gevlucht uit Ethiopië, waar mensenrechten worden geschonden. Ethiopië heeft al decennialang te maken met etnische burgerconflicten, waar de Oromo-gemeenschap in het bijzonder een doelwit is. Zo vertelt Ali dat zijn familie voornamelijk uit boeren bestaat, en zij geregeld land hebben moet afstaan aan de autoriteiten. Vlak voor zijn vertrek studeerde hij en volgde hij een opleiding in automechanica. Toen het verboden werd voor leden van de Oromo-gemeenschap om te studeren, verloor hij zijn perspectief op een toekomst in Ethiopië. Ali besloot toen dat het beter was om te vertrekken, met de hoop om in het rijke Westen geld te verdienen en hiermee zijn familie te steunen. De rit naar Europa is veel te gevaarlijk voor vrouwen en kinderen, vertelt Ali. Daarom liet hij noodgedwongen zijn vrouw achter. Ze zijn het contact ook verloren. 'Misschien heeft zij nu een andere man', zegt hij in rudimentair Nederland. Ali hoopt voor haar op iemand met een inkomen. Hij vertelt over hoe hij van het ene vluchtelingkamp naar het andere trok, waar hij soms wel maanden verbleef. Niet wetende wanneer er weer een mogelijkheid was om door te reizen. Hij vertelt ook even kort over de boottocht en de paniek die er heerste omdat iedereen op elkaar gepropt was.

Toen Ali uiteindelijk in Nederland arriveerde, ging hij op zoek naar andere Oromo-burgers. Zo stootte hij op de vereniging Hawaasa Oromo Nederland, waar hij zijn nieuwe vrienden maakte. Hier leerde hij ook een vrouw kennen, nu de moeder van zijn kind. Ali probeert ieder weekend naar Amsterdam of Den Haag te gaan, de plaats waar de leden van de vereniging samenkomen. De ene keer gaan ze sporten, de andere keer gaan ze protesteren. Ali spreekt met veel passie over deze protesten en laat mij foto's zien op de Facebookpagina van zijn vereniging. Hij legt mij het belang van deze protesten uit, om druk te zetten op een diplomatieke internationale gemeenschap. Zijn hoop is dat deze diplomaten uiteindelijk de situatie in Ethiopië kunnen veranderen opdat de Oromo weer gelijke rechten krijgen.

(Figuur 8: Facebook Hawaasa Oromo Neezerland – 2021)

In deze alledaagse praktijken kijk ik naar de hobby's en interesses van de jongeren. Hierin kwamen verschillende vormen van materiële cultuur naar boven – zoals schilderwerken, tatoeages, sieraden

(Figuur 9: Instagram Gabriël – 2021)

of kleding – en ben ik gaan kijken naar hoe jongeren betekenis verlenen aan deze objecten. Maar ook niet-tastbare zaken zoals muziek, kunst of mode kwamen aan bod. Voor muziek kwam rap, techno en rave-muziek aan bod, waarbij jongeren het gevoel krijgen dat ze even kunnen vluchten uit hun alledaagse problematiek. In het geval van de jongere Gabriël, die rapmuziek maakt, heb ik gezien dat zijn muziek ook als een uitlaatklep dient. Zoals de foto hiernaast aangeeft, reflecteert hij dan op de problematiek in zijn leven, zoals het verlies van zijn moeder en de afwezigheid van zijn vader. En Joris, die in zijn vrije tijd het liefst achter een draaitafel zit, kan daarbij even zijn gevoel omzetten in iets wat hij zelf heeft geproduceerd.

Jamie, die met haar vrienden geregeld afspreekt in oorlogsbunkers om op rave-muziek te dansen, kan zich even onttrekken aan de wereld om haar heen. Sport als hobby is ook vaak benoemd, en hielp sommige jongeren om aan zichzelf te blijven werken, en om even samen te komen. Daarnaast speelden ook mode en make-up een rol in hoe jongeren een dakloos imago wilden overstijgen en een identiteit aannamen waarvoor ze zelf kiezen.

4. Psychosociale labels

4.1. Individualisering en medicalisering van burgerschap

In het vorige hoofdstuk kwam aan bod hoe de problematiek van jongeren deels te verklaren valt als het gevolg van het sociaal milieu waarin ze opgroeien. Nu draai ik het om en ga ik verder in op hoe jongerenhulpverleners de problematiek van jongeren op het individuele niveau bespreken. Dit zal ik beschrijven aan de hand van de drie stappen die Lyon-Callo (2000) beschrijft in hoe daklozen worden geïndividualiseerd en gemedicaliseerd, en ik koppel dit aan een jongerenhulpverleningsprocedure van de Binnenvest.

Voor ik deze drie stappen toepas op de ervaringen van de jongeren, moet het volgende mij van het hart. Ik ontken namelijk zeker niet dat er jongeren zijn met verslavingen en psychische en/of mentale klachten, noch ontken ik dat deze problematiek beperkingen kan opleveren in het functioneren van de jongeren. Wel sluit ik me aan bij het argument van de auteurs Lyon-Callo (2000) en Kingfisher (2007) dat tevens gezien moet worden hoe dakloosheid wordt gevormd in een politiek en sociaal-economisch proces. Gedragssymptomen spelen namelijk geen inherente rol in het verklaren van dakloosheid. Lang niet alle mensen met psychische, mentale of verslavingsproblematiek zijn immers dakloos.

Rik

‘Ik heb al mijn leven lang een conflict met mijn moeder’, zegt Rik, de jongen die ik ontmoet tijdens het postspreekuur van de Binnenvest. Rik komt met het verzoek om zich in te schrijven op het postadres van het kantoor van Het Spil, omdat zijn post momenteel nog op het adres van zijn ouders aankomt. Rik komt over als een vlotte en sympathieke jongen. Hij vertelt over zijn relatie met zijn ouders en waarom hij zijn post niet langer op het adres van zijn ouders kan ontvangen. ‘Ik slaap nu al een tijdje bij vrienden van mij. Ik heb mijn moeder al een tijdje niet meer gesproken sinds het mis ging tussen ons.’

Rik vertelt dat zijn moeder hem al van jongs af aan op scholen voor verstandelijk beperkten heeft geplaatst. ‘Ik was nog jong weet je wel, dus wist ik veel dat ik daar niet hoorde. Maar met dat ik ouder werd, voelde ik me gewoon totaal niet op mijn plek. Het is misschien niet netjes om te zeggen maar het leek echt alsof ik in een soort kindercrèche zat.’ Het laatste conflict dat Rik had met zijn moeder bevestigt voor Rik het gevoel dat hij niet serieus wordt genomen en niet naar waarde wordt geschat. ‘Kijk, als kind wordt er niet naar je geluisterd, maar geloven ze de ouders. En als mijn moeder me

duizend keer laat onderzoeken op een stoornis, ja dan gaan ze uiteindelijk ook echt wel iets vinden. ADHD, autisme, narcisme, ik ben het allemaal volgens haar. Dat is niet echt goed voor mijn eigenwaarde begrijp je.'

Belangrijk om te begrijpen voor dit verhaal is dat Rik al een verleden in de jongerenhulpverlening achter de rug heeft, op school en thuis. Het moment dat ik hem vraag naar zijn verhaal, uit hij zijn zorgen over zijn lage zelfbeeld. Zoals Rik aangeeft, wordt dit lage zelfbeeld versterkt door de psychische labels die zijn moeder hem al op jonge leeftijd toeschreef, waarbij er voortdurend wordt benadrukt dat Rik 'niet normaal' is. Hoe jongeren zoals Rik de jongerenhulpverlening ervaren, wil ik inzichtelijk maken aan de hand van Lyon-Callo's (2000) onderzoek. Dit onderzoek vond plaats in Massachusetts, Amerika, waar Lyon-Callo drie jaar etnografisch onderzoek gedaan heeft in een centrum voor daklozenopvang. De focus van zijn onderzoek lag op het effect die de hulpverlening heeft op de residenten in de daklozenopvang, en stelt dat de residenten het subject zijn van een 'deviant discours' (2000: 333).

Wat maakt het tot een discours? Een discours slaat terug op beeldvorming, en Lyon-Callo (2000) kijkt naar hoe dit wordt geproduceerd, in stand gehouden en versterkt. Na de residenten te hebben gevolgd in een routine van hulpverleningspraktijken van de daklozenopvang, concludeert de auteur dat er een patroon te ontdekken valt in hoe zowel de hulpverleners als de residenten zich een bepaald beeld vormen over dakloosheid. Dit beeld noemt Lyon-Callo ook wel de 'hypothese van een geïndividualiseerde afwijking', waarbij hij vertrekt vanuit de aanname dat dakloosheid van binnen uit het individu komt en niet van buitenaf wordt veroorzaakt (2000: 333). In het voorbeeld van Rik wijkt hij met de bovenstaande genoemde labels af van hoe je hoort te functioneren als burger en kan hij bijgevolg niet deelnemen aan de samenleving als een 'gezonde' en 'goede' burger (De Koning, Jaffe en Koster 2015: 1). De auteur Lyon-Callo beschrijft dit deviant discours procesmatig, aan de hand van drie stappen. Ik pas deze drie stappen even toe op mijn ervaringen in het veld:

Als eerste stap beschrijft Lyon-Callo (2000) het discours in het achterhalen van afwijkend gedrag, of te wel: het diagnosticeren. Tijdens het postspreekuur volg ik het protocol, en vul ik een vragenlijst in om een beeld te vormen van Rijs situatie:

- **Heeft cliënt een gezond sociaal netwerk?**

Volgens ■■■ krijgt hij veel steun van deze vrienden, aangezien hij daar voor onbeperkte tijd mag verblijven. Ook kan hij het over alles met ze hebben.

- **Welke stappen heeft cliënt, met of zonder ondersteuning van derden, ondernomen om een inschrijvingsadres te vinden?**

Op aanraden van zijn gezinsbegeleider (Rosa Manus) is ■■■ hierheen gekomen om voor een briefadres te vragen. Hij kan zich namelijk niet inschrijven op het adres waar hij momenteel verblijft.

- **Is er sprake van psychiatrische problematiek**

■■■ zegt nergens last van te hebben. Wel is hij al vanaf jonge leeftijd op aandringen van zijn moeder op meerdere zaken getest, zoals ADHD, narcisme, autisme,...

■■■ stond hier zelf nooit achter, voelt zich niet naar waarde geschat. Uit één van de zovelen testen kwam ook dat hij hoogbegaafd en toch voelt hij zich voortdurend in negatieve hokjes geplaatst. Hij geeft aan dat hierdoor een laag zelfbeeld heeft.

- **Is er sprake van verslavingsproblematiek?**

Nee

- **Is er reclasseringstoezicht?**

Naar aanleiding van zijn aanhouding (laatste conflict ouders) kreeg hij reclassering toegewezen. Maar dat is nu al weer afgelopen zegt ■■■

- **Heeft cliënt hulp of recent hulp gehad vanuit een organisatie anders dan de Binnenvest? Sociaal wijkteam Rodenburg contact gehad met Colin Hogervorst.**

Ja, ■■■ en zijn gezin krijgen begeleiding van X uit de organisatie Rosa Manus.

- **Is cliënt gekoppeld aan een WMW?**

Heeft ambulante begeleider Rosa Manus

- **Is cliënt gemotiveerd voor begeleiding vanuit de Binnenvest:**

Ja, hij geeft aan dat hij hulp nodig heeft met het zoeken van een woning waar hij een plekje voor zichzelf heeft en zich kan inschrijven.

Hij geeft ook aan hulp nodig te hebben bij praktische zaken zoals financiën, zorgverzekering, scooterverzekering, etc.

(Figuur 10: Formulier aanvraag briefadres Stichting de Binnenvest – 2021)

In het document in bijlage 2 staan de vragen die ik stel en die betrekking hebben op een de psychiatrische toestand, verslavingen, justitie; een verleden in de jongerenhulpverlening en de motivatie van de jongere. Lyon-Callo (2000) beschrijft dit moment als 'de eerste zoektocht naar normatieve afwijkingen' (2000: 333). Ook is dit een bewijs dat er vanaf de eerste ontmoeting in verhouding meer ruimte wordt geboden aan potentiële individuele oorzaken, waardoor structurele

en politiek-economische factoren op de achtergrond komen te liggen. Toen de vraag gesteld werd of Rik psychiatrische klachten had, stelde Rik dat hij die niet had. Echter, voor die vraag gaf Rik aan dat hij – door dwang van zijn moeder – op meerdere aandoeningen positief testte. Door Riks ontkenning van deze aandoeningen plaatst hij de oorzaak van zijn uithuiszetting bij zijn relatie met zijn moeder, waardoor hij zichzelf strategisch in een slachtofferpositie plaatst (2000: 330). Ondanks dat Rik zijn psychiatrische klachten ontkent, heb ik er wel een notitie van gemaakt dat hij door zijn moeder op meerdere zaken positief is getest. Als Lyon-Callo's argument toepas heb ik hiermee een diagnose gesteld.

De tweede stap die Lyon-Callo (2000) beschrijft, gaat over het monitoren van het gedrag. Tijdens het monitoren gaat de hulpverlener op zoek naar bewijs om deze diagnose te bevestigen, aanpassen of tegenspreken (Lyon-Callo 2000: 334). Hier verbreed de focus van de jongerenhulpverlener zich naar de het arbeidsverleden, niveau van opleiding, details uit het crimineel verleden, details uit eerdere begeleidingstrajecten bij hulpverleningsinstanties en de medische geschiedenis. Hier ben ik de meeste labels tegengekomen, omdat er sprake is van een patroon in het perspectief van de jongerenhulpverlener. Lyon-Callo duidt zo een monitoring aan, controlemechanismes, waarbij verbaal en geschreven rapporten worden bijgehouden van de mate waarin jongeren van de (ongeschreven) regels afwijken (Lyon-Callo 2000: 334)

Ik heb meerdere labels gezien die voortkomen uit dergelijke monitoring. Bijvoorbeeld als Yasmin als '*groepsongeschikt*' wordt beschouwd omdat ze vaker ruzies krijgt met haar medebewoners. Of dat de hulpverleners wanneer Christine op het moment dat ze van hen een kamer aangeboden krijgt en deze weigert omdat ze de kamer te klein vindt, de vraag stellen of haar *depressie* wel zo ernstig is. Een ander voorbeeld gaat over Gabriël, die zijn afspraken vergeet, en daardoor vaak niet komt opdagen. De vraag die dan wordt gesteld door de jongerenhulpverleners is of Gabriël '*zorgmijnd*' is. Zorgmijding is een term die wel vaker aan bod komt, zodra een jongere regelmatig afspraken vergeet, afzegt of simpelweg niet komt opdagen. Een ander voorbeeld gaat over Zahra, de Somalische vluchteling, die geen zinnen durft te schrijven omdat ze onzeker is over haar Nederlands. Vervolgens wordt de vraag gesteld of Zahra, nu ze al zoveel jaren in Nederland woont, en vergeleken met andere vluchtelingen slecht is in Nederlands, geen *verstandelijke beperking* heeft. Dit zijn psychosociale labels waarmee het gedrag van de jongere vanuit een psychologisch perspectief wordt benaderd. Deze psychologisch beladen problematiek wordt hierdoor gestript van een sociale context, en wordt hierdoor geïndividualiseerd maar ook gemedicaliseerd (Lyon-Callo: 330; Kingfisher 2007: 92). Opvallend genoeg gebruiken de jongeren deze labels ook, alsof het algemene kennis is.

De derde stap die Lyon-Callo (2000) beschrijft, is de behandeling zelf. Hier wordt een directe link gelegd tussen het verzamelde bewijsmateriaal waarin jongeren 'afwijkend gedrag' tonen, en de manier voor de hulpverleners om hiermee om te gaan. Dit is een route die vorm krijgt aan de hand van de voortdurende monitoring van de jongeren. Echter, een behandeling staat niet per definitie gelijk aan het genezen van de 'symptomen' van een jongere, maar gaat eerder over een systematische aanpak op basis van de gestelde diagnose, volgens de hierboven benoemde labels zoals 'groepsongeschikt', 'depressief', 'zorgmijdend', 'verstandelijk beperkt'. In deze behandeling maak ik daarnaast nog een onderscheid tussen formele en informele wegen.

De formele weg is een institutionele en bureaucratisch vernauwde route en volgt alle regels waaraan een jongerenhulpverlener moet voldoen wil de jongere toegang krijgen tot een dienst in het hulpverleningsaanbod. Deze regels vinden niet alleen plaats binnen de jongerenhulpverlening, maar zijn ook onderdeel van de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het rechtelijk apparaat en het scholingssysteem. Zo heb ik gezien dat Yasmin zich moet laten testen door een psycholoog, wil ze van de uitkeringsinstantie vrijstelling krijgen van haar sollicitatieplicht. Een ander voorbeeld dat ik heb gezien is dat Zahra een IQ-test doet, zodat de school een idee heeft van het educatieniveau waarop zij kan instromen. Of dat Brian een persoonlijkheidstest doet om in aanmerking te komen voor een kamer bij de Haardstee, een begeleid wonen-organisatie, specifiek voor mensen met een verstandelijke en/of psychiatrische beperking. Of Loes, die haar kind één keer per week bij zijn pleegouders mag opzoeken, op voorwaarde dat ze in therapie gaat. Of Elias, die niet voldeed aan de voorwaarden van de sollicitatieplicht, en hierdoor 100% op zijn uitkering werd gekort.

Op de informele weg kan een jongerenhulpverlener zelf invulling geven aan een 'juiste aanpak' van de problematiek van de jongere. Hoewel men nooit volledig gebruik maakt van alleen de één of de andere aanpak, merk ik op dat er grofweg twee soorten agenda's van burgerschap zijn in hoe een hulpverlener zich verhoudt tot de jongere. *Als eerste* aanpak: een agenda van disciplineren. Hier wordt de jongere verzocht om de regels te volgen, die zowel voor de Binnenvest gelden, als voor betrokken maatschappelijke instanties – zoals de Gemeente, de arbeidsmarkt, de woningmarkt, het rechtelijk apparaat en het scholingssysteem – gelden. Hierbij hoort dat een jongere een soort sanctie, of tijdelijke schorsing ontvangt als deze zich niet aan de regels houdt, en een beloning als deze iets behaalt zoals een baan of een woning. Deze aanpak wordt over het algemeen slecht ervaren door de jongeren die nog geen vaste verblijfplaats hebben, omdat er nog geen structuur is opgebouwd in hun dagritme en ze nog geen ruimte hebben om bewust te willen werken aan hun lange termijn doelen. Voor jongeren die al een vaste verblijfplaats hebben, en een bepaalde mate aan vertrouwen, rust en veiligheid ervaren, staan hier over het algemeen meer voor open.

De tweede aanpak slaat op een agenda van nabijheid. Hier worden uitzonderingen gemaakt op de regels, en in sommige gevallen zelfs regels omzeild, om zodoende het vertrouwen van de jongere te winnen. Deze aanpak vergt een lange adem omdat de jongere in principe altijd een extra kans krijgt als deze zich niet houdt aan de regel. Zelf heb ik gemerkt dat de tweede aanpak beter aanslaat op de jongeren die nog maar recent dakloos zijn, of geen vaste verblijfplaats hebben en daarbij nog een grotere mate aan wantrouwen, onrust en onveiligheid ervaren. Hoe dan ook: voor beide benaderingen – disciplinerend als nabijheid – geldt wel dat ‘afwijkend gedrag’ wordt verklaard vanuit een psychosociaal label.

Het structureel benoemen van psychosociale labels toont dat het gebruikelijk is om ‘abnormaal gedrag’ te individualiseren, iets waar zowel de jongerenhulpverleners als de jongeren aan bijdragen (Kingfisher 2007: 93). Dit roept voor mij de vraag op in welke context we abnormaal gedrag individualiseren? Immers, een niet-dakloze jongere die dagelijks een joint rookt en positief is getest op ADHD, zal niet dezelfde behandeling krijgen als een dakloze jongere die hetzelfde gedrag vertoont. Met de hypothese van geïndividualiseerde afwijking stelt Lyon-Callo (2000) dat, hoewel het labelen goed bedoeld is, de hulpverleningspraktijken een disproportionele focus richten op het achterhalen van afwijkend gedrag onder de residenten (2000: 333).

4.2. Labels: stigmatiserend of geruststellend?

Kingfisher (2007) verklaart de labels als een methode om een mate van afwijking in het lichaam of het verstand van een individu aan te duiden. Het individualiseren van sociale problematiek, is iets waar zowel de jongeren als de jongerenhulpverleners aan doen (Kingfisher 2007: 93). Maar wat doen deze labels met hoe jongeren hun dakloosheid bekijken, zowel oorzakelijk als oplossingsgericht?

In de loop van mijn stage heb ik gezien dat het drie kanten op kan. Ten eerste heb je jongeren die zich niet in het hun toegeschreven label herkennen, en dat – hoewel ze er wel in meegaan – het label als denigrerend en slecht ervaren.

Loes

‘De schuld wordt altijd bij mij gelegd. Dat ik zagezegd niet voor Milan kan zorgen. Dat ik verstandelijk beperkt ben. En een laag IQ heb. Zelfs als ze naar mij kijken, kijken ze eigenlijk naar Milan, en dat hij de juiste zorg moet krijgen. Terwijl ik eigenlijk diegene ben die hulp nodig heeft om voor Milan te kunnen

zorgen. 't Is toch ook niet goed voor Milan als hij de hele tijd naar een ander pleeggezin moet. Echt kut, iedereen kijkt alleen maar naar wat ik fout doe in plaats van wat ik nodig heb.'

Loes toont haar frustratie ten opzichte van het op haar geplakte label 'licht verstandelijke beperking'. Hoewel het label nergens letterlijk op papier staat aangegeven, wordt Loes onder de jongerenhulpverleners vaak als LVB'er [licht verstandelijke beperking] omschreven. Wanneer het label wordt benoemd, wordt het door de hulpverlener versterkt met bewijs, bijvoorbeeld dat Loes al vanaf jonge leeftijd in aanraking kwam met jeugdzorginstellingen. Dat Loes een schoolachterstand heeft. Dat ze haar afspraken vergeet. Of dat ze soms losse handjes krijgt als ze alcohol heeft gedronken. De optelsom van deze bewijsstukken leidde vervolgens tot de hulpverleners conclusie dat Loes niet zelfstandig noch verantwoordelijk genoeg is om een oplossing te bedenken om uiteindelijk weer met haar zoontje te leven. Hoewel de bewijsstukken kloppen, en Loes hier ook niet tegen in gaat, ervaart ze dit label wel als stigmatiserend. Ze ervaart dan dat haar licht verstandelijke beperking als oorzaak wordt gezien voor waarom Milan momenteel in een pleeggezin verblijft, en dit levert haar een gevoel van schuld op. Waar ze behoefte aan heeft, is dat ze de juiste ondersteuning krijgt zodat ze van het label af kan komen.

Echter het label zelf biedt voor haar geen uitweg omdat het gevoel heeft dat de behandeling haar niet verder zal brengen om daadwerkelijk weer voor Milan te mogen zorgen. Dit maakt het stigmatiserend aangezien Loes denkt dat ze niet kan afstappen van het label 'licht verstandelijke beperking', omdat de verantwoordelijkheid bij haar wordt gelegd (Lyon-Callo 2000: 332). Als Loes haar verzet toont, is dat door de verantwoordelijkheid voor haar 'gefaald functioneren' terug te leggen bij de betrokken hulpverlenende instanties omdat ze te weinig concrete hulp ervaart die de relatie met haar zoontje kan verbeteren.

Ten tweede kan, in tegenstelling tot Loes' verhaal, een psychosociaal label ook een geruststellend effect hebben. Er zijn jongeren die zich wel in het hun toebedeelde label herkennen, waarbij het label inzicht biedt om hun problematiek een plaats te geven:

Sam

‘Ik wil me opnieuw laten diagnosticeren. Mijn therapeut in Hengelo denkt niet het het nodig is, dat het niet helpt. Ik herken me in een ‘dependency personality disorder’. Ik kan moeilijk beslissingen maken zonder de goedkeuring van een ander.’

Als transgender is Sam al jaren op zoek naar een duiding van haar identiteit. In een gesprek met haar begeleider legt ze uit dat haar ouders streng katholiek zijn, en deze hun zoon niet konden accepteren als de vrouw die ze zich voelt. Dit leidde tot Sams vertrek, waardoor ze uiteindelijk bij de Binnenvest terecht kwam. Ook geeft Sam aan meerdere persoonlijkheden te hebben. Zo heeft ze momenteel zes verschillende karakters die allemaal een eigen naam en eigen persoonlijkheid hebben. Volgens haar jongerenhulpverlener is dit het gevolg van de trauma’s die Sam in haar leven heeft meegemaakt:

‘Wanneer je de confrontatie van een trauma niet kan dragen, splitst je persoonlijkheid en ontwikkel je een nieuwe. En die nieuwe persoonlijkheid biedt dan weer nieuwe mogelijkheden om met dat trauma om te gaan’ (Anita 2020).

In haar zoekproces naar haar identiteit zocht Sam verschillende fora op waar ze allerlei mensen tegenkwam die zich tevens uitlieten over hun existentiële onzekerheden. Zo leerde ze ook haar huidige vriendinnen kennen. Sam identificeert zich ook als poly-amoreus, wat inhoudt dat je meerdere emotionele en seksuele relaties kan hebben, in tegenstelling tot een monogaam persoon.

Wat opvallend is, is hoe Sam communiceert via verschillende psychosociale labels. Via haar vriendinnen en haar eigen onderzoek komt ze in aanraking met al deze labels. Deze psychosociale labels geven verheldering voor haarzelf, voor wie ze is, en hoe haar dakloosheid verklaart kan worden. Het geeft haar de handvaten om haar dakloosheid te verklaren, als iets dat van binnen uit haar brein komt. En omdat het van binnenuit haar eigen lichaam komt, maakt dat haar dakloosheid ook sneller behandelbaar lijkt (en dus opgelost kan worden).

Een ander voorbeeld is dat Sam ervaart dat ze zelf geen keuzes kan maken, en hierdoor weinig ontwikkeling in haar leven ervaart. Het label ‘*dependency personality disorder*’, wat ze in ons laatste gesprek benoemde, geeft haar rust, omdat haar problematiek verklaarbaar en daarbij behandelbaar wordt. Ten tweede helpt het haar ook om te communiceren met haar omgeving. Sam beseft dat een polyamoureuze transgender vrouw met meerdere persoonlijkheden, afwijkt van de norm. Maar juist omdat ze afwijkt, helpt het om labels te gebruiken. Dit maakt haar gedrag namelijk legitiem en geeft haar het gevoel meer regie over haar leven te hebben. Wanneer ze bijvoorbeeld voortdurend zit te boeren tijdens een afspraak, denkt de hulpverlener al gauw: ‘Ja maar dat is Sam. Die is nu eenmaal zo.’

De derde manier laat een tegenstrijdigheid zien. Ik heb namelijk ook jongeren gesproken die ondanks dat ze zich niet herkennen in het label dat aan hun wordt toegeschreven, wel gebruikmaken van het label:

Yasmin

‘Weet je wat het is, de meeste jongeren liegen hier gewoon. Ze merken dat als ze zich aan de regeltjes houden, dat ze niet vooruit komen’ [...] ‘Barbara is nu op zoek naar een zelfstandige woning voor mij omdat ik zogezegd groepsongeschikt ben. [lacht] Wie in dit wereldje is nou niet groepsongeschikt? Eerlijk? Wie heeft er nou geen *shit* om mee te *dealen*? Anders zaten we hier niet, toch?’ Ze gaat verder in op waarom ze liever niet gebruikmaakt van het reguliere aanbod binnen het bereik van de jongerenhulpverlening: ‘Niemand heeft zin om zijn spullen te moeten delen met onbekenden. En ik heb al helemaal geen zin om met andere mensen hun *shit* te moeten *dealen*.’

Wat Yasmin hier aangeeft, is dat ze zichzelf niet meer of minder groepsongeschikt vindt dan de meeste dakloze jongeren. Ze ziet het label dus niet als iets dat haar dakloosheid heeft veroorzaakt, maar eerder als gevolg van de negatieve ervaringen die ze eerder heeft opgedaan. Toch gebruikt ze het label in haar voordeel, omdat het haar kansen op een zelfstandige woning vergroot. Dit doet ze strategisch omdat ze weet dat het haar verder brengt in haar wensen, dan wanneer ze tegen het label in zou gaan. En zo gebruikt ze het label wel als een oplossing voor haar dakloosheid.

4.3. Adolescentie: noties van ontwikkeling

Wat maakt een jongere anders dan een volwassene? Meerdere antwoorden van jongerenhulpverleners op deze vraag waren gebaseerd op een paar zaken. Ten eerste wordt er van jongeren vaker gedacht dat ze nog flexibel zijn, in de zin van dat het nog mogelijk is voor jongeren om hun leven weer op de rit te krijgen. Volwassenen (27+) zitten immers over het algemeen langer in een hulpverleningstraject dan de jongeren. Van de volwassenen wordt vaker gedacht dat ze hun situatie hebben geaccepteerd en daarom vastgeroest zitten in hun gewoontes. Dit gedachtegoed geeft jongerenhulpverleners de hoop dat jongeren hun gewoontes nog kunnen veranderen, terwijl

die hoop sneller wordt opgegeven voor volwassenen. Een tweede verschil is dat jongeren sneller dan volwassenen geneigd zijn om zich af te zetten tegen de hulpverlening. Een veel gegeven verklaring is identiteitsvorming, waarbij de jongere nog bezig is met het aftasten van de grenzen. Een volwassene heeft een duidelijk beeld van zijn of haar identiteit, en zou bijgevolg deze grenzen minder snel opzoeken.

Deze beeldvorming over jeugd laat volgens mij zien hoe het gedrag van jongeren binnen een reeds bedacht gedragskader wordt getoetst. Hier zie ik een verband met het begrip 'adolescentie', wat in psychologisch en pedagogisch onderbouwde disciplines vaak louter beschreven wordt als een hormonaal verklaarbaar proces. Bucholtz verklaart het begrip adolescentie vanuit een psychologisch-wetenschappelijke traditie. In deze traditie zijn er sinds het begin van de 20ste eeuw veel verklaringen opgekomen waarin de jongere vanuit het vakjargon 'adolescentie' wordt bestudeerd. Het gedrag van de adolescent wordt op die manier vanuit een 'volwassen' perspectief verklaard, wat wil zeggen dat het debat een soort toeschouwen is op een psychologisch en biologisch ontwikkelingsproces richting volwassenheid (Bucholtz 2002: 525). Hierbij wordt de toename aan hormonen vaak gebruikt als een verklaring voor een fase van ontdekking, en een volgende fase van rebellie. Ik sluit mij aan bij Kehily (2007), die vindt dat dit net iets te simplistisch is omdat ontdekking en rebellie ook net zo goed spelen onder volwassenen (Kehily 2007: 13). Daarnaast is het ook niet zo dat als je niet rebelleert, je geen echte adolescent bent. In mijn onderzoek zag ik terug hoe adolescentie als een verklaring gegeven wordt wanneer een jongere nog niet 'verantwoordelijk' of 'zelfredzaam' genoeg is. Dit is een beeldvorming over adolescentie die gepaard gaat met noties over hoe je je hoort te ontwikkelen tot een volwassene.

Adolescentie beschouw ik net als andere psychosociale labels als 'groepsongeschikt', 'licht verstandelijk beperkt' of 'zorgmijndend' als een term met implicaties. Namelijk dat jongeren het gevoel (bevestigd) krijgen dat er iets mis is met hen, en ze aan zichzelf moeten willen werken om verandering teweeg te brengen (Lyon-Callo 2000: 332). Kelly (2006) beaamt dat deze gedragsverandering een beroep doet op de zelfregulering van jongeren, en beschrijft zelfregulering als een ideaalbeeld, ook wel: de '*entrepreneurial self*', of de 'ondernemende zelf'. Dit ideaalbeeld is een sociaal traject dat een jongere hoort af te leggen, wil deze voldoen aan maatschappelijke standaarden hoe je verantwoordelijk en zelfredzaam functioneert als 'volwassene' (Kelly 2006: 18).

Echter, zolang de jongeren labels krijgen toegeschreven, worden ze nog beschouwd als 'risico-jongeren' – oftewel jongeren die het risico lopen niet te voldoen aan verwachtingen van zelfredzaamheid. Ik begrijp Bucholtz' standpunt (2002) dat er aan deze psychosociale labels een pedagogische ondertoon ten grondslag ligt: hoe risico-jongeren vandaag de dag worden benaderd,

komt vanuit een visie op 'jeugd als ontwikkelingsfase' in plaats van als een fase op zichzelf. Zo krijgt 'jeugd', net als 'adolescentie' een invulling die vanuit een volwassen perspectief komt, over hoe een jongere zich hoort te ontwikkelen als een zelfredzaam en verantwoordelijk persoon. Dit komt omdat jongeren, meer dan andere leeftijdsgroepen, worden geassocieerd met de toekomst: 'de toekomst van onze samenleving als geheel' (Hope 2020: 1 [Madsen 2018]). Cole en Durham (2007) sluiten zich hierbij aan en stellen dat dat deze zorg voor de jongere generatie voortkomt uit een maatschappelijke aanname dat sociale verandering het beste teweeg wordt gebracht door een jonge en goed functionerende groep (Hope 2020: 1 [Cole & Durham 2007]). De zorg voor deze jongeren gaat dus eigenlijk gepaard met de zorg voor een gezonde en goede samenleving (Hope 2020: 1).

Zoals het begrip risico-jongere impliceert is dat wat als deviant gedrag wordt gezien, beoordeeld wordt vanuit een standaard van volwassenheid. In deze standaard spelen noties van ontwikkeling, waardoor een jongere in een soort tussenpositie tussen kindertijd en volwassenheid terechtkomt. Echter, in plaats van jeugd louter als een ontwikkelingsfase te beschouwen, kan jeugd ook als een fase op zichzelf gezien worden.

Hoewel ik zeker niet ontken dat psychologische en biologische eigenschappen een rol spelen in de vorming van het gedrag van de jongere, is mijn argument dat de rol van een sociaal-economische en politieke omgeving wordt onderbelicht doordat de nadruk op de eerste twee ligt. Hierdoor krijg je een disbalans, waarbij afwijkend gedrag als een persoonlijke verantwoordelijkheid wordt gezien en er dus te weinig aandacht is voor de invloed van de sociaal-economische en politieke leefomstandigheden waarin jongeren opgroeien.

Dit roept voor mij de vraag op of de sociale setting waarin de jongeren leven, meer inzicht kan bieden op of de jongeren zichzelf ook als onvoldoende zelfredzaam zien. Welke argumenten geven deze jongeren voor hun (gebrekkig zelfredzaam) functioneren?

5. Overleven

5.1. Abject burgerschap

Door hoofdstuk 3, 'Sociale omgeving', weten we dat de jongeren uit dit onderzoek zich vaak als een buitenstaander zien, juist omdat ze niet voldoen aan maatschappelijke verwachtingen van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. In het vorige hoofdstuk 'Psychosociale labels' liet ik zien hoe het jongerenhulpverleningsbeleid sociale problematiek individualiseert waardoor jongeren het gevoel krijgen dat hun gedrag afwijkt van de norm. Daarnaast toon ik ook hoe jongerenhulpverleners dit afwijkend gedrag afdoen, als iets dat eigen is aan de leeftijd van de jongere.

In dit hoofdstuk laat ik zien hoe jongeren hun positie als buitenstaander verantwoorden en zelfs trachten te onderhandelen voor een insider-positie (en dus een volwaardig lid van de samenleving). Deze onderhandeling laat ik zien aan de hand van de dialogen waarin jongeren hun 'afwijkend' gedrag legitimeren door dit in een context van 'overleven' te plaatsen. Dit brengt voor mij vanzelf de vraag naar voren wat 'normaal' gedrag is, als we de levensomstandigheden van de jongeren in kaart brengen:

Brian

'Weet je, iedere flik hier in Leiden kent mij al bij gezicht. En dan nog, ze moeten maar in hun systeempie kijken en zien dat ik een strafblad van hier tot Tokio heb. Als ze ook binnen komen in de rechtszaal, moeten ze letterlijk met een wagen al mijn papieren naar binnen brengen. Maar ja ik voel wel dat ze op me neerkijken en me als een soort tuig van de straat zien. Ken je geloven dat ik als ik in gevaar ben niet snel naar de politie toe stap? Ik voel me daar gewoon minderwaardig.'

Ook Brian toont zich met zijn gevoelens van minderwaardigheid als een buitenstaander. In dit verhaal heeft zijn gevoel van minderwaardigheid betrekking op zijn relatie met de politie en het gerecht. Ook uitte hij zijn buitenstaandersgevoel toen hij aangaf dat hij moeite heeft met het vinden van werk, vanwege zijn crimineel verleden. Brian geeft aan dat als hij een Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG) aanvraagt voor een potentiële werkgever, deze werkgever een terugkijktermijn van vier jaar in zijn strafblad krijgt:

'Als ik ooit legaal werk wil krijgen, moet ik me vier jaar koest houden. Maar ja, hoe kan ik me koest houden als ik geen geld mag verdienen?' (Brian 2020)'

We gaan terug naar binnen. Brian vertelt Ferial – zijn begeleider – dat er een artikel over hem in de *Panorama* is verschenen: een misdaadgeoriënteerd Nederlands tijdschrift.²⁰ ‘De osso [het huis] van O.A.’²¹ luidt de titel, over een zaak waar Brian medeplichtig is bevonden aan een poging tot inbraak in het huis van de heer O.A.’. ‘Ik had nog een schuld openstaan bij die gasten die het hebben gedaan’, zegt Brian om zijn medeplichtigheid te verantwoorden. ‘Als ik het niet zou terugbetalen, zouden ze me broertje wat aandoen.’ Zijn begeleider Ferial haakt in op de afwezigheid van Brian’s schuldgevoelens: ‘Ja maar Brian, je moet wel goed naar je moreel kompas luisteren hoor. Dat is belangrijk voor wie je bent als mens.’ Brian gaat hier tegen in: ‘Die A. is zelf een oplichter, hij heeft mijn vader nog genaaid. Dus daar kan ik me echt niet schuldig over voelen.’

Bovenstaande dialoog illustreert hoe jongeren ervaren dat ze hun gedrag moeten verantwoorden wanneer dat niet overeenkomt met de verwachtingen van jongerenhulpverleners hoe je hoort te functioneren als burger. Dit sluit aan op De Konings (2015) ideeën wat betreft ‘het abject’, oftewel ‘de verstotenen’. De link tussen bijvoorbeeld Brian als abject en het concept burgerschap, brengt een contradictie aan het licht tussen twee soorten burgerschapsagenda’s. Aan de ene kant impliceert burgerschap inclusie in een politieke gemeenschap. Aan de andere kant bestaat een ‘wij’-gevoel alleen als er een notie is van ‘de ander’, oftewel het abject. Dit betekent dat burgerschap begrensd is, en achter die grens bevindt zich dan een buitengesloten groep – bijvoorbeeld Brian als abject (Sharkey & Shields 2008: 245). Tegelijkertijd behelst het principe van de abjecte burger ook de mogelijkheid dat jongeren zoals Brian geïncorporeerd kunnen worden, mits ze kunnen herintegreren in de samenleving aan de hand van een ‘gepast’ beleid (De Koning 2015: 155).

Na de rechtszaak vroeg een reporter van *Panorama* of ze de rechtbankschets van Brian mochten gebruiken voor het artikel, onder de belofte dat zijn naam gefingeerd werd en ze zijn schets zo zouden tekenen dat Brian niet herkend kon worden. Brian vertelt ons: ‘Ik zei prima, kon mij het wat schelen. Maar ik zie nu wel echt dat ik het ben. Aan het haar, en de manier hoe ik daar zit. En aan mijn trui, het is niet alsof ik zoveel kleren heb.’ Brian geeft aan zich zorgen te maken dat hij herkend kan worden

---

²⁰ Zie gefingeerd artikel in bijlage 2

²¹ Ter bescherming van identiteit Brian heb ik de naam A.O. doelbewust afgekort. Artikel zelf is niet beschikbaar op het web.

door 'de verkeerde mensen' bij wie hij de schuld nog heeft open staan omdat ze misschien kunnen denken dat hij heeft *'gesnitched'*. Wanneer Brian aangeeft dat er nog genoeg vijanden van hem op straat rondlopen, geeft dit voor mij de alledaagse dreiging weer waarin Brian zich bevindt.²²

Laat ik vooropstellen dat Brian zich begeeft in wat hij – en vele andere jongeren – een 'overlevingsstand' noemt. Overleven begint bij de deprivatie van een aantal basisnoodzakelijkheden. Maar wat voor Brian noodzakelijk is, zal voor een andere jongere minder noodzakelijk zijn. Brian verblijft momenteel bij een muzikant genaamd John die hij heeft ontmoet op het station in Amsterdam. De muzikant vraagt hiervoor € 10 per dag als bijdrage aan de huur, gas, water en elektriciteit. Eten moet Brian zelf regelen. Als ik aan Brian vraag hoe hij rondkomt met de € 80 per week die hij van zijn begeleider Ferial krijgt, zegt hij:

'€ 80 is echt niks. Dat is een week huur en een pak shag. Als John nog wat eten over heeft, mag ik dat hebben. Maar ja, hij heeft het zelf ook niet breed, dus soms eet ik niet' (Brian 2020).

Hoewel dit moeilijk is om je voor te stellen, geeft Brian er prioriteit aan om de overige € 10 te spenderen aan een pakje shag en het geld niet te gebruiken voor eten. Niet alleen stilt shag zijn honger, ook biedt het even een afleiding en geeft het Brian een rustmoment.

Naoufel stelde me een keer een vraag met een vergelijkbare tweestrijd als waarin Brian zit:

'Anais, ik zit met een dilemma. Ik heb nog € 5. Koop ik een blowtje of een Mac?'

Het dilemma waarmee Naoufel, en zo ook vele anderen, op dagelijkse basis zitten, geeft ook de korte termijn weer waarbinnen deze keuzes gemaakt worden. Overleven betekent in die zin ook dat Brian en Naoufel zich gedwongen voelen om in het hier en nu te handelen. Hoewel beide jongens hun wensen over de toekomst hebben geuit, zoals waar ze zouden willen wonen, en hoe hun toekomstige partner eruit zou zien, missen ze de mogelijkheden om bewuste keuzes te maken die een gunstig resultaat opleveren op de lange termijn. Dit komt omdat ze vaak niet verder kunnen kijken dan de problematiek die er in het heden heerst. Zoals ik het heb geobserveerd kan ik deze problematiek grofweg over drie zaken verdelen. Ten eerste hebben alle jongeren te maken met beschadigde relaties, wat hun gevoel van wantrouwen in hun omgeving in de hand werkt. Ten tweede: zolang de jongeren feitelijk dakloos zijn, hebben ze ook een structureel gebrek aan

---

²² Voor volledig artikel, zie bijlage 2.

basisvoorzieningen. Een veel voorkomend gebrek is privacy, wat het gevoel van onrust versterkt. Ten slotte hebben sommigen ook te maken met een onveilige leefomgeving, zowel fysiek, seksueel als emotioneel. Dit zijn de drie voornaamste knelpunten waardoor jongeren zich belemmerd voelen in het najagen van hun vooruitzichten op de lange termijn.

Brian bijvoorbeeld ervaart onrust omdat hij niet rondkomt met zijn uitkering van € 80 per week. Hij kan er immers net de huur en een pak shag van betalen, maar hij kan er niet van eten. Hij kan op zijn huidige adres verblijven, zolang hij de huur betaalt. Zijn met criminele activiteiten besmeurde VOG is voor de komende vier jaar in te zien voor elke mogelijke werkgever, waardoor dit zijn kansen op de arbeidsmarkt verkleint. Bovendien beschikt hij niet over een diploma, ook niet van het middelbare onderwijs. Bovendien heeft Brian schulden, zowel bij de staat als bij wat hij de ‘verkeerde mensen’ noemt. Wat betreft zijn gevoelens van onveiligheid: Brian is in het verleden al meerdere malen bedreigd, en zelfs een keer neergestoken. Deze dreiging heerst nog steeds, waardoor hij niet eens op de nachtopvang De Nieuwe Energie wil verblijven:

‘Op een slechte nacht gooide ik nog wel eens een steen door de ruiten van de flikken’ (Brian 2020.)

Zo wilde hij in een slaapplek op het politiebureau voorzien. Ten slotte, wantrouwen: Brian heeft al enkele jaren geen contact meer met zijn ouders, wat zijn gevoel van wantrouwen in zijn omgeving versterkt. Af en toe spreekt hij nog zijn jongere broertje. Van zijn broertje vertelt Brian dat die in zijn voetsporen is getreden, en momenteel drugs deelt.

Mijn argument is dat Brian’s morele kompas – waar zijn begeleider Ferial het over had – andere richtingen aangeeft dan wat wenselijk is volgens zijn begeleider, omdat hij in een overlevingsstand zit. Hiermee beaam ik Dolsons (2015) argument dat moraliteit geen universeel gegeven is, maar dat het kompas richting geeft naargelang iemands sociale positie. Maar Brian is zich wel bewust van een mate van moreel, en dus niet amoreel handelen. Hij laat zien dat hij zich ervan bewust is dat zijn medeplichtigheid aan de inbraak in de ogen van de meeste mensen moreel niet verantwoord is. Echter, door de realiteit waarin Brian leeft, waar armoede en gevaar hem op de hielen zitten, legitimeert Brian zijn acties door te stellen dat A. O. geen slachtoffer is, maar zelf ook een schuldig persoon. A. O. heeft immers zelf mensen opgelicht, zoals Brian’s vader, en dus verdient hij het om bestolen te worden (Dolson 2015: 17). ‘Oog om oog, tand om tand’, zegt Brian dan.

Hoe ziet Brian zichzelf als een abjecte burger? Als we volgens Sharkey & Shields (2008) kunnen veronderstellen dat ‘het abject’ of een buitenstaanderpositie de lijnen van ‘goed burgerschap’ helder maakt, dan is het abject alles wat goed burgerschap niet is, en andersom (Sharkey & Shields 2008: 245). Zoals eerder naar voren kwam in de hoofdstukken ‘sociale omgeving’ en ‘psychosociale labels’,

heeft goed burgerschap betrekking op het nemen van je verantwoordelijkheid en zelfstandigheid (Schinkel & van Houdt 2010: 697). En met verantwoordelijkheid bedoelen de auteurs een gevoel van aansprakelijkheid, die bij de Brian zelf ligt. Dit kan volgens De Koning et al. (2015) door middel van 'rechten, plichten en sancties' (De Koning et al. 2015: 125). Maar aangezien Brian in een overlevingsstand zit, is de stap sneller gemaakt om criminele feiten te plegen. Hoewel Brian iedere week een schaars bedrag krijgt bij zijn begeleider Ferial, kan hij nog steeds niet zijn schulden aan zijn 'vijanden' aflossen. Brian weet dat hij niet kan voldoen aan de verwachting om een financiële bestaanszekerheid op te bouwen. Wanneer Brian zijn medeplichtigheid aan de inbraak probeert te verantwoorden, laat hij zien dat hij zich ervan bewust is dat dit als afwijkend gedrag wordt gezien en probeert hij zich vervolgens uit deze positie te werken. Echter hij komt niet ver, omdat hij niet uit zijn overlevingsstand kan komen.

In plaats van dat hij zich conformeert aan de verwachtingen van burgerschap als zelfstandig en financieel stabiel, reflecteert hij op de destabiliserende factoren in zijn leven. Door het erbij halen van elementen zoals dat A. O. zijn vader heeft opgelicht, of dat hij momenteel schulden heeft lopen bij de inbrekers, en de dreiging die hij daarbij ontving over zijn broertje, laat Brian zien dat hij in een onzekere realiteit leeft. Brian legt hiermee uit dat hij niet kan voldoen aan de verwachting van financiële zelfredzaamheid. Immers, 'goed burgerschap' gaat gepaard met een mate van stabiliteit, zekerheid, en sociale steun (Dolson 2015: 119). Zaken waarover Brian niet beschikt.

Dialogo Christian en Yasmin

Yasmin is een jongedame van 21 jaar. Ze is sinds kort door haar vader uit haar studentenkamertje gehaald. Haar vader wilde haar uithuwelijken aan een Irakese jongen. Hij had de bruidsschat al betaald. Omdat ze dit had geweigerd, moest ze de bruidsschat terugbetalen aan haar vader, waardoor ze haar woning niet meer kon betalen. Voor even verbleef ze thuis, maar al gauw vroeg haar moeder haar om bij te dragen aan de huur. Twee weken later stond ze weer op straat. Ik bel haar op om te vragen hoe het met haar gaat. Het eerste wat ze tegen mij zegt is: 'Ik ga vandaag op pad om te kijken waar ik kan slapen en misschien nog ergens wat onderbroeken kan scoren, want je weet toch, ik loop nu al wel een paar dagen met dezelfde onderbroek.'

Yasmin zit nu twee jaar in de jongerenhulpverlening bij jongerenhulpverleners Barbara en Christian. Ik ontmoette Yasmin voor het eerst op het jongerenkantoor Het Spil, waar ik op dat moment het postspreekuur draaide. Yasmin komt binnen en haalt twee briefjes van € 50 naar boven. Haar telefoonabonnement is afgesloten omdat ze de rekeningen niet betaalde. Ze vraagt aan mij of ik haar

schuld kan betalen vanuit mijn eigen rekening, als ze mij cash terugbetaalt met de biljetten die ze bij zich heeft. Ze vertelt dat ze de betaling zelf niet online kan doen omdat de uitkeringsinstantie dan vragen gaat stellen over waar ze het geld vandaan haalt om deze schuld af te lossen. 'Waar haal je dit geld dan vandaan, als ik mag vragen?' 'Van mijn vriend', antwoordt ze. 'Het is geen zuiver geld. Ik leen daarom eigenlijk nooit geld van hem, maar ja er is niet echt een andere oplossing nu, ofzo.'

Nadat Yasmin haar schuld heeft afgelost en haar telefoon weer kan gebruiken gaat ze in gesprek met haar begeleider Christian. Ik zit in de andere ruimte maar hoor Yasmin zich merkbaar opwinden tot een 'JULLIE DOEN NIKS VOOR MIJ' mijn oren binnendringt. Ze stormt de ruimte uit en roept nog na: 'OPGEKANKERD MET JOU' voordat ze het pand uitvlucht. Ik stap op Christian af die zichtbaar aangedaan is door de situatie en ga een poosje naast hem zitten. Christian reflecteert op wat er net misging: 'Yasmin maakt soms keuzes die niet helemaal verstandig zijn. Dan schaft ze een telefoonabonnement aan dat ze niet kan betalen. Ze zat op een woning in de X, maar dan verhuist ze ineens naar een woning in Den Haag zonder te overleggen met ons. Ze wil zelfstandig zijn maar ze kan het gewoon niet. En als het dan fout gaat, moeten wij het meteen oplossen.' Als ik aan hem vraag wat Yasmins reactie – Christian begeleidt haar al twee jaar – met hem doet, vertelt hij: 'Kijk, wat voor mij werkt om te kunnen levelen met zo'n jongere, is door een soort bondje te smeden. Dat je ziet dat de dingen die zij doen misschien niet helemaal kunnen of kloppen, een beetje tegen de gevestigde orde zijn. Dat heb ik ook wel gehad, toen ik jonger was. Nu nog steeds op bepaalde manieren. Maar zodra iemand waar je zo'n bondje mee hebt je dan verrot begint te schelden met kanker dit, kanker dat, dan ga je dat toch persoonlijk nemen. En dan moet ik terugschieten in mijn professionele houding, en proberen te begrijpen dat zij zich machteloos voelt.'

Ik app Yasmin de volgende dag en vraag hoe het met haar gaat. Ze apt: 'ja gaat goed hoor. Zag gisteren gwn [gewoon] even rood voor de ogen'. In een later gesprek vertelt ze mij nog dat ze het gevoel heeft dat ze vastzit. 'Ik weet dat ik veel te bieden heb. Men ziet ons vaak als kansarme jongeren. Dat is niet zo. Onze kansen liggen gewoon ergens anders.' Ze reflecteert op haar talenten en interesse, namelijk sociaal werk voor en door jongeren: 'Het liefst zou ik cursussen willen geven aan het UWV [uitkeringsinstantie] om hun over onze problematiek te vertellen.' Yasmin legt hier uit dat ze het gevoel heeft dat ze vast zit, en dat ze ondanks haar inzet weinig resultaat voor die inzet terugziet. 'Kijk als het dak eraf valt, gaat het binnen regenen en stort het huis in elkaar.' Hier maakt ze een interessante analogie met de jongerenhulpverlening. Het dak lag eraf, toen Yasmin voor het eerst bij de Binnenvest aanklopte. Vervolgens werd het de taak van haar begeleiders Christian en Barbara om samen met Yasmin de verrotte bouwstenen door nieuwe bouwstenen te vervangen. Echter, door de regen, die voor Yasmin een gebrek aan sociale steun, rust, en veiligheid representeert, lukt het maar

niet om de muren droog te houden en uiteindelijk tot het dak te komen. In feite is het dus dweilen met de kraan open.

In het gesprek dat plaatsvindt tussen Yasmin en Christian merk ik een soort spanning omdat beide partijen een andere kijk hebben op het begrip 'zelfredzaamheid'.

Yasmin ziet zichzelf als zelfredzaam, in de zin van dat ze het gevoel heeft dat ze op zichzelf is aangewezen en vanuit die positie verschillende vaardigheden heeft opgedaan die de meeste leeftijdsgenoten niet meekrijgen. Yasmin is aan het overleven, en houdt zichzelf in leven door deze vaardigheden. Echter, zelfredzaamheid krijgt voor Yasmin een invulling in de context van overleven. Als we naar Christian kijken, zien we dat de keuzes van Yasmin worden afgedaan als onverstandig en onverantwoord. Dit is volgens Dolson (2015) een voorbeeld van gedrag van jongeren – wat voortkomt uit een realiteit van overleving – dat wordt geïnterpreteerd in het kader van een 'morele economie' (Dolson 2015: 122). Een morele economie slaat in dit geval op een soort handelingsbekwaamheid om een bijdrage te leveren als een verantwoordelijk, productief en zelfregulerend individu (2015: 121). Yasmins begeleider Christian ziet zelfredzaamheid eerder in een context van een stabiele levensstandaard, waarbij Yasmin verantwoordelijk wordt geacht om de consequenties van haar handelen te kunnen dragen. Wanneer Christian aangeeft dat 'als het fout gaat, wij het meteen moeten oplossen', laat dit voor mij zien dat Yasmin deze consequenties niet aankan en bijgevolg afhankelijk blijft van de jongerenhulpverlening. Deze afhankelijkheid van de jongerenhulpverlening versterkt voor Yasmin het gevoel dat ze op zichzelf is aangewezen – en in die zin juist wel zelfredzaam moet zijn – op het moment dat de hulpverlening niet meteen een gewenst resultaat oplevert. Tegelijkertijd ziet Christian deze afhankelijkheid als een teken dat Yasmin niet kan meedraaien in de samenleving als een verantwoordelijk en zelfstandig persoon, en dus onvoldoende zelfredzaam is.

Door naar beide partijen te luisteren zie ik een onderhandeling in wat elk van beide partijen 'verantwoord' vindt. Yasmin plaatst haar functioneren in een context van haar alledaagse problematiek. Ze wil bijvoorbeeld geen geld lenen van haar vriend, die volgens Yasmin zijn geld op illegale wijze verkrijgt, maar legitimeert haar keuze omdat ze op dat moment geen alternatief voor ogen heeft. Hier is het van belang om te duiden dat ook Yasmin verwachtingen heeft over hoe je functioneert als eerlijk en financieel zelfstandig persoon, maar niet aan deze verwachtingen kan voldoen. Deze handeling sluit aan op Dolsons standpunt, in die zin dat wat moreel verantwoord is, plaatsvindt in een context van 'precariteit' (oftewel schaarsheid). Yasmin ervaart te weinig rust, veiligheid en sociale steun om te voldoen aan haar eigen verwachtingen over hoe je functioneert als

een 'goede burger' (2015: 119). Haar kijk op moraliteit in het kader van een preciaire levensrealiteit – anders dan Christians kijk op zelfredzaamheid in het kader van een morele economie – mag niet verward worden met een soort verzet ten opzichte van Christians perspectief. Want verzet zou betekenen dat er maar één manier van moreel handelen is, en dat Yasmin zich hiertegen afzet. Volgens mij is echter hoe je handelt als burger afhankelijk van de sociaal-economische omstandigheden waarin je leeft.

Zoals Yasmin eerder zei:

'Het is gewoon doodvermoeiend om mensen iedere keer opnieuw te moeten overtuigen dat ik in de shit zit. De mensen die de regeltjes opstellen, hebben gewoon niet dezelfde ervaringen' (Yasmin 2020).

Het is dus niet dat Yasmin zich verzet tegen de gevestigde orde, zoals haar begeleider Christian impliceert met zijn woorden dat:

'de dingen die zij doen, die misschien niet helemaal kunnen of kloppen, een beetje tegen de gevestigde orde zijn' (Christian 2020).

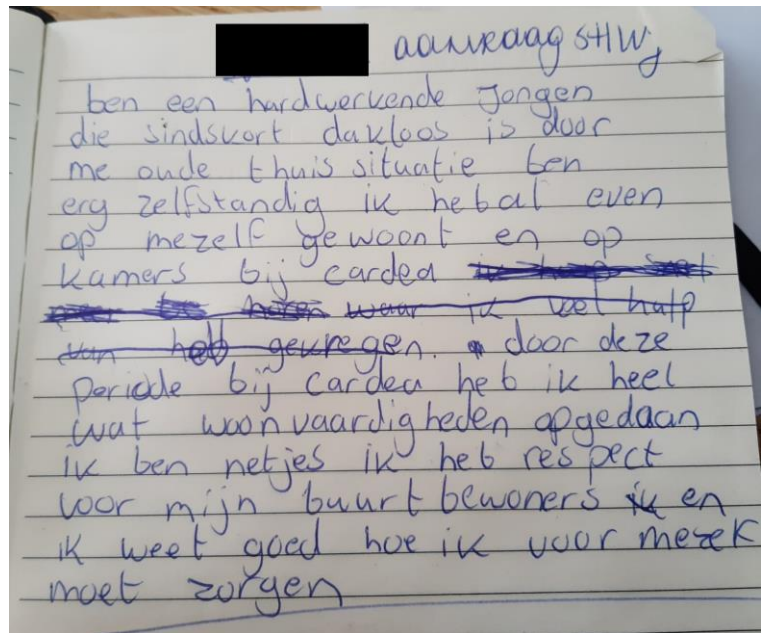
Eerder is het zo dat Yasmin simpelweg niet over de sociale en economische middelen beschikt om aan zowel haar als Christians verwachtingen te voldoen. Wanneer je, zoals Yasmin, niet beschikt over een familie die je emotioneel, praktisch en financieel kan opvangen, wordt het zwemmen in een oceaan of erin verdrinken. Vandaar haar overlevingsstand.

5.2. Strategieën van overleven

Voor de jongeren in mijn thesis is het niet vanzelfsprekend om een slaapplek te hebben, om drie keer per dag eten op je bord te hebben, of om vrienden en familie te hebben op wie je kan rekenen. Hoe jongeren omgaan met situaties waarin een aantal basismiddelen ontbreken, omschrijf ik als *active social agents*. Dit wil zeggen dat in een realiteit van 'overleven', jongeren alsnog bewustzijn tonen als het gaat om maatschappelijke verwachtingen als zelfstandige, verantwoordelijke en participerende individuen. Echter, omdat ze niet voldoen aan deze verwachtingen, heb ik een aantal strategieën geobserveerd waarmee jongeren hun kansen binnen de jongerenhulpverlening en het leven *an sich* vergroten. In mijn onderzoek ben ik hiervan vier voorbeelden tegengekomen. De eerste twee hebben betrekking op een aanvraag voor een woning. De derde heeft betrekking op het opstellen van een CV, werk en een IQ-test. De vierde heeft betrekking op schulden.

Piet

Piet en ik hebben een afspraak. Hij vraagt om hulp bij het zoeken naar een woning. De Binnenvest meldt de jongeren gebruikelijk aan bij Stichting Huisvestiging Werkende Jongeren (SHWJ), en ik stel Piet voor om alvast een aanmelding te doen zodat hij zichzelf op de wachtlijst kan plaatsen. In het aanmeldformulier wordt van Piet gevraagd om een motivatie te geven waarom hij een woning bij de organisatie SHWJ wil. Piet begint te schrijven:

(Figuur 11: Kladversie aanmeldformulier Stichting Huisvestiging Werkende Jongeren – 2021)

‘Ben een hardwerkende jongen die sinds kort dakloos is door me oude thuissituatie. Ben erg zelfstandig, ik heb al even op mezelf gewoont en op kamers bij Cardea ...’ Hij maakt zijn zin af maar krast het volgende ook meteen door: ‘waar ik veel hulp heb gekregen’. Ik vraag Piet waarom hij doorkrast dat hij hulp heeft gekregen, en hij geeft aan dat hij denkt minder kansen te krijgen als hij zich hulpbehoevend opstelt. Hier laat Piet zien dat burgerschap performatief is. Namelijk door zichzelf te presenteren als iemand die zelfstandig genoeg is om op zichzelf te gaan wonen. Hij schrijft verder en verandert zijn zin naar: ‘Door deze periode bij Cardea heb ik heel wat woonvaardigheden opgedaan.’ Wil je nog iets zeggen over hoe je jezelf ziet in relatie tot mogelijke buurtbewoners of huisgenoten’, vraag ik? Hij gaat door: ‘Ik ben netjes, ik heb respect voor mijn buurtbewoners, en ik weet goed hoe ik voor mezelf moet zorgen.’

Naoufel

Ook Naoufel onderneemt een poging om zijn motivatie voor een woning bij SHWJ op te schrijven. Ik laat hem lekker schrijven en hij begint met: 'Ik zou graag bij SHWJ een appartement willen omdat ik weg wil uit de dakloze opvang waar ik op dit moment verblijf. Ik ben van plan om een opleiding en werk te krijgen.'

Motivatie
Motiveer hieronder waarom je een appartement bij de SHWJ wilt. (Of voeg aparte brief toe*)

~~Ik zou graag bij SHWJ een appartement willen omdat ik weg wil uit de dakloze opvang waar ik op dit moment verblijf.~~
~~Ik ben van plan om een opleiding en werk te krijgen.~~

Mijn doelen zijn snel werk en opleiding te regelen. Ik verblijf op dit moment in een dakloze opvang en dat is ook niet de ideale plek voor een jongeman om te ontwikkelen.

Ik ben een rustige jongen en behandel mijn mede mens met respect zo ook mijn eventuele huisgenoten.

Waar werk je, wat doe je en wat zijn je interesses of hobby's

(Figuur 12: aanmeldformulier Stichting Huisvesting Werkende Jongeren – 2021)

waarom. Zijn antwoord: 'Ik kom niet echt goed over zo.' Hoe kom je niet goed over? 'Door te zeggen dat ik werk ga krijgen in plaats van dat ik dat zelf regel.' Ook hier zie ik terug dat burgerschap performatief is. Naoufel toont immers dat hij zich bewust is van wat hij denkt dat de woonorganisatie SHWJ wil horen. Namelijk, dat hij ondernemend genoeg is om op zoek te gaan naar een baan. Hij begint opnieuw: 'Mijn doelen zijn snel werk en opleiding te regelen.' Hij vraagt aan mij of hij moet schrijven over de opvang, en ik kaats de vraag terug en vraag aan Naoufel of hij denkt dat hij zijn huidige situatie kan gebruiken om iemand van de organisatie SHWJ te overtuigen. Hij zegt luidop: 'Ik blow de hele tijd, ik eet bijna niet en die mensen daar zijn niet goed voor mij. Maar dat kan ik niet zeggen.' 'Dus je kan niet vooruit met je leven, bedoel je dat?' Hij knikt en gaat door met schrijven: 'Ik verblijf op dit moment in een dakloze opvang en dat is ook niet de ideale plek voor een jongeman om (zich) te ontwikkelen.' Nog één zin erbij, iets over hoe je jezelf ziet in relatie tot mogelijke burens of huisgenoten, zeg ik. Hij schrijft verder: 'Ik ben een rustige jongen en behandel mijn mede mens met respect zo ook mijn eventuele huisgenoten.'

Loes

Een ander voorbeeld: Loes is een van de jongeren die ik op verzoek van Lorenzo, haar begeleider, mocht helpen. Dit houdt in principe in dat ik Loes kan ondersteunen bij praktische zaken, maar dat ik daarnaast ook een persoonlijk aanspreekpunt kan zijn. Vandaag zit ik samen met Loes op het jongerenkantoor van de Binnenvest om aan haar CV te werken. In haar bestanden kan ik haar oude CV terugvinden, waarover Loes haar frustratie uit: 'Dat ding [CV] ziet er echt amateuristisch uit. Zo een

half Word bestandje, en er ontbreekt nog van alles. Zo ga ik natuurlijk nooit iets [een baan of een stage] vinden.’ Ik stel haar voor om een nieuw CV op te stellen, met een format van CV.nl, zodat we een beter idee krijgen van hoe je jezelf kan presenteren aan een potentiële werkgever. Loes vindt dat een goed idee, en we beginnen het format samen in te vullen. Opleidingen middelbaar onderwijs: ‘Schrijf maar niks’, zegt Loes. Ik vraag haar waarom, aangezien ik op haar oude CV kan zien dat ze drie verschillende opleidingen heeft gevolgd. ‘Ik heb die nooit afgemaakt, dadelijk gaan ze nog denken dat ik dom ben of dat ik niks kan ofzo.’

Een gevoel van falen en onzekerheid over haar functioneren kwamen in mijn gesprek met Loes sterk naar voren. En ook in Loes’ verhaal zie ik affectief burgerschap weer aan bod komen als iets performatiefs (Fortier 2016: 1040). In het bewust willen weglaten van haar ‘gefaalde’ opleidingen, voldoet ze aan haar verwachtingen over hoe je moet functioneren als burger in relatie tot de arbeidsmarkt. Fortier suggereert dat wanneer iemand zich als burger gefaald voelt, ik me moet richten op hetgeen in dit geval Loes vanzelfsprekend vindt in hoe ze hoort te functioneren (Fortier 2016: 1041). Tot nu toe hebben we gezien dat deze verwachtingen gaan over hoe Loes zichzelf wil presenteren als een burger met een bepaalde mate van intelligentie en doorzettingsvermogen. Helaas is de levenssituatie waarin Loes momenteel verkeert te beperkend voor deze vorm van burgerschap, waardoor ze het noodzakelijk acht zichzelf op een andere manier te presenteren wil ze toegang krijgen tot een stage of een baan.

Gabriël

Tijdens een begeleidingsgesprek met Gabriël zitten we in een kamertje van de gemeenschappelijke ruimte van de dag-en-nachtopvang de Nieuwe Energie. Midden in ons gesprek raken we afgeleid omdat een oudere man achter ons is begonnen een van de jongens te slaan en te trappen. Ik schrik, en vraag aan Gabriël of hij weet waarom dit gevecht plaatsvindt. ‘Die ouwe man is een beetje loco’, zegt hij. ‘Hij is vooral heel erg van de meisjes hier’... ‘Ach joh dat is gewoon Binnenvest hiero, dit gebeurt zowat elke dag.’

We gaan verder en ik leg hem uit wat er allemaal moet gebeuren om zijn bijstandsuitkering aan te vragen. Hij geeft aan dat hij al ruim twee jaar in budgetbeheer zit vanuit een instantie in Den Haag, en hij zegt: ‘Ik kreeg op een gegeven moment iets van € 30 per week. Ja wat denk je zelf ... dat ik daarmee ga rondkomen? Met een pak peuken en een grammetje [wiet/hasj] zit ik er al bijna doorheen (lacht). Dan duwen ze me gewoon in een hoekje weet je wel.’ ‘Je bedoelt dat dit de reden is dat je

genoodzaakt was om illegale dingen te doen?’ ‘Ja, ik kon niet anders. Dit is gewoon survival shit.’ Dit is voor mij een goed voorbeeld van een jongere die zonder de steun van zijn moeder snel een oplossing heeft moeten bedenken om rond te komen en hierdoor in de criminaliteit is beland. Ook hier laat Gabriël zien dat hij zich ervan bewust is hoe het systeem in elkaar zit: dat als hij eerlijk is over zijn schulden, hij er vervolgens minder leefgeld aan zal overhouden. Gabriël maakt hier een inschatting, en neemt liever het risico om zijn schulden zich te laten opstapelen, zodat hij nog wel wekelijks kan rondkomen. Hij weet dat als hij eerlijk is, het hem op dit moment niets zal opleveren. Dat is een strategische keuze, die gemaakt is in een context van overleven.

Wat ik met deze vier verhalen laat zien is dat jongeren, zelfs als outsiders, hun burgerschap performatief inzetten. Dit wil zeggen dat de jongeren voortdurend inschattingen maken wat risicovol is, en wat behulpzaam is als het gaat om hulpverlening. Vervolgens presenteren ze zichzelf op een manier dat risico's – zoals een gemiste kans op een woning, een baan, of geld – voorkomt, waardoor ze een grotere kans maken op een bepaalde dienst in het aanbod. En dat is behulpzaam. Door zich te presenteren als iemand die zelfstandig, verantwoordelijk en/of ondernemend is, presenteren ze zich bijgevolg als een insider. En kunnen ze heel even afstand nemen van hun buitenstaandersgevoel.

5.3. 'Ik ben snel volwassen moeten worden'

In het hoofdstuk 'Sociale omgeving' ben ik ingegaan op de interesses, hobby's en dromen van de jongeren. Al gauw werd duidelijk dat deze onderwerpen mij ook iets konden vertellen over hoe jongeren waarde hechten aan hun (verstoorde) sociale relaties. Ook weerspiegelen interesses in kunst, mode en muziek een stukje identiteit. Daarna, in het hoofdstuk 'Psychosociale labels', beschreef ik het discours dat onder jongerenhulpverleners speelt als het gaat om de sociale categorie 'adolescentie': adolescentie wordt gezien als een biologisch en psychologisch aangestuurd proces, waardoor het gedrag van jongeren – meer dan bij volwassenen – wordt neergezet als onafgemaakt en dus als een ontwikkelingsproces. In deze paragraaf herhaal ik wat de jongeren zelf hebben gezegd over de sociale categorieën 'jeugd' en 'volwassenheid'.

Gabriël

Hoe ziet Gabriël zichzelf als een jongere? Gabriël reageert met een genuanceerd antwoord:

'Ik stond er op mijn zestiende alleen voor eigenlijk. Mijn ouders waren er niet voor mij, dus ik moest wel snel volwassen worden zeg maar. Kijk, ik vind het wel leuk om te *gamen* enzo dus dat maakt mij nog een jongere ofzo, maar ik ervaar gewoon veel shit die mijn leeftijdsgenoten hoop ik nooit hoeven mee te maken.

Ten eerste vergelijkt Gabriël zichzelf met zijn leeftijdsgenoten en met wat hij ziet in zijn sociale omgeving. Het spelen van *online games* zoals *FIFA* en *Call of Duty* ziet Gabriël als een activiteit die eigen is aan zijn leeftijdsgroep. Immers, hij associeert *gamen* met een soort zorgeloosheid en met de vrijheid om dingen te doen die geen directe maatschappelijke bijdrage opleveren. Wanneer Gabriël gamet, speelt hij met of tegen andere spelers, en dit zorgt ervoor dat hij zich weer even jongere kan voelen. Toch, als hij kijkt naar diezelfde omgeving, dan ziet hij ook dat hij afwijkt van de norm omdat hij voor zijn gevoel is achtergelaten door zijn moeder toen hij veertien jaar was. Gabriëls vader was niet meer in beeld, al voordat zijn moeder naar Amerika vertrok, en stierf uiteindelijk toen Gabriël zeventien was. Ondanks dat Gabriël op dit moment 21 jaar is en voor de Binnenvest binnen de leeftijdsgroep jongeren valt, heeft hij het gevoel dat hij minder zorgeloos kan en mag zijn dan anderen. De meeste van zijn leeftijdsgenoten kunnen immers nog aanspraak maken op de hulp van hun ouders. Aangezien dit voor Gabriël niet het geval is, was het voor hem noodzakelijk om voor zichzelf te zorgen.

Hier laat Gabriël zien dat hij zowel zijn notie van 'jeugd' als 'volwassenheid' belichaamt. Het feit dat het niet het één of het ander is, toont voor mij aan dat leeftijd alleen niet bepalend is of Gabriël zich identificeert als een jongere. Er zijn momenten voorgekomen, dat jongeren zich als *een kind* behandeld voelden omdat ze zich aan regels moesten houden zoals het budgetbeheer, of wanneer je je kamer wel of niet mag betreden. Tegelijkertijd zijn er ook jongeren zijn die het tegenovergestelde vinden als ze zeggen dat ze aan hun lot worden overgelaten en het gevoel hebben dat ze *volwassen* moeten zijn, maar de tools ervoor missen. Dit 'volwassen gevoel' gaat echter veel verder dan de jongerenhulpverlening en heeft te maken met structurele problematiek, bijvoorbeeld het tekort aan betaalbare woningen, lange wachtlijsten, of het gebrek aan een sociaal steunend netwerk.

Hiermee sluit ik aan bij Durhams (2008) argument dat 'jeugd' een sociale categorie is en dus subjectief, omdat we er geen eenduidige invulling aan kunnen geven. Door te kijken naar hoe jongeren zelf invulling geven aan sociale categorieën zoals 'jeugd' en volwassenheid, zie ik dat Gabriël zich meer dan alleen een jongere voelt. Het op jezelf aangewezen zijn vertaalt Gabriël naar volwassenheid. Immers, hij verwacht dat jeugd gepaard gaat met een mate aan zorgeloosheid en

ouderlijke steun. Omdat Gabriël hier niet over beschikt, heeft hij het gevoel dat hij op zichzelf aangewezen is, wil hij overleven, en dat dit hem meer volwassen maakt dan zijn leeftijdsgenoten.

Yasmin

Yasmin zei iets interessants over wat het betekent om op jezelf aangewezen te zijn, en hoe dit linkt aan haar verwachtingen over 'jeugd' en 'kindertijd': 'We zijn niet kansarm. Onze kansen liggen ergens anders. Een jongere die gewoon zijn hele leven bij papa en mama heeft gewoond, heeft niet geleerd wat ik heb moeten leren. Dat zijn nog kinderen. Zo iemand heeft niet dezelfde talenten kunnen ontwikkelen als ik, heeft niet dezelfde levenservaring. Ik heb bijvoorbeeld oog voor leugenaars. Ik weet wat het is om soms vals te spelen om iets te bereiken.'

Ook hier wordt een vergelijking gemaakt met leeftijdsgenoten. Door te zeggen dat leeftijdsgenoten die ouderlijke steun ontvangen nog kinderen zijn, laat Yasmin zien dat dit gebrek aan steun haar heeft gemaakt tot wie ze is. En dat ze jeugd associeert met een soort zorgeloosheid, en ouderlijke steun. Yasmin wil graag zelf een hulpverlener worden, en volgt er momenteel ook een opleiding voor. Ze weet wanneer iemand liegt, en toont hiermee ervaringsdeskundigheid in het vakgebied. Ze is zich bewust van de regels en hoe ze deze kan omzeilen als die haar niet vooruit brengen. Met 'we zijn niet kansarm', ontdoet Yasmin zich van een beoordeling die haar buitenstaanderspositie als burger benadrukt. Sterker nog, ze tracht zich naar een insiderpositie toe te werken wanneer ze benadrukt dat ze over levensvaardigheden beschikt – waaronder oog hebben voor leugenaars – waarover de meeste van haar leeftijdsgenoten – met meer sociaal-economische middelen en een sociaal steunend netwerk – niet beschikken.

6. Conclusie

6.1. Subvraag één

‘Wat zegt dakloosheid over hoe jongeren in hun eigen ogen functioneren als burger?’

In hoofdstuk drie ‘Sociale omgeving’ stel ik de gevoelens die jongeren hebben geuit over hun ervaringen met de jongerenhulpverlening centraal. Vanuit deze gevoelens maak ik op hoe deze jongeren vormgeven aan hun zelfbeeld. Dit zelfbeeld heb ik gelinkt aan *affectief burgerschap*, omdat hun gevoelens – en bijgevolg hun zelfbeeld – mij doen realiseren hoe deze jongeren zich positioneren als onderdeel van de samenleving (Fortier 2016: 1043). Vanuit deze analyse heb ik geconcludeerd dat de jongeren die ik sprak een negatief zelfbeeld hebben, en zichzelf als een buitenstaander zien omdat ze niet voldoen aan hun eigen verwachtingen hoe je functioneert als lid van de samenleving. Dit zijn verwachtingen van sociaal-economische zelfstandigheid en verantwoordelijkheid, en deze vormen ze zelf naargelang hun ervaring met de jongerenhulpverlening. Door het niet uitkomen van deze verwachtingen uitten jongeren gevoelens van ontmoediging, wat in de hulpverlening ook wel wordt besproken in termen van ‘zorgmoeheid’ of ‘zorgmijdend gedrag’. Dit geeft volgens mij voer voor discussie in hoeverre jongeren bijdragen aan hun positie als ‘de ander’, en in hoeverre hun gevoel voortkomt uit structurele factoren van uitsluiting. Toch wil ik benadrukken dat we de jongeren niet als afhankelijke noch als passieve gebruikers van de jongerenhulpverlening mogen beschouwen. Immers, het vergt inzet, en soms zelf onderhandeling, om aan de eisen die de jongerenhulpverlener aan hen stelt te voldoen, willen ze gebruik blijven maken van het jongerenhulpverleningsaanbod.

In hoofdstuk vier ‘Psychosociale labels’ volg ik een jongerenhulpverleningsprocedure, en koppel ik deze aan *de individualisering en medicalisering van burgerschap* (van de jongeren). Hiermee concludeer ik dat er binnen de jongerenhulpverlening een discours of een beeldvorming van ‘individuele afwijking’ wordt geproduceerd, behandeld en versterkt. En dat deze beeldvorming de verantwoordelijkheid bij de persoon legt in plaats van dat het structurele factoren van ongelijkheid in beschouwing neemt (Lyon-Callo 2000: 333). Als eerste stap beschrijf ik hoe op het moment dat de jongere binnenkomt een zoektocht naar normatieve afwijkingen – zoals een ongezond sociaal netwerk, jongerenhulpverleningsverleden, psychiatrische problematiek, verslavingsproblematiek, reclasseringsverleden, en demotivatie – start. Gedurende het hulpverleningstraject verzamelt de hulpverlener bewijsmateriaal om dit afwijkend gedrag te bevestigen of weerleggen. Hieruit komt de tweede stap voort, namelijk de monitoring van het afwijkend gedrag, en worden labels zoals ‘groepsongeschikt’, ‘(licht) verstandelijk beperkt’ of ‘zorgmijdend’ gebruikt. Deze labels worden

gezien als algemeen gegeven, zowel onder de hulpverleners als onder de jongeren zelf! De derde stap gaat verder in op de behandeling van dit afwijkend gedrag, waarbij ik argumenteer dat de behandeling niet noodzakelijk hetzelfde betekent als het 'genezen van dit afwijkend gedrag'. Eerder slaat de behandeling terug op een vernauwde route, die afgestemd is op de beperkingen waarmee een jongere geacht wordt te kunnen functioneren.

Ten slotte, in het hoofdstuk 'Overleven' breng ik de preciaire levensomstandigheden van de jongeren in kaart, omdat dit de verklaring is die de jongeren zélf geven waarom ze het zo moeilijk vinden om te voldoen aan hun eigen maatschappelijke verwachtingen van sociaal-economische zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Wanneer een jongere zijn of haar problematiek probeert te verklaren, is deze eigenlijk al bezig om zijn of haar gedrag te verantwoorden. Hiervoor gebruik ik het begrip *abstract burgerschap*, omdat deze term het kantelpunt tussen inclusie en uitsluiting weergeeft, wanneer de jongere zijn of haar 'afwijkend gedrag' gaat verantwoorden door dit gedrag in een context van overleven te plaatsen. Als de jongere het gesprek aanging met de hulpverlener, kon ik zien dat de jongeren zich gingen verantwoorden over waarom deze niet voldoet aan sociaal-economische zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Hoewel de jongere zelf ook verwacht dat je hoort te functioneren als een zelfstandig en verantwoordelijke burger, wil deze zich een volwaardig lid van de samenleving voelen, ervaart de jongere – ondanks de pogingen die de jongere onderneemt – dat deze verwachtingen vaak niet realistisch zijn. Het is namelijk niet realistisch wanneer een jongere aan het overleven is, om aan deze eisen te voldoen. Dat dit niet begrepen wordt, maakt dat de jongere zich nog meer een buitenstaander voelt.

Dat jongeren ervaren dat ze niet kunnen voldoen aan hun eigen maatschappelijke verwachtingen, laat voor mij zien dat er niet één manier van functioneren is, als we rekening houden met de levensomstandigheden waarin deze jongeren functioneren. Immers, de jongeren leven vaak in preciaire levensomstandigheden, in wat ze zelf een overlevingsstand noemen, waardoor ze zichzelf niet als een volwaardig lid van de samenleving ervaren. Deze overlevingsstand interpreteer ik als het resultaat van beschadigde relaties (wantrouwen), gebrek aan privacy en sociaal-economische middelen – zoals geld, een verzekering of een diploma – (onrust) en een onveilige leefomgeving: zowel op fysiek, emotioneel en soms zelfs seksueel vlak. Deze overlevingsstand maakt dat de jongeren zich beperkt voelen in hun handelingsvrijheid, omdat ze vaak niet verder weg kunnen of willen kijken dan de dreigingen en onzekerheden die ze in het heden ervaren.

Ter conclusie: jongeren hebben het gevoel dat ze slechts kunnen functioneren vanuit een buitenstaanderspositie. Hiervoor geven ze als reden aan dat ze aan het overleven zijn, en dus niet of moeilijk kunnen voldoen aan hun eigen maatschappelijke verwachtingen van sociaal-economische

zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Terwijl ze het gevoel hebben dat een insider (en in dit geval de jongerenhulpverlener) dat wel van hen eist. Toch ondernemen ze wel pogingen om tot de insidergroep te behoren, door hun handelingen en problematiek – wat door de jongerenhulpverlener als ‘afwijkend gedrag’ wordt gelabeld – inzichtelijk te maken in een context van overleven. Ik heb beargumenteerd dat de psychosociale labels de sociale problematiek van de jongeren individualiseert, en daarbij de verantwoordelijkheid voor het veroorzaken van dakloosheid bij de jongere zelf legt. Eveneens legt het ook de verantwoordelijkheid bij de jongere, om deze dakloosheid te overkomen. Door het gesprek aan te gaan met de jongerenhulpverlener, proberen jongeren als het ware de verantwoordelijkheid voor dit ‘afwijkend gedrag’ van zich af te schuiven, en plaatsen ze zichzelf in een slachtofferrol.

6.2. Subvraag twee

‘Welke inschattingen maken dakloze jongeren ten aanzien van de risico’s die ze ervaren in de jongerenhulpverlening?’

In het hoofdstuk ‘Sociale omgeving’ ga ik verder in op *de rol van het milieu* waarin de jongeren opgroeien. Hier verdiep ik mij in klasse, en merk ik op dat een meerderheid van de jongeren die ik sprak, vaak te maken hebben met sociaal-economische ongelijkheden, en dus over minder financiële en praktische middelen beschikken dan een jongere uit een hogere klasse. Ik concludeer dat het milieu, en in het bijzonder de mate aan sociale steun – financieel, praktisch en emotioneel –, een impact heeft op hoe de jongere de jongerenhulpverlening inschat. Zo maak ik een onderscheid tussen twee dakloze jongens die ik heb begeleid: Gabriël, een jongeman die volledig op zichzelf is aangewezen, en Naoufel, een jongeman die nog emotionele en beperkte praktische steun ontvangt van een aantal familieleden. Bijgevolg toont Gabriël weinig vertrouwen in de jongerenhulpverlening, en is Naoufel geneigd om stappen van vertrouwen te maken ten opzichte van de jongerenhulpverlening.

In het tweede hoofdstuk ‘Psychosociale labels’ kijk ik naar hoe de jongeren de labels ervaren die hulpverleners hun geven. Deze labels beschreef ik in ‘4.1. individualisering en medicalisering van burgerschap’ als beoordelingen van ‘afwijkend gedrag’ waarbij de problematiek van de jongeren – zoals hulpverleners deze problematiek interpreteren – eerder begrepen wordt in termen van individuele en binnen het lichaam gefocuste oorzaken, dan dat het in termen van structurele sociaal-economische en politieke oorzaken wordt begrepen. Ook hier maak ik een onderscheid in hoe jongeren het ervaren: aan de ene kant zijn er labels die bijvoorbeeld Loes als *stigmatiserend* ervaart,

omdat ze het gevoel heeft dat het label haar problematiek niet omvat en ze dit label als te beperkend ervaart wil ze haar dakloosheid overkomen. Aan de andere kant zijn er labels die bijvoorbeeld Sam wel als *zinvol* ervaart, omdat ze het gevoel heeft dat het haar dakloosheid kan duiden en omdat het label behandelbaar is binnen het huidige aanbod. Ten slotte heb je ook Yasmin, die laat zien dat ze zich niet per se identificeert met het label, maar wel de inschatting maakt dat dit label haar verder zal brengen dan als ze tegen het label ingaat. Dit toont voor mij dat de jongeren zich bewust zijn van de beoordelingen die gepaard gaan met de labels die aan hen worden gegeven, waardoor ze vervolgens kunnen inschatten of deze labels hen verder of juist dichterbij een hele of gedeeltelijke oplossing van het probleem brengt.

Ten slotte verdiep ik mij in het hoofdstuk 'Overleven' nog iets meer in hoe de jongeren zich bewust zijn van hun eigen verwachtingen ten aanzien van sociaal-economische zelfstandigheid en verantwoordelijkheid en de beoordelingen door hulpverleners van afwijkend gedrag, en wil ik laten zien hoe jongeren bijgevolg tactisch op deze verwachtingen en beoordelingen inspelen. Dit beschrijf ik als *overlevingsstrategieën*, en dit vertrekt vanuit de stimulans om de dreigingen – die ik 6.1. beschrijf – die om de hoek schuilen te minimaliseren. Door de drang om te overleven, ervaren de meeste jongeren het aanbod als te beperkend omdat hun problematiek vaak onmiddellijke hulp vereist. Daarnaast gaan de meeste jongeren ervan uit dat eerlijkheid hen niet altijd het verst brengt – mede omdat hun vertrouwen in het verleden al is beschadigd – en daarom spelen ze tactisch op het systeem in en omzeilen het soms zelfs, om er profijt uit te halen.

Om antwoord te geven op de subvraag hoe de jongeren de jongerenhulpverlening inschatten om risico's te voorkomen, stel ik allereerst dat we deze vraag niet kunnen beantwoorden zonder dat ik rekening houd met het milieu waarin een jongere opgroeit. In hoeverre de jongeren de hulpverlening als risicovol inschatten, vertrekt namelijk vanuit het wantrouwen dat ze ervaren vanwege de impact die het milieu waarin ze opgroeiden op hen heeft gehad. Mijn uitgangspunt is dat ik te maken kreeg met jongeren die problemen ervaren, die ik beschouw als het product van sociaal verbroken relaties en als het product van sociaal-economische ongelijkheid. Tegelijkertijd beargumenteer ik dat deze jongeren (hun problemen) eerder beoordeeld zullen worden als het product van psychologisch en pedagogisch onderbouwde individuele afwijkingen.

Desalniettemin zijn de jongeren zich vaak bewust van de beoordelingen (labels) die er over hen bestaan, en gaan ze hier – als *active social agents* – strategisch mee om. Ik heb beargumenteerd dat jongeren, zelfs als outsiders, hun burgerschap performatief inzetten. Dit wil zeggen dat de jongeren voortdurend inschattingen maken wat risicovol is, en wat behulpzaam is als het gaat om hulpverlening. Dit heb ik op twee tegenstrijdige manieren geobserveerd. Ten eerste komt in '4.2.

Labels: Stigmatiserend of zinvol?’ aan bod dat sommige jongeren meegaan met bepaalde labels, met als gevolg dat hun dakloosheid een individuele lading krijgt. Hoewel ze niet altijd achter het label staan (soms ook wel), verwachten ze dat het label hun sneller wat zal opleveren binnen het jongerenhulpverleningsaanbod, dan als ze zich ertegen verzetten. Maar in ‘5.2. Strategieën van overleven’ is het mijn observatie dat jongeren het risico op verdere negatieve beoordelingen en afwijzingen willen voorkomen (Fortier 2016: 1040). Dit wil zeggen dat ze zich op bepaalde momenten – naar hun eigen verwachtingen – presenteren als een zelfstandige en verantwoordelijke burger.

6.3. Subvraag drie

‘Hoe ervaren jongeren zichzelf als jeugdigen, en hoe is dat van invloed op de inschattingen die de jongeren maken binnen de jongerenhulpverlening?’

In deze thesis kijk ik op drie manieren naar het begrip jeugd. In het hoofdstuk ‘sociale omgeving’ beschouw ik jeugd aan de hand van *de antropologie van de jeugd* en beschrijf ik een aantal van de verschillende hobby’s, interesses en passies waarover de jongeren mij hebben verteld. Zo heb ik een variatie aan alledaagse praktijken laten zien – bijvoorbeeld schilderen, muziek of mode –, waarbij ik beargumenteer dat de jongeren het kwetsbare stereotype overstijgen en zich eerder laten zien als jongeren met talenten, kennis en ambities. Dit maakt van jongeren *active social agents* aangezien jeugd geen passief gegeven is en louter gevormd wordt door een biologisch-hormonale en psychologische ontwikkelingsfase. Neen, jongeren vormen zich – net zoals alle andere leeftijdsgroepen – naargelang hun omgeving, en geven op hun beurt weer betekenis en vorm aan diezelfde omgeving (Bucholtz 2002: 535, Durham 2004: 591).

In het tweede hoofdstuk ‘Psychosociale labels’ contrasteer ik bovenstaande paragraaf met de noties over *adolescentie als ontwikkelingsfase*. Gedurende mijn veldwerk in de jongerenhulpverlening viel het mij op dat het gedrag van jongeren vaak vanuit een psychologische, pedagogische en hormonaal-biologische benadering wordt verklaard. Deze verklaringen werden vooral gegeven wanneer de jongerenhulpverlener het gedrag van de jongere als ‘deviant’ of ‘rebellend’ beschouwde. Typerend voor hoe deze adolescentiefase wordt besproken, is dat jongeren nog niet voldoen aan normatief gedrag in hoe je hoort te functioneren als verantwoordelijke en zelfstandige burger (Kehily 2007: 18). Zonder de hormonale processen die onderhevig zijn aan de leeftijdsfase tegen te spreken, concludeer ik dat de noties over adolescentie een beeldvorming van de jongere als ‘risico-jongere’ stimuleert. Deze beeldvorming – die voortkomt uit het perspectief van een volwassene – geeft voor mij aan dat de jongere dreigt achter te lopen op een ontwikkeling richting een standaard van

volwassenheid – als het bestemmingspunt van ‘goed’, en dus zelfstandig en verantwoordelijk burgerschap. Ten tweede beschouwt de beeldvorming over de risico-jongere het gedrag van een dakloze jongere als bedreigend voor de voortgang van een ‘gezonde’ en ‘goede’ samenleving (Kelly 2006: 18).

In het laatste hoofdstuk ‘Overleven’ vertrek ik vanuit het perspectief van de jongere zelf: hoe deze zichzelf als (meer dan alleen) een jeugdige ziet. Hier laten de (ex-)dakloze jongeren duidelijk horen dat ze zichzelf niet noodzakelijk alleen in de een of andere leeftijdscategorie willen plaatsen. Met Gabriëls uitspraak *‘ik ben snel volwassen moeten worden’*, bevestigt hij dat jeugd geen rigide categorie is met een eenduidige invulling. Sommige jongeren ervaren het behandelplan van jongerenhulpverleners als betuttelend.

De jongeren die ik sprak, hebben een andere kijk op kindertijd, jeugd en volwassenheid dan de notie adolescentie – als een door de volwassene bepaald gedrag – impliceert. Immers, de jongeren associëren ‘kindertijd’ met een soort betutteling en de categorie ‘jeugd’ met een bepaalde mate aan zorgeloosheid en ouderlijke steun. Echter, vele jongeren hebben te maken met verbroken sociale relaties, waardoor ze het gevoel hebben dat ze op zichzelf zijn aangewezen, en ze zijn in die zin dus meer volwassen dan hun leeftijdsgenoten. Dit betekent niet dat ze zichzelf niet als jeugdigen zien: ze beoefenen immers wel nog hobby’s en interesses die ze associëren met hun leeftijdsfase. Wel betekent het dat hun problematiek hun niet of slechts in beperkte mate toelaat om zorgeloos van hun jeugd te genieten.

Hoe zien jongeren zichzelf als jeugdigen en hoe is dat van invloed op de inschattingen die de jongeren maken binnen de jongerenhulpverlening? Het antwoord op mijn derde subvraag vertrekt vanuit het argument dat er geen eenduidige invulling is voor de sociale categorie ‘jeugd’. De dakloze jongeren die ik sprak, vergelijken zichzelf met hun leeftijdsgenoten, wat betreft de mate aan sociale steun en zorgen waarmee jongeren opgroeien. Zij concluderen dat ze in die zin meer volwassen zijn dan hun leeftijdsgenoten, omdat ze het gevoel hebben dat ze op zichzelf zijn aangewezen. Ze zien zich nog wel als jeugdigen vanwege hun dagelijkse praktijken, die ze associëren met hun eigen leeftijdsfase, maar ze ervaren te veel zorgen om echt van hun jeugd te kunnen genieten.

Wat voor invloed heeft het feit dat je op jezelf aangewezen bent op hoe jongeren hun situatie binnen de jongerenhulpverlening inschatten? Zoals ik betoog in paragraaf 3.2 ‘De rol van het milieu’, komen de inschattingen die jongeren maken binnen de jongerenhulpverlening voort uit het wantrouwen ten opzichte van hun sociale omgeving. Immers, ze hebben te maken met sociaal beschadigde relaties, wat verklaart waarom velen het gevoel hebben dat ze op zichzelf zijn aangewezen. Bijgevolg, zoals ik beschrijf in paragrafen 4.2 ‘Labels: stigmatiserend of behulpvol?’ en 5.2 ‘Overlevingsstrategieën’,

gaan jongeren strategisch om met het aanbod van de jongerenhulpverlening. Dit doen ze enerzijds door labels – als de beoordeling van afwijkend gedrag – aan te nemen, als ze het gevoel hebben dat deze labels hun iets opleveren binnen het aanbod. Anderzijds kunnen ze zich paradoxaal genoeg ook zelfstandiger en verantwoordelijker voordoen dan ze in werkelijkheid kunnen waarmaken omdat ze weten dat het hen ook verder kan brengen in het aanbod.

6.4. Hoofdvraag

Ten slotte geef ik antwoord op mijn hoofdvraag:

‘Hoe reflecteren dakloze jongeren op de Leidse jongerenhulpverlening als het aankomt op burgerschap, risico en jeugd?’

In mijn thesis heb ik me trachten te verdiepen in de belevingswereld van dakloze jongeren, in de context van de jongerenhulpverlening in Leiden. Het element dat voor mij het meest naar voren springt en mijn drie thematische hoofdstukken – Sociale omgeving, Psychosociale labels, Overleven – aan elkaar bindt, heeft betrekking op de notie van ‘zelfredzaamheid’. Hoe krijgt dit begrip een andere invulling naargelang iemands sociale positie? Om antwoord te geven op deze vraag, maak ik een onderscheid tussen hoe jongeren ervaren dat zelfredzaamheid wordt gestimuleerd vanuit de jongerenhulpverlening, en hoe jongeren vervolgens uiting geven aan hun eigen notie van zelfredzaamheid.

Hoe wordt zelfredzaamheid gestimuleerd? Dit toon ik op de volgende twee manieren. Ik heb beargumenteerd dat jongeren te maken krijgen met een aantal hulpverleningseisen, zoals solliciteren, dagbesteding, budgetbeheer. Dit zijn allen maatschappelijke eisen die betrekking hebben op hoe dakloze jongeren horen te functioneren, als ze uiteindelijk terug willen deelnemen als actieve, zelfstandige en verantwoordelijke burgers (Dolson 2015: 119-121; Kelly 2006: 18). Mijn tweede argument is dat dakloosheid in de jongerenhulpverlening eerder als het resultaat van individuele oorzaken wordt besproken, dan dat het wordt besproken als het resultaat van structurele oorzaken. Dit noem ik het ‘discours van afwijkend gedrag’ en het speelt in op een burgerschapsagenda van disciplineren (Lyon-Callo 2000: 230-233). Dit wilt zeggen dat de verantwoordelijkheid bij de jongere zelf ligt, wil deze herintegreren in de samenleving als een zelfstandig, verantwoordelijk en bijgevolg volwaardig lid.

Maar hoe uit deze zelfredzaamheid zich onder de jongeren? Veel van de jongeren die ik heb gesproken, voelen zich een buitenstaander juist omdat ze niet kunnen voldoen aan alle hulpverleningseisen. Ze voelen zich alsof ze gefaald hebben, en zijn ontmoedigd omdat ze niet tot

hun eigen maatschappelijke standaarden van zelfstandigheid en verantwoordelijkheid komen. Het gat tussen hun buitenstaanderspositie en die van een insider, wordt duidelijk door dat ik het milieu waarin de jongeren opgroeien – en daarbij het gebrek aan een sociaal steunend netwerk – in kaart breng. Dit milieu heeft namelijk een schadelijke impact op het vertrouwen die de jongere ervaart, ten opzichte van zijn sociale omgeving en ten opzichte van de jongerenhulpverlening. Veel dakloze jongeren zitten dus met wantrouwen. De buitenstaanderspositie is van belang om te begrijpen dat de dakloze jongeren zichzelf wel als zelfredzaam zien, maar dan in de zin dat ze zich op zichzelf aangewezen voelen (en daarom zichzelf als een stuk volwassener zien dan hun meeste leeftijdsgenoten). Ze zijn immers aan het overleven, wat ik verklaar als de omgang met een gebrek aan sociale steun, privacy, basismiddelen en veiligheid.

Toch wil ik benadrukken dat we de jongeren niet als louter kwetsbare types kunnen omschrijven. Want ik laat ook zien dat het jongeren met talenten, passies en vaardigheden zijn. Noch wil ik ze als louter passieve types omschrijven: in 4.2 ‘Labels: stigmatiserend of behulpvol?’ beargumenteer ik dat de jongeren strategisch nadenken over wat een label hun kan opleveren in het aanbod, en hoe ze hierop kunnen inspelen. Tenslotte laat ik in 5.2 ‘Overlevingsstrategieën’ zien dat, waar mogelijk, de jongeren zich voortdurend inzetten om te voldoen aan verwachtingen van ‘goed burgerschap’. Niet alleen om meer uit het aanbod te verkrijgen, maar ook om hun eigenwaarde te herstellen.

Door in gesprek te gaan met de jongeren werd mij duidelijk dat er meer aandacht nodig is voor de belevingswereld van de jongeren, en dat dit bijgevolg meer nuance vergt in hoe we jongeren beschouwen en hoe jongeren zichzelf beschouwen. Naast dat de jongere moeilijk uit een overlevingsstand kan komen zolang hij/zij met dreigingen op sociaal, financieel, ruimtelijk niveau en op het gebied van welzijn te maken heeft, geloof ik namelijk dat jongeren eerst het vertrouwen in hun eigen vaardigheden en mogelijkheden moeten herstellen. Alleen door zichzelf niet langer als een buitenstaander te zien, kunnen jongeren beginnen aan een herstel van hun vertrouwen in de samenleving.

6.4.1. Suggestie toekomstig onderzoek

De focus van mijn onderzoek lag voornamelijk op de relatie tussen de geregistreerde dakloze jongeren en de hulpverlenende instanties. Waar ik nog ruimte zie voor verdiepend onderzoek, is in het sociaal (verstoorde) netwerk van de dakloze jongeren. Helaas heb ik mij moeten beperken tot de verhalen die de jongeren mij hebben verteld over hun sociale relaties, maar ik heb nooit een interactie tussen de jongeren onderling, en tussen de jongeren en hun (ex-)vrienden, (ex-)partners of familieleden kunnen observeren. Het lijkt mij een meerwaarde om beter te begrijpen hoe jongeren

(en daarbij hun problematiek) gevormd worden door deze relaties, en de jongeren op hun beurt weer vorm geven aan deze relaties.

7. Beleidsaanbevelingen

De dakloosheid onder jongeren heeft in de afgelopen paar jaren veel vragen opgeroepen, zowel op landelijk niveau als bij verschillende gemeenten en de jongerenhulpverlenende instanties. Op verzoek van de gemeente Leiden hebben van Bergen et al. (2020) een kwantitatief onderzoek gedaan naar dakloze jongeren in Holland Rijnland (regio Leiden, Duin- en Bollenstreek en Rijnstreek). Hiermee hebben de auteurs in kaart gebracht hoe de gemeentes binnen Holland Rijnland hulp verlenen, en hoe hiervan gebruik wordt gemaakt door jongeren. Het onderzoek van Van Bergen et al. (2020) is illustrerend voor hoe het aanbod in elkaar zit, hoe er in Leiden gebruik van wordt gemaakt en waar er ruimte is voor verbetering. Echter, de auteurs geven zelf aan dat hun resultaten zijn voortgekomen uit het perspectief van de hulpverleners, en geven hierom de suggestie om verdiepend onderzoek te verrichten vanuit het perspectief van de jongeren.

7.1. Gemeente Leiden: vraag en antwoord

Op verzoek van de gemeente Leiden heb ik de suggestie van Van Bergen et al. (2020) opgepakt en ben ik mij gaan richten op de ervaringen van jongeren binnen de jongerenhulpverlening van de gemeente Leiden. De vragen die bij de gemeente zelf spelen, hebben betrekking op hoe de ervaringen van de jongeren binnen de jongerenhulpverlening beter kunnen worden.

1. 'Hoe komen de jongeren binnen bij de jongerenhulpverlening?'

Om antwoord te geven op deze vraag, neem ik de maatschappelijke daklozenorganisatie Stichting de Binnenvest als vertrekpunt. Jongeren die zich hier (opnieuw) aanmelden, komen op drie manieren binnen.

- ❖ De eerste manier is dat ze *outreaching* worden opgezocht, wat betekent dat moeilijk bereikbare jongeren worden opgezocht op de plaatsen waar ze tijdelijk verblijven en/of rondzwerven. Het doel van een *outreaching* jongerenhulpverlener is om de jongere te 'verleiden' tot de zorg.
- ❖ De tweede – en meest voorkomende – manier is dat een jongere zichzelf komt aanmelden tijdens de postsprekuren van jongerenkantoor Het Spil van de Binnenvest. Gewoonlijk schrijft een jongere zich dan in op het postadres van de Binnenvest, en wordt de eerste problematiek in kaart gebracht door de hulpverlener

van wacht. Als deze jongere binding heeft met de gemeente Leiden, en binnen de doelgroep van de Binnenvest past, komt deze vervolgens op de wachtlijst terecht voor een hulpverleningstraject. Binnen de Binnenvest wordt een jongere gebruikelijk begeleid door een woonbegeleider en een persoonlijk begeleider. De begeleider heeft het meeste contact met de jongere, en behandelt over het algemeen de meeste praktische basiszaken. De woonbegeleider staat vaker wat meer op de achtergrond, en begeleidt de langetermijndoelen. Als de jongere niet in de doelgroep van de Binnenvest past, zal deze jongere worden doorverwezen naar een andere hulpverleningsinstantie.

- ❖ De derde manier is wanneer een jongere zich direct aanmeldt bij de daklozenopvang van de Binnenvest genaamd De Nieuwe Energie.

Belangrijk om hier te stellen is dat er verschillende soorten verhoudingen zijn tussen de jongere en de jongerenhulpverlening:

- ❖ *Outreaching*: In het eerste geval zit er meer afstand tussen de jongere en de Binnenvest. De jongere meldt zich immers niet zelf aan, maar de jongerenhulpverlener is actief bezig met het opbouwen van een vertrouwensrelatie. Dit doet hij of zij gewoonlijk door de jongere eerst iets te kunnen aanbieden. Dit kan iets kleins zijn, zoals koffie. Maar het kan ook over praktische zaken gaan, zoals ondersteuning aanbieden voor het aanvragen van een uitkering.
- ❖ *Postspreekuur*: In het tweede geval ervaren de jongeren meer urgentie, aangezien ze zichzelf aanmelden. Dit doen ze zodra ze schaarse of geen toegang meer hebben tot het adres van hun inschrijving, en daarnaast ook niet over een vaste verblijfplaats beschikken. Hiervoor zijn veel redenen te bedenken, die op verschillende niveaus bekeken moeten worden: zowel op het persoonlijke als structurele niveau.
- ❖ *De Nieuwe Energie*: Bij de derde route van binnenkomst, ten slotte, ziet de jongere geen andere mogelijkheid meer dan te verblijven in de daklozenopvang. Vaak hebben deze jongeren al veel gebruikgemaakt van de mogelijkheden in hun sociaal netwerk maar kunnen of willen ze er niet langer gebruik van maken.

2. 'Welke instanties zijn betrokken?'

De route die dakloze jongeren volgen, betreft meer dan alleen het aanbod van de maatschappelijke opvang van de Binnenvest. Echter, een route – zoals dat vaak wordt gesteld – impliceert eenrichtingsverkeer, en één weg om te bewandelen. In dit geval kunnen we beter spreken van een circuit waarop meerdere wegen elkaar kruisen. En waarop jongeren onderweg ook vastlopen of een stap terugdoen, en waarop ze na vertrek soms zelfs opnieuw binnenstromen. De instanties en betrokken partijen die ik in dit circuit regelmatig ben tegengekomen zijn:

- ❖ het Sociaal Wijkteam (SWT): Sinds 2011 maakt Leiden gebruik van sociale wijkteams. Het idee hierachter is om de zorg dichterbij de burger te brengen, en hiermee het stellen van zorgvragen zo toegankelijk mogelijk te maken. Het SWT heeft niet alleen een signalerende functie, maar dient in feite ook als een filterstation tussen vraag en aanbod.²³
- ❖ Jeugd en opvoedorganisatie Cardea: Cardea is een jeugd- en opvoedhulporganisatie in de regio Zuid-Holland Noord, en richt zich op thuisloze of dreigend dakloze en vaak minderjarige jongeren. Dit doet Cardea door middel van persoonlijke begeleiding van kinderen, jongeren en gezinnen.²⁴
- ❖ Rosa Manus: Deze instantie – ook wel de vrouwenopvang – biedt zorg en opvang voor slachtoffers van huiselijk geweld.²⁵
- ❖ Het Jeugd Ondersteuningsteam (JOT): Het JOT begeleidt voornamelijk jongeren met psychische, psychiatrische en verslavingsproblematiek. Het is een overkoepelende organisatie boven de organisaties Brijder Jeugd, Cardea, Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC) Curium en Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) Rivierduinen.²⁶ De Brijder Jeugd is een verslavingszorg-instantie, en biedt ook verslavingspreventie.²⁷ Het LUMC Curium is het centrum Kinder- en Jeugdpsychiatrie, waar onderzoek wordt verricht en behandeling wordt aangeboden als het gaat om minderjarige kinderen met psychiatrische problematiek.²⁸ En GGZ Rivierduinen biedt opvang en behandeling aan personen met geestelijke en verstandelijke problematiek.²⁹

---

²³ <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Aan-de-slag-met-sociale-wijkteams%20%5BMOV-2002415-1.0%5D.pdf>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁴ <https://www.cardea.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁵ <https://www.rosa-manus.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁶ <https://jotleiden.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁷ <https://www.brijderjeugd.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁸ <https://www.curium-lumc.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

²⁹ <https://www.rivierduinen.nl/>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

- ❖ Therapeutische instanties: Afhankelijk van hun situatie krijgen jongeren ook te maken met therapie van de organisaties Aemosa, GGZ of De Waag.
  - ❖ Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND).
  - ❖ Leger des Heils reclassering.
  - ❖ Huisartsenpraktijken.
  - ❖ De gemeente Leiden faciliteert en overziet de projecten die nu in het teken staan van ‘doorbraak’. Hiervoor zijn al meerdere woonpilots opgestart, met een looptijd tot en met uiterlijk 31 december 2022.³⁰ Daarnaast heeft de gemeente Leiden ook een controlefunctie. Vanuit de afdeling Werk- en Inkomen is Project Ja opgericht om specifiek jongeren in de leeftijd tussen 18 en 27 jaar te begeleiden naar de arbeidsmarkt.
- Hoewel al deze instanties op zichzelf staan, heb ik meer samenwerking ervaren tussen de Binnenvest, Cardea, het Sociaal Wijkteam en de gemeente Leiden dan tussen de Binnenvest en andere organisaties.

3. ‘Waar lopen deze jongeren tegenaan, als ze in begeleiding zijn bij een hulpverlenende instantie?’

Omdat jongerenhulpverleners de problematiek van de jongeren vaak in termen van ‘zorgmijndend’ of ‘ongemotiveerd’ bespreken, was ik benieuwd of jongeren dit ook zo ervaren en zo ja, waar deze ontmoediging vandaan komt. Mijn conclusie is dat veel jongeren zich een buitenstaander voelen, omdat ze niet voldoen aan hoe ze zelf verwachten te horen functioneren als een lid van de samenleving. Dit leidt tot mijn observatie dat jongeren ervaren dat ze op het gebied van bepaalde verwachtingen falen zoals:

- ❖ Het hebben van stabiele sociale relaties: het gebrek hieraan werkt gevoelens van wantrouwen in de hand.
- ❖ De vrijheid om zich terug te trekken en een beschikbaarheid aan middelen om zelf te voorzien in eigen levensonderhoud: het gebrek hieraan werkt gevoelens van frustratie in de hand.
- ❖ De waardigheid om als een persoon met vaardigheden en talenten bij te dragen aan de samenleving – via vrijwilligerswerk, een stage of een baan –: een gebrek aan

---

³⁰ <https://lokaleregelgeving.overheid.nl/CVDR653271/1>. Geraadpleegd op: 12 augustus 2021.

bevestiging en stimulering van deze vaardigheden en talenten, werkt gevoelens van onzekerheid in de hand.

- ❖ De veiligheid om in situaties te verkeren: wanneer er een confrontatie is met fysieke, emotionele en zelfs seksuele vormen van dreiging, maakt de jongere al snel een afweging om in het hier en nu te handelen. Dit is een kortetermijndenken dat eigen is aan de overlevingsstand die de jongeren benoemen.

Het gebrek aan de bovenstaande vier elementen zorgt ervoor dat jongeren ervaren dat ze op zichzelf zijn aangewezen. Dit hebben jongeren zelf omschreven als een 'overlevingsstand' – als het resultaat van sociale instabiliteit, beperkte vrijheid om te beschikken over ruimte en middelen, ongelijkwaardigheid en onveiligheid. In deze overlevingsstand maken ze voortdurend strategische afwegingen, om risico's te voorkomen. De risico's die betrekking hebben op de jongerenhulpverlening categoriseer ik als tegenstrijdig:

- ❖ Het risico op negatieve beoordelingen en afwijzing: Dit wil zeggen dat jongeren – naar eigen verwachtingen – zichzelf presenteren als een zelfstandige en verantwoordelijke burger (sociaal-economische deelnemer), terwijl dat in feite niet het geval is. Ik toon een aantal voorbeelden in 5.2. 'Strategieën van overleven', waar jongeren aannemen dat ze meer kans maken op een woning, een baan of een uitkering als ze zichzelf presenteren als een *insider* dan als ze zichzelf presenteren als een *outsider*.
- ❖ Het risico op een gebrek aan basismiddelen – zoals sociale stabiliteit, vrijheid over ruimte en middelen, waardigheid en veiligheid –: Hier is het mijn observatie dat sommige jongeren ermee instemmen zichzelf te presenteren als een individu met afwijkend gedrag, omdat ze verwachten dat dit hun sneller wat zal opleveren binnen het jongerenhulpverleningsaanbod. In 4.2 'Labels: stigmatiserend of behulpvol?' toon ik een aantal voorbeelden die betrekking hebben op labels die hun worden gegeven binnen de jongerenhulpverlening.

4. 'Wat in het aanbod van deze instanties helpt deze jongeren?'

Jongeren geven aan dat het goed werkt als er beslissingen worden genomen die aansluiten op hun belevingswereld. Hoewel hier al over wordt nagedacht, is het mijn suggestie om nog meer na te denken over een op maat gemaakte agenda van nabijheid. Deze agenda van nabijheid vertrekt vanuit

de visie dat vooruitgang pas kan worden geboekt zodra er ontwikkeling is in het vertrouwen tussen de jongere en de hulpverlener. Dit houdt voor mij de volgende zaken in:

❖ **Vertrouwen begint bij jezelf:** De jongere moet weer in zichzelf gaan geloven, als iemand die op een waardige en capabele manier kan bijdragen aan de samenleving, voordat deze zich er weer als lid van ziet. Mijn suggestie is dus om meer in te zetten op zaken die de jongere interessant vindt. Maak bepaalde middelen zoals workshops en ruimtes beschikbaar – die nu ontbreken – waarmee de jongere zijn/haar interesses kan ontplooien. Maar er hoeft niet altijd actie te worden ondernomen. Een gesprek kan al wonderen doen. Geef de jongere het gevoel dat deze wat kan, en wat te zeggen heeft.

❖ **Vast aanspreekpunt:** Tijdens hun hulpverleningstraject krijgen jongeren met veel verschillende instanties te maken, en vaak ook met verschillende jongerenhulpverleners. Dit ervaren jongeren vaak als verwarrend, en het werkt bovendien miscommunicatie en een onduidelijke rolverdeling tussen de verschillende partijen in de hand. Daarnaast is het ook van belang dat er een professionele klik ontstaat tussen de jongere en de hulpverlener. Mocht een vrouwelijke jongere zich prettiger voelen bij een andere vrouw, of een gelovige jongere zich prettiger bij een begeleider met een bepaalde religieuze achtergrond, dan kan dit het vertrouwen in de hand werken.

❖ **Het hier en het nu:** De jongeren zitten in een overlevingsstand, en kunnen vaak niet verder vooruitkijken dan morgen of volgende week. Wanneer er naar bepaalde doelen zoals een woning of werk wordt toegewerkt, realiseer je dan dat het pad naar dit doel veel zijwegen toont. Mijn suggestie hierbij is om de ondersteuning in kleine stappen af te stemmen op de behoefte van de jongeren. Maak geen beloften over zaken die op dat moment niet realistisch zijn.

❖ **Toegankelijkheid bij binnenkomst:** In mijn ervaring wordt er vanaf het moment van binnenkomst aan de jongere gevraagd wat diens 'zorgvraag' is. Dit suggereert dat de jongere al begrijpt wat het aanbod inhoudt, en hoe zijn/haar problematiek aansluit op het aanbod. Dit is problematisch omdat de jongere daardoor het gevoel krijgt dat deze niet helemaal gehoord wordt, maar juist de hulpverlener moet overtuigen van zijn/haar problematiek. Mijn suggestie is om vanaf het begin te starten met een open blik, geduld, en een minimum aan eisen.

❖ **Algemeen ondersteuningspunt in plaats van begeleiding:** Niet alle jongeren zijn toe aan begeleiding! Sommige van hen willen slechts gebruikmaken van de middelen die de Binnenvest aanbiedt, zoals een briefadres, een uitkering, of zelfs eenmalig advies. Wat ik vaak heb gezien is dat jongeren instemmen met een begeleidingstraject zodat ze dit soort

zaken kunnen verkrijgen, maar vervolgens niet op hun afspraken komen opdagen. Dit leidt tot frustratie bij de hulpverlener, en schaadt ook de relatie tussen de hulpverlener en de jongere. Is het mogelijk om begeleiding vrijblijvend te houden en waar de jongere sporadische ondersteuning nodig heeft, dit over te laten aan een medewerker van het postspreekuur?

❖ **Aanmoediging in plaats van ontmoediging:** Wat voor een hulpverlener als een normale stap kan aanvoelen, zoals het aanvragen van een briefadres, kan voor een jongere als een belangrijke stap aanvoelen. Maak gebruik van deze stappen, zodat de jongere ervaart wat deze al heeft gerealiseerd. Geef de jongere het gevoel dat hij/zij inspraak heeft, en dat er twee mensen nodig zijn om dit soort zaken te realiseren. Werk eventueel met beloningen.

❖ **Collectieve acties:** Jongeren hebben het gevoel alsof de oorzaak van hun dakloosheid bij hunzelf ligt. Mijn suggestie is om meer te handelen in collectieve acties binnen de jongerenhulpverlening. Op die manier kunnen de jongeren begrijpen dat hun problematiek niet uniek is, en dat het soms buiten hun bereik ligt om sommige problematiek (zelfstandig) op te lossen. De wekelijkse sportdag die Selmo Kurbegovic – woonmaatschappelijk werker Stichting de Binnenvest – organiseerde, werd in deze zin als zinvol ervaren.

❖ **Geen traject is hetzelfde:** Veel jongeren vergelijken zich met andere jongeren. Hoewel het een meerwaarde kan hebben dat jongeren ervaren dat ze niet de enige zijn met soortgelijke problematiek, is het ook van belang om te stellen dat het systeem individuericht werkt. Als een jongere sneller een uitkering of woning krijgt dan een andere jongere, mag de jongere niet het gevoel krijgen dat deze minder recht heeft op een dienst in het aanbod. Dit brengt mij op het volgende punt:

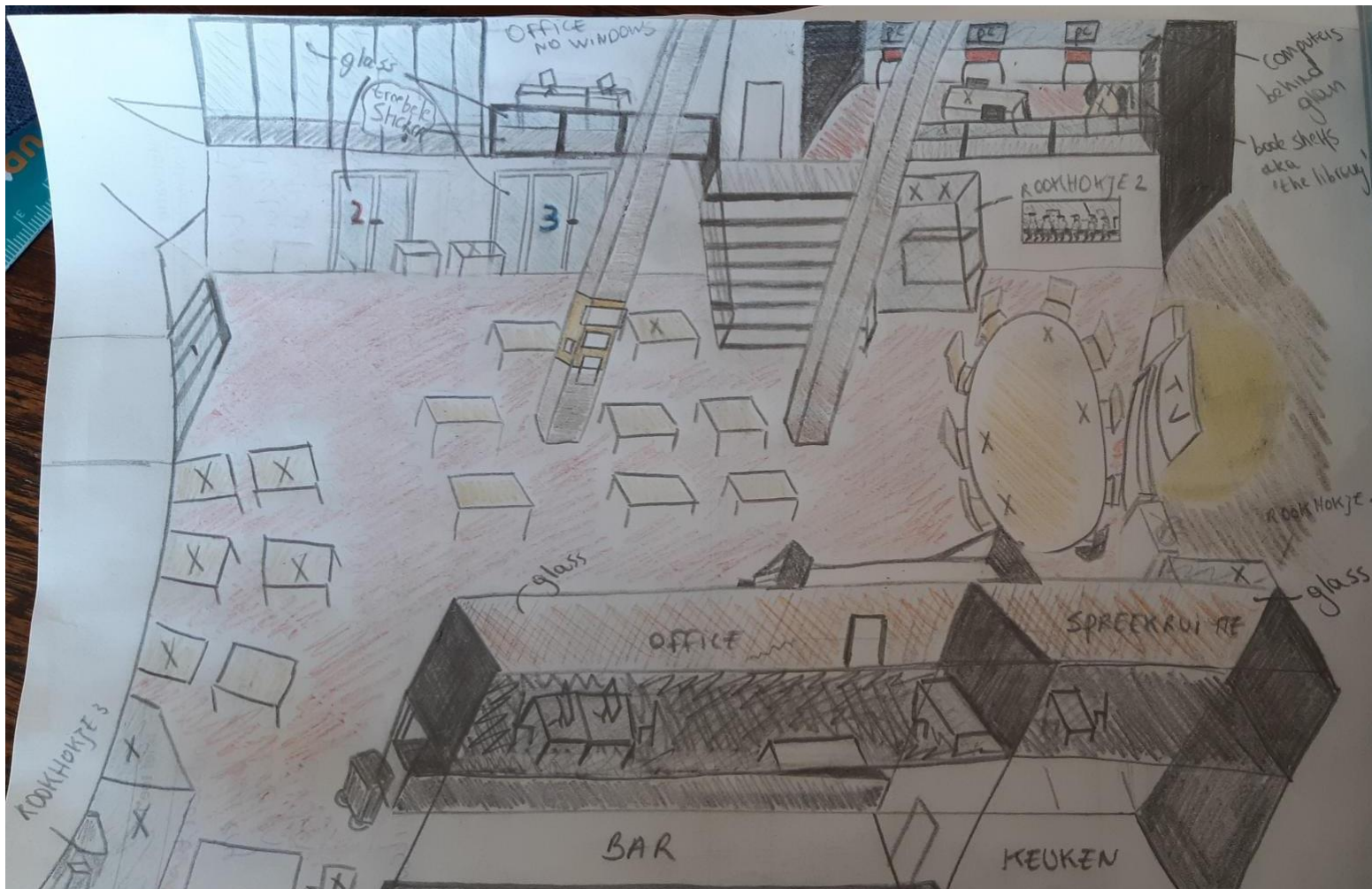
❖ **Stel verwachtingen bij:** Lang niet alle jongeren weten hoe de praktische kant van het systeem werkt, of horen succesverhalen van jongeren met een ander soort traject, waardoor ze soms irreële verwachtingen hebben. Zodra blijkt dat de realiteit niet strookt met hun verwachtingen, voelen de jongeren zich weer ontmoedigd. Een veelvoorkomend voorbeeld is dat jongeren denken dat er genoeg privéwoningen beschikbaar zijn, waaronder ruime studio's en appartementen. Velen weten niet dat er lange wachtlijsten zijn, of dat ze binnen het reguliere aanbod te maken hebben met relatief hoge huurprijzen en vaak ontoegankelijke huureisen. Mijn suggestie is om de jongere in diens proces te betrekken, en te laten zien wat de (on)mogelijkheden zijn. Dit vergt soms een lange adem, en verschillende soort stijlen van communicatie, maar is van cruciaal belang om ontmoediging tegen te gaan.

Ten slotte wil ik graag nog een paar concrete en praktische suggesties doen, om de gewenste zienswijze structureel door te voeren. Met de wetenschap dat het medewerkersdashboard van Myneva een veelgebruikt canvas is met behulp waarvan de meeste jongerenhulpverleners de jongeren evalueren, hoort dit canvas ook aan te sluiten bij een gewenste benadering richting de jongeren. Het canvas biedt op dit moment nog te weinig ruimte om structureel aan te sluiten op de belevingswereld van de jongeren. Mogelijke verbeterpunten zijn:

- ❖ Onder 'Krachteninventarisatie' worden de hulpbronnen van de jongeren behandeld aan de hand van verleden, heden en toekomst. Deze krachteninventarisatie, als deze al wordt ingevuld, wordt echter één keer ingevuld. Wat wenselijk zou zijn, is dat deze tool meer ruimte biedt voor verandering. Ook hoe een jongere nadenkt over zijn/haar verleden, heden en de toekomst is immers aan verandering onderhevig.
- ❖ Hetzelfde geldt voor de 'Actieplannen'. Een vraag die eigenlijk gesteld moet worden, is of dit doel nog haalbaar is. Staat de cliënt nog achter dit doel? Heeft de cliënt nieuwe doelen? Wat maakt dit doel haalbaar? Wat is er nodig om dit doel haalbaar te maken?
- ❖ Onder 'Links' worden sociale verbanden in kaart gebracht onder 'netwerk' en 'crisis kaart'. Echter, omwille van de werklast die de (jeugd)hulpverlener al vaak ervaart, komt men er vaak niet aan toe om het relationele netwerk gedetailleerd in kaart te brengen. Toch is het relevant voor de jongere om breder te kijken naar de rol van hun sociaal (verstoorde) relaties. Jaap de Goede – methodiek coach Stichting de Binnenvest – heeft in een eerder gesprek de VIP-kaart als *tool* aangeraden. Met deze kaart gaat de jongere actief reflecteren per betekenisvolle relatie (verleden of heden) wat hij/zij uit deze relatie heeft gehaald, en of deze relatie een negatieve invloed heeft op de jongere. Dit kan op positieve wijze bijdragen aan het zelfbeeld van een jongere, omdat het van dakloosheid een relationeel gegeven maakt in plaats van een individueel gegeven.

8. Bijlagen

1. Ter ondersteuning van vignette Naoufel, onder 2.1. Affectief burgerschap

2. Ter ondersteuning van vignette Rik, onder 3.1. Individualisering en medicalisering van burgerschap.

Aanvraag briefadres Stichting de Binnenvest

datum: X

Naam aanvrager: Anaïs Feron

Naam: ██████████

Geboortedatum: X

BSN nummer: X

- **Betreft het een nieuwe aanvraag of een verlenging?**
Nieuwe aanvraag
- **Heeft cliënt binding met Leiden of één van de regiogemeenten *?**
██████ is opgegroeid in Leiden. Zijn ouders wonen samen in Leiden.
Op dit moment werkt ███████ samen met vrienden voor een ██████████. Deze werkzaamheden doet hij in heel het land. ███████ werkt daarnaast ook als bezorger voor een ███████ bedrijf in Leiden.
Momenteel kan ███████ bij diezelfde vrienden intrekken. ███████ zegt dat hij daar een deel van de woonkamer ter eigen beschikking heeft gekregen. Hij betaalt ook mee voor de huur en boodschappen. Maar hij kan zich er niet inschrijven.
- **Hoe is cliënt thuisloos/dakloos geraakt?**
██████ zegt dat hij al een leven lang conflict heeft met zijn moeder. Hij vertelt over hoe zijn moeder hem al van kleins af aan in scholen heeft geplaatst voor verstandelijk gehandicapten. Hiervoor heeft ze hem vaak laten testen en zijn daaruit allerlei soorten diagnoses gesteld. Dit vindt ███████ zelf heel problematisch omdat hij niet het idee heeft dat hij minder capabel is dan de meeste jongeren van zijn leeftijd. Daarnaast heeft hij het gevoel dat zijn moeder hem altijd klein heeft wil en houden, en hem onderschat in zijn mogelijkheden.

De laatste keer dat ███████ zijn ouders sprak was op X. Hier kreeg ███████ een conflict met zijn moeder nadat ███████ moeder zijn jongere broertje aansprak toen hij aan het gamen was. Zijn moeder sprak ███████ broertje aan met: 'wil je net zoals ███████ in een psychose terecht komen'? ███████ vertelde dat hij dat een vervelende opmerking vond en er wat van zei. Vervolgens leidde dit tot een flinke ruzie, waar ███████ ook begon te schelden. ███████ zei dat hij merkte dat hij zich moest terugtrekken, maar dat zijn moeder op zoek was naar een reden om ███████ uit het huis te krijgen dus zij hem achterna liep. ███████ zegt dat voor er iets gebeurde, de moeder al uitspraken maakte zoals 'ga je je moeder slaan? Probeer maar dan bel ik de politie'. Vervolgens sloeg hij zijn kamerdeur achter zich dicht en stak zijn moeder haar arm tussen de deur. En dit leidde er toe dat zijn moeder de politie heeft gebeld. ███████ heeft hiervoor 19h in een cel gezeten, voor het eerst. Toen hij vrij werd gelaten kreeg hij een bericht dat hij niet meer welkom was thuis.
- **Waar slaapt cliënt op dit moment?**
Bij zijn vrienden/collega's.

- **Heeft cliënt een gezond sociaal netwerk?**

Volgens ■■■■ krijgt hij veel steun van deze vrienden, aangezien hij daar voor onbeperkte tijd mag verblijven. Ook kan hij het over alles met ze hebben.

- **Welke stappen heeft cliënt, met of zonder ondersteuning van derden, ondernomen om een inschrijvingsadres te vinden?**

Op aanraden van zijn gezinsbegeleider (Rosa Manus) is ■■■■ hierheen gekomen om voor een briefadres te vragen. Hij kan zich namelijk niet inschrijven op het adres waar hij momenteel verblijft.

- **Is er sprake van psychiatrische problematiek**

■■■■ zegt nergens last van te hebben. Wel is hij al vanaf jonge leeftijd op aandringen van zijn moeder op meerdere zaken getest, zoals ADHD, narcisme, autisme,...

■■■■ stond hier zelf nooit achter, voelt zich niet naar waarde geschat. Uit één van de zovelen testen kwam ook dat hij hoogbegaafd en toch voelt hij zich voortdurend in negatieve hokjes geplaatst. Hij geeft aan dat hierdoor een laag zelfbeeld heeft.

- **Is er sprake van verslavingsproblematiek?**

Nee

- **Is er reclasseringstoezicht?**

Naar aanleiding van zijn aanhouding (laatste conflict ouders) kreeg hij reclassering toegewezen. Maar dat is nu al weer afgelopen zegt ■■■■

- **Heeft cliënt hulp of recent hulp gehad vanuit een organisatie anders dan de Binnenvest? Sociaal wijkteam Rodenburg contact gehad met Colin Hogervorst.**

Ja, ■■■■ en zijn gezin krijgen begeleiding van X uit de organisatie Rosa Manus.

- **Is cliënt gekoppeld aan een WMW?**

Heeft ambulante begeleider Rosa Manus

- **Is cliënt gemotiveerd voor begeleiding vanuit de Binnenvest:**

Ja, hij geeft aan dat hij hulp nodig heeft met het zoeken van een woning waar hij een plekje voor zichzelf heeft en zich kan inschrijven.

Hij geeft ook aan hulp nodig te hebben bij praktische zaken zoals financiën, zorgverzekering, scooterverzekering, etc.

3. Ter ondersteuning van vignette Brian, onder 4.1. Abject burgerschap.

De 'osso' van [REDACTED]

De 21-jarige Brian probeerde zijn schuld af te betalen met het adres van meesteroplichter [REDACTED] "Gewoon bivakmutsen op en een beetje met een *gannu* dreigen..."

"Ik zag ze vanuit een ooghoek, ze waren over de schutting geklommen," zegt voormalig meesteroplichter [REDACTED] in oktober 2017 tegen het AD. "Ze stonden de morrelen aan de schuifpui. Toen die een centimeter of zestig open was, wilde de eerste overvaller naar binnen komen. Met alle kracht heb ik hem naar buiten gesmeten. Zelf viel ik ook naar buiten. Daar sloeg iemand mij met een houten tuinstoel op mijn rug, maar dat heb ik niet eens gevoeld. Kort daarna vluchtten ze weg."

Voor de mislukte woningoverval op het huis van Heer [REDACTED] werden kort daarna vier jongemannen aangehouden. De rechter veroordeelde hen tot celstraffen variërend van zes maanden tot een jaar. Maar daarmee was de kous nog niet af. Vandaag, ruim drie jaar na dato, zit een vijfde verdachte voor de politierechter. De 21-jarige Brian* heeft sluik zwart haar en een vlassig snorretje. Hij kwam in beeld nadat de politie de telefoons van de vier overvallers had uitgeplozen en daarop wat opvallende chatgesprekken aantrof waarin Brian tot in detail uitlegde waar de camera's hingen, waar de kluis stond, en wat er zoal te halen viel in huize [REDACTED] cash, goud, schilderijen, juwelen... Een buit van minimaal drieënhalve ton, beloofde Brian. De Maserati die altijd op de oprit stond niet meegerekend.

"Hoe kwam u aan die informatie?" wil de rechter weten.

"Ik was er weleens thuis geweest," zegt Brian.

"U kende het slachtoffer?"

"Mijn vader," zegt Brian. "Van vroeger. Ze hadden weleens zaken gedaan, totdat hij mijn vader begon af te persen."

"U had nog een rekening te vereffenen, was dat het?" vraagt de rechter.

"Helemaal niet," zegt Brian. "Ik vind het heel erg wat er gebeurd is, maar ik moest wel. Ik werd in die tijd zelf bedreigd. Ik heb zelfs een keer een pistool tegen mijn hoofd gehad. Ze dreigden ook mijn broertje iets aan te doen. Ik zag geen andere uitweg meer. Ik was bang."

Brian vertelt dat hij ooit zijn bankrekening beschikbaar stelde aan iemand die zich bezighield met bankfraude en oplichterij. Op een dag werd er een bedrag van 30.000 euro op zijn rekening gestort. Onmiddellijk daarna werd zijn rekening geblokkeerd en was dat geld foetsie. Iets wat zijn opdrachtgever weigerde te geloven. Hij eiste evengoed zijn geld van Brian en liet hem niet met rust totdat elke euro betaald was.

"En toen dacht u ineens aan dat huis waar u weleens was

geweest?" veronderstelt de rechter.

"Precies," knikt Brian. "Die man is een oplichter. Die heeft in zijn leven miljoenen verdiend over de ruggen van onschuldige mensen, dat is algemeen bekend. Dan kun je beter zo iemand pakken dan iemand die gewoon hard gewerkt heeft voor zijn geld."

De officier trekt demonstratief haar wenkbrauwen op. Ze zit duidelijk te popelen om Brian een paar vragen te stellen.

"Als ik die chatgesprekken lees, dan maak ik daar niet direct uit op dat u bang was. U overlaadt de overvallers ongevraagd met zeer gedetailleerde informatie, praktische tips en foto's. U biedt zelfs aan om mee te gaan. U vraagt: *Moet ik mee gaan klaren?* Het antwoord: *Nee, hoeft niet. Is allemaal geregeld. Stuur me gewoon die loc. Wij gaan die osso klaren. Ik geef je 20 procent.*"

"Ik wilde zeker weten dat het goed ging," legt Brian uit. "Ik wilde voorkomen dat ze geweld zouden gebruiken. Ik wist dat die man het aan zijn hart had. Ik had er echt wel over nagedacht of zo."

Opnieuw schieten de wenkbrauwen van de officier de lucht in. Uit het chatgesprek citeert ze nog een van zijn 'goedbedoelde' adviezen: "Gewoon bivakmutsen op en een beetje met een *gannu* dreigen. Een *gannu* is een vuurwapen, toch?" vraagt de officier.

Brian haalt zwijgend zijn schouders op.

Ook de rechter gelooft weinig van Brians motieven. Voor 'psychische overmacht' ontbreekt elk bewijs. Hij zou volgens de onderschepte chatgesprekken zelfs meedelen in de buit. Voor medeplichtigheid aan de mislukte overval op de woning van [REDACTED] veroordeelt ze hem tot een taakstraf van 140 uur. ←

'Die man is een oplichter,' zegt Brian. 'Die heeft miljoenen verdiend over de ruggen van onschuldige mensen, dat is algemeen bekend'

9. Bronvermeldingen

- Asokan, A. (2008) The Space Between Mine and Ours: Exploring the Subtle Spaces Between the Private and the Shared in India, *Ethnographic Praxis in Industry Conference Proceedings*, 1-1: 175-191.
- Bucholtz, M. (2002) Youth and Cultural Practice, *Annual Review of Anthropology*, 31-1: 525-552.
- Bloemraad, I., Korteweg, A. & G. Yurdakul (2008) Citizenship and Immigration: Multiculturalism, Assimilation, and Challenges to the Nation-State, *Annual Review of Sociology*, 31-1: 153-179.
- Bouabid, A. (2016) Riots of the Other: An analysis of societal reactions to contemporary riots in disadvantaged neighbourhoods in the Netherlands, 13-6: 714-726.
- Bryman, A. (2012) *Social Research Methods* New York, Oxford University Press Inc.
- Caglar, A. (2015) The Anthropology of Citizenship, *Elsevier*, 637-642.
- Chalhi, S., Koster, M. & J. Vermeulen (2018) Assembling the irreconcilable: Youth workers, Development Policies and 'High Risk' Boys in the Netherlands, *Ethnos*, 83-5: 850-867.
- Cole, J. (2012). *Sex and Salvation: imagining the future in Madagascar*. Chicago, ILL: University of Chicago Press.
- Coumans, M., Arts, K. & H. Schmeets (2019) 'Vervolgonderzoek daklozenstatistiek 2009-2018', Ministerie van Volksgezondheid Welzijn en Sport, 1-34.
- Code of Ethics of the American Anthropological Association, <http://s3.amazonaws.com/rdcms-aaa/files/production/public/FileDownloads/pdfs/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>, 15 december 2018.
- De Koning, A. (2015) Citizenship agendas for the abject: the production of distrust in Amsterdam's youth and security domain, *Citizenship Studies*, 19-2: 155-188
- De Koning, A., Jaffe, R. & M. Koster (2015) Citizenship agendas in and beyond the nation-state: (en)countering framings of the good citizen, *Citizenship Studies*, 19-2: 121-127.
- Dolson, M. S. (2015) By sleight of neoliberal logics: street youth, workfare, and the everyday tactics of survival in London, Ontario, Canada, *City & Society*, 27-2: 116-135.
- Durham, D. (2008) Disappearing youth: Youth as a social shifter in Botswana, *American Ethnologist*, 31-4: 589-605.
- Fortier, A. (2016) Afterword: acts of affective citizenship? Possibilities and limitations, *Citizenship Studies*, 20-8, 1038-1044.

- Lems, A., Oester, K. & S. Strasser (2019) Children of the crisis: ethnographic perspectives on unaccompanied refugee youth in and en route to Europe, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46-2: 315-335.
- Lewis-Beck, M.S., Bryman, A. & T. F. Liao (2020) 'Participant Observation' In: The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods, 1-4.
- Hope, S. (2020) The objectification and gaze of at-risk youths, The Arctic University of Norway, 1-298.
- Hyde, J. (2000) Homeless youth and the politics of redevelopment, *Political and Legal Anthropology Review*, 23-1: 73-85.
- Kehily, M. J. (2007) 'A cultural perspective' in: M. J. Kehily (ed.) *Understanding Youth: perspectives, identities and practices*, London: Sage Publications, 11-44.
- Kelly, P. (2006) The Entrepreneurial Self and 'Youth at-risk': Exploring the Horizons of Identity in the Twenty-first Century, *Journal of Youth Studies*, 9-1: 17-32.
- Kingfisher, C. (2007) Discursive constructions of homelessness in a small city in the Canadian prairies: Notes on deconstruction, individualization, and the production of (raced and gendered) unmarked categories, *American Ethnologist*, 34-1: 91-107.
- Lazar, S. (2010) 'Citizenship' in: Barnard A. & J. Spencer (eds.) *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology* London, Routledge: 120-122.
- Lyon-Callo, V. (2000) Medicalizing Homelessness: The production of self-blame and self-governing within homeless shelters, *Medical Anthropology Quarterly*, 14-3: 328-345.
- Marchesi, M. (2021) 'I volunteer at home too!' Gendering affective citizenship, *Sage Journals*, 41-1: 21-42.
- Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2019) 'Actieprogramma Dak- en Thuisloze Jongeren 2019-2021'- Actieagenda 4, 1-30, 18 december 2020.
- Visser, A., de Groot, N. & M. Emmen (2019) 'Wat werkt bij de aanpak van dak- en thuisloosheid onder jongeren', *Movisie*, 1-44.
- Petryna, A. & K. Follis (2015) Risks of Citizenship and Fault Lines of Survival, *Annual Review Anthropology*, 44-1: 401-417.
- Van Bergen et al., A. (2020) Een passend onderdak: Onderzoek naar de woon- en ondersteuningsbehoeften van zwerfjongeren in Holland Rijnland, GGD, 1-69.

- Vitting-Seerup, S. (2017) 'Working Towards Diversity With a Postmigrant Perspective: How to Examine Representation of Ethnic Minorities in Cultural Institutions' *Journal of Aesthetics & Culture* 9-2: 45-55.
- Wolf, J. (2016) 'Krachtwerk: Methodisch werken aan verantwoordelijkheid en zelfregie', Uitgeverij Coutinho.
- Schinkel, W. & F. van Houdt (2010) The double helix of cultural assimilationism and neo-liberalism: Citizenship in contemporary governmentality, *British Journal of Sociology*, 61-4: 696-715.

Figuren

- Figuur 1: Instagram Gabriël – 2021. Afbeelding op pagina 1 en beschrijving op pagina 3.
- Figuur 2: CBS 2019. Pagina 8.
- Figuur 3: CBS 2021. Pagina 8.
- Figuur 4: Whatsapp gesprek met Loes – 2021. Pagina 33.
- Figuur 5: Whatsapp gesprek met Naoufel – 2021. Pagina 37.
- Figuur 6: Eigen tekening gemeenschappelijke ruimte van de daklozenopvang De Nieuwe Energie – 2021. Pagina 39.
- Figuur 7: Willekeurige foto Facebook Thomas – 2021. Pagina 48.
- Figuur 8: Facebook Hawaasa Oromo – 2021. Pagina 51.
- Figuur 9: Instagram Gabriël -2021. Pagina 51.
- Figuur 10: Formulier aanvraag briefadres Stichting de Binnenvest – 2021. Pagina 54.
- Figuur 11: Kladder versie aanmeldformulier Stichting Huisvestiging Werkende Jongeren – 2021. Pagina 71.
- Figuur 12: Aanmeldformulier Stichting Huisvestiging Werkende Jongeren – 2021. Pagina 72.